

KRITIKAI LAPOK.

KIADJA

B A J Z A.

VII. FÚZET.

BUDÁN, 1836.

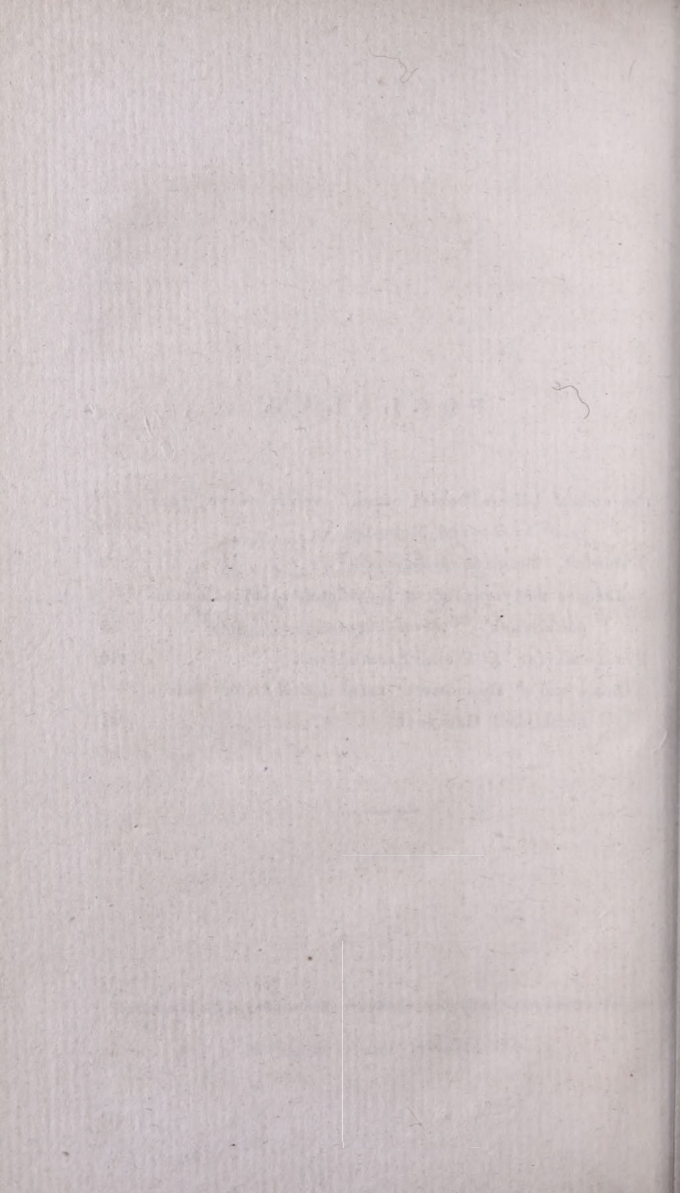
A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

Megjelent június' 30dikán 1836.

F O G L A L A T.

Az ember' kiformáltatása esmérő erejére nézve, vagy is a' közhasznú Metaphysika	3
Turandot. Tragicomoedia	23
Szükséges magyarázatok a' Rajzolatok' színbiráló com- pániájának	33
Pro memoria. A' kassai Szemlélőnek	146
Néhány szó a' Honművész' színi kritikáiról. Felvi- lágosításúl Garaynak	151



BIRÁLATOK.

Wenn ich ein Kunstrichter wäre, so würde meine Tonleiter diese seyn: gelinde und schmeichelnd gegen den — Fähigkeiten verrathenden — Anfänger, mit Bewunderung zweifelnd, mit Zweifel bewundernd gegen den Meister; abschreckend und positiv gegen den Stümper, höhnisch gegen den Prahler, und so bitter als möglich gegen den Kabalenmacher.

LESSING.

I.

Az ember' kiformáltatása esmérő erejére nézve, vagy is a' köz hasznú Metaphysika. Írta Fejér György. Budán, 1835. 8dr. X—334. lap.

A' költés és a' philosophia azon rokon ágai a' literaturának, mellyek közönséges emberi műveltségünket alapítják; amaz *képzelődésünket* 's *érzelmeinket* képi, ez *elménket* és *eszünket*: 's minthogy a' nyelv nem más mint érzeményink, gondolatink 's akaratunk' szóbeli megérzékítése, amazok' felvirágzásával ez is csinosodása' fő pontjait éri-el.

Nálunk a' költés már meglehetősen fejledez, de a' philosophia csirájában sincs 's még nyelve sem készült-el; mi oknál fogva rajlandó vagyok hinni, hogy azon 14 vagy 15 eredeti philosophiai író, ki Apáczai Csere Jánostól e' legújabb tüneményig magyarul szólamlott-meg, munkáit latin nyelven gondolta-ki, legalább mindnyája' latin iskola' tanítója volt.

Közöttök a' protestansok a' *kriticizmust*, a' katolikusok pedig a' *dogmatizmust* követik; ámbár a' legújabb időben, ezek is a' kriticizmusához kezdének hajlani. Imre „Észmérés' tudományában“ főkép Krugot 's vele egyetemben Kantot követi, de ennek helytelen idealistícai formalismusa nélkül, melly helyett józan felfogással inkább Baco' empirismusához hajlott. Munkája fő tételeiben kivétel nélküli helybenhagyást érdemlene, ha magyar műszavai szerencsésebbek volnának. Verner, Imre' utódja, még elszántabban ragaszkodik a' kantianismushoz 's ezen rend' folyama szerint e' legújabb magyar metaphysikában is valami e' neműt vártam, de nem kis álmélkodásomra benne ujonnan a' már Kant által annyira megvitatott dogmatizmusra akadék, melly itt nem csak fejet, de pajzst is emel, különös szerelemmel vítatva azon tételeket, mellyeket a' kriticizmus főképen megtámadott. Tartalma 's alakja e' metaphysikának a' Leibnitz-Wolf' iskolájára 's tömérdek ön magának feladott kérdései feloldása, helyel-helyel a' scholasticusokra és ezek' szörszálhasogatásaikra emlékeztettek. 'S midőn a' szerző egyszersmind nyelv' tekintetében is újabb jobb iróinktól a' nemzet' helybenhagyásával választott utat követ-

ni átalja 's elődásában a' réginél marad, 's műszavaiban is a' lassan divatba jövőktől eltér: munkáját nem tudom melly reactiói szellem hatja-át, mintha vissza akarna bennünket taszítani a' dogmatismus' korába, néhai egyetemi oktatóm' pater Szűcs áldott metaphysikai fejtegetéseihez, mellyekből szerencsés sikerrel secundát kaptam volt.

'S íme ez a' munka' charakteristikája! Csak az kár, hogy ezen állításaim' bebizonyítására hely' szűke 's a' könyv' nagyobb terjedelme miatt, részletes vizsgálatba nem ereszkedhetem, 's hogy meg kell elégednem fő vonásai' megbíráásával, mellynek, hogy alapjai legyenek, szükségesnek tartom, némelley philosophiai nézeteim' előrebocsátását, már csak azért is, mivel a' philos. kritika eddig ritka tűnemény lévén hazánkban, mindenek felett elveim' megállapításáról kell gondolkodnom.

A' philosophia nem mai dolog. Thales-től Cousinig körül belől 3000 év folyt-le, melly alatt a' *szemlélődés' önkénye* olly korlátlan költői szabadsággal munkálódott, hogy általa, mondhatni, majd minden lehető főrendszer felállított: elméleti tekintetben a' legtúlzóbb *idealismustól*, mellynek minden valóság üres képzeleti tűnemény, a' legvasztagabb, istent, szabadakaratot, 's erényt ta-

gadó *materialismusig*; gyakorlatiban pedig a' legszigorúbb ön megtagadó *cynismustól*, a' méltóságos *stoán* át a' legfeszettebb *hedanismusig*. E' szempontból nézve a' philosophiának historiája olly jelenetet terjeszt előnkbe mint politikai tekintetben a' szabad sajtó, melly a' legerőszakosabb *jacobinismustól*, a' *juste milieu-n* keresztül egész a' legkorlátlanabb *machiavelismusig* saját hírlapokkal bír vagy bírt, 's hol új árnyéklatokon kívül egész új színek többé alig lehetségesek.

Módszerökre nézve ezen rendszerek historiai, szakadatlan körben vissza és vissza kerengő folyama, a' tapasztalás' bizonyosága szerint ez: a' minden korlátokon túlhaladó, hypothesisekre alapult, vítató idealistícai vagy materialistícai *dogmatismust* mindig a' tagadó *skepticismus* követte, melly ellen vagy az észről elpártolt vak hitű *mysticismusban*, vagy a' *józan észben* kerestetett menekvés. Mert a' nagy tömeg' érzeménytől vezetett meggyőződése, a' philosophiának sarkigazságaiban soha sem hajtott a' bölcselkedők' véleményeire: akár állíták ezek, akár tagadák az igazságot, erényt, istent, és szabad akaratot illető meggyőződéseket, az emberiség Ádámtól e' mai napig, 's éjszaktól délig, kelettől nyugotig soha sem kételkedett irántok;

's jöllehet ebbeli képzeleteik *különböző mi-
veltségök' fokaihoz képest* egymástól mindig
eltértek és változtak, belső lényökre nézve
mind e' mellett még is ugyan azok 's egyen-
lők valának; mi okból minden igazsággal ál-
líthatni, hogy az emberiségben mindenütt 's
minden időben csak *egy igazság, erény 's (is-
tent, öröklétet, szabad akaratot magában fog-
laló) hit* uralkodott, valamint hogy ezen ere-
deti, a' szemlélődés' kétkedésein túl gyöke-
rező meggyőződéseinknek csak az *egy ész-
kútfejük*.

Ki nem philosophiai stuart- vagy bour-
bonista, ezekből valamit tanulhat: mindenek
előtt t. i. azt, hogy a' philosophusok a' *szem-
lélődéssel* irgalmatlanul visszaéltek. Több áb-
rándozás, túlság, sőt keptelenség, mint a'
mennyt a' philosophia' történetírásában ta-
lálunk, az életben nem találhatik. Azért el
is van borítva környéke az idő össze rombol-
ta rendszerek' töredékeivel. *Opinionum com-
menta delet dies, naturae judicia confirmat.*

Szükség, hogy kifejtsük e' helyt a' phi-
losophia' fogalmát. Előttünk áll a' minden-
ség' csodája, belsőkben egy új szellemi vi-
lág tűnik-fel eszméletünknek. Honnan van
mind ez? mi az oka? célja? így kérdezzük
min magunkat, 's a' felelet legáltalányosabb

felfogásban a' philosophia' tartalmát foglalja magában, minél fogva ez lényegesen vagy *természet'* vagy *szellem'* *philosophiája* 's ezeknek czéljai 's végső okai' kipuhatólásával foglalatoskodik. Végbe megyen szinte azon úton, mellyen egyéb ismereteinket szerezzük közönségesen, *tapasztalás* és *gondolkodás* által, amattól *tárgyat* nyervén, emettől annak *alakját*. Legáltalányosabb kútfeje az *eszmélet*; mert a' mit nem eszmélünk, azt, mint vakon született a' színeket, siket a' hangokat, semmikép nem ismerhetjük 's felőle nem is gondolkodhatunk. Szemlélődésünk tehát csak azt magyarázhatja, mi, az eszmélet' tanúbizonysága szerint, bennünk és kívülnk létezik, 's a' mit belső 's külső érzeinkkel *észreveszünk*. A' józan philosophia' tartalma tehát legáltalányosabb felfogásban nem más, mint *belső szellemi életünk* 's a' *külvilág'* józan felfogásának *végső okaira nézve helyes magyarázata*; minél fogva rendszerére nézve sem merő *idealismus*, sem merő *materialismus*, hanem mindkettőnek összehangzó egyesülete: *synthetismus*, de nem *eszményi* (idealisticai) *krugféle*, hanem ítéletem szerint *anthropologiai*; mivel munkáságunk' törvényessége tehetségink' eredeti idomán (Anlage) alapúl. Mert a' ki félszegül

csak a' *tapasztalást* követi, az egyedül azt tarthatja bizonyosnak, a' mi *érzékei' tanúbizonyságán* nyugszik, 's így végre, mint a' „*Système de la nature*“ 's de la Mettrie, belsőbből a' láthatatlan lelket, 's a' világból a' szemlélhetetlen istent számkiveti; a' ki pedig kizárólag a' *gondolkodás'* részére hajlik, merő szemlélődési okokhoz ragaszkodván, annak *Bekerley* és *Fichteként* az egész valóság merő képzeleti tüneményé válik. Szellemünk sem elmélkedve, sem cselekvőleg nem bír *teremtő* erővel, hanem csak a' tapasztalás 's élet által nyert tárgyakat *alakíthatja*. Szomszédink azon általános idealistiai rendszerei tehát, mellyek teremtő szemlélődéssel embert, istent és világot összerakni (construalni) igyekeznek, valódi ezeregyéjszakai regéi a' philosophiának. — Módszerre nézve pedig az igazi philosophia sem hypothesisekre alapuló *dogmatismns*, sem általánosan tagadó *skepticismus* nem, — mert ki az igazságot általában tagadja, egyszersmind ön maga vitéztása' helytelenségét bizonyítja — hanem alapos vizsgálat után állító és tagadó criticismus; mi alatt azonban megint nem a' kantianismust értem.

De tekintsünk a' philosophia' feladatát közelebbről. Szabadon 's önként szemlélő-

dünk-e az ember és világ' végokai 's céljai iránt? Korán sem! Minden gondolkodó, önállóságra megért ember ön maga vezetője akar lenni e' földi pályán, 's hogy ezt tehesse, *elméleti* valamint *gyakorlati munkásságának okait 's céljait kell kinyomoznia*. Meddig ki nem puhatolja, mi gondolkodásában *igaz*, 's cselekedeteiben *jó*, elmélkedve és gyakorlólág törvényesen nem képes ön magát eltökélni. Innen van, hogy minden öngondolkodó ember elmulaszthatatlanul önmunkássága' eredeti törvényeit 's céljait kénytelen vizsgálni, mi szorosabb értelemben a' *philosophia*' feladata; 's mivel ezen törvényei 's céljai legfelsőbb irányzatban a' *szépnek, jónak, igaznak, isteninek* 's a' boldogságnak eszméi, a' *philosophiát* az angolokkal (a' scót iskolával) lelkünk' tudományának is nevezhetjük, vagy *ideológiának* a' francziákkal, melly a' *gondolkozás* (Logika), *isméret* (Metaphysika), *szépség* (Aesthetika), *erkölcs* (Moral), *jog* (Jus naturae), és *vallás* (Theologia naturalis) tudományaiból áll össze, 's lényegesen *rendeltetésünk'* tanítmánya.

Ezen nézetek szerint az újabb *philosophia* Locketól Friesig, kiváltkép szellemi életünk' eredeti alkatával, az az gondolkodá-

si, érzeményi 's akarati tehetségeink' eredeti törvényei; céljai 's korlátjai' kinyomozásával foglalatoskodott, mivel azokon munkáságunk' törvényessége alapúl, melly által egyedül az igaznak, szépnek, jónak, birtokába juthatunk. A' tévelygés t. i. nem foly közvetlenül eredeti törvényeinkből, mert akkor szükségkép a' csalódásra volnánk kárhoytatva, hanem egyedül ezeknek *helytelen alkalmazásokból adott esetekre*, tehát *hamis ítélet által*. Nem a' természet, hanem mi magunk 's önkényünk hozza azt létre. Az iránt az emberiségben nincs is kétség, mert velünk születik azon hit, hogy eredeti törvényeink igazságosak 's minket meg nem csalhatnak. Hogy tehát ez iránt magunkat megóvjuk, kivált azon környéken, hol a' tapasztaláson túl emelkedve, biztos alapunk, anyaföldünk, eltűnik lábunk alatt, eredeti törvényeinkkel 's azoknak határaival *összehangzólag* szemlélődnünk kell. De itt a' félreértés, zavar és botlás számnélküli! A' közönséges szemlélődő, ki még magába nem szállt, 's eredeti tehetségei' határait ki nem mérte, az iskolából életbe kilépett ifjúhoz hasonló; ön magát 's a' világot nem ismerván, vágyaival szertelenig terjed 's mindent elérhetőnek vél; szemlélődése nem ismer kor-

látot, 's nem csak mindent kinyomozhatónak 's beláthatónak hisz, hanem egyszersem mindent egyformán is. Véges lényeknél pedig a' belátás nem mehet végtelenbe 's ismeretinknek szükségképen *megfoghatatlanságban* kell végződnie. Észrevételünk nem hat a' dolgok' lényébe, hanem csak tünetényeik felől tudósít, 's gondolkodásunk egyedül *viszonyaikat* 's legfőlebb ezeknek *törvényeit* láthatja-be. Meggyőződésünk' azon felosztása tehát, melly szerint azok *önki-* vagy *önmilegesek* (subjectiv- és objectivusok) ismerő tehetségünk eredeti alkatán alapúl. Azon tárgyaknak, mellyeket *észrevehetünk*, bizonyossága tapasztaláson nyugszik, azoké pedig, mellyeket csak *gondolhatunk*, *eszünk' törvényein*. A' józan ember ezen határok közt megnyugszik, mert belőlök ki nem léphet; de az önkény a' lehetlenséget hajházza!

Még nagyobb zavar uralkodik a' megmutatás' köre iránt. Ha valamit bizonyítunk, egy vagy más bizonytalan igazság' igazoló okait más bizonyos igazságokból következtetjük. Ezen következtetés nem mehet végtelenbe, mivel e' szerint bizonyításunk az *utolsó* igazoló ok' hijával volna: szellemünkben tehát olly igazságoknak léteznie kell, mellyek igazság-okaikat önmagokban foglal-

ják, közvetlenül igazak 's bizonyításra nem csak nem szorulnak, hanem a' közvetett vagy igazolásra szoruló igazságoknak bizonyítási vég alapjokul szolgálnak. Illyen közvetlen ön magok által bizonyos igazságok, önmileges tekintetben az *észrevétel*, önkilegesben pedig az *eszmék*. Ezeken semmi józan ember nem kételkedik, mivel bizonyosságok eredeti alkatunk' törvényességén alapúl 's valószínűsítések rendeltetésünket képezi, melly nem más mint az észrevétel' valódi tárgyainak a' vallás, boldogság, igaz, szép és jó eszméi' zsinórmértéke utáni elméleti 's gyakorlati tökéletesülésünket tárgyazó kivizsgálása, alkalmazása 's használata. A' bizonyítás' köre ennél fogva nem terjed tovább, mint az *észrevételtől* az *eszmékig* 's egészen felfordult philosophiai világba helyeznök magunkat, ha bizonyításunkban ezen közvetlen igazságokat is *igazolni* vagy tagadni merészlenénk, mert az ok nem függhet az okozattól, 's a' következés' alapját fel nem döntheti.

Megakasztom itt kirándult tollamat, ne hogy végre hevemben az egész philosophiát megbiráljam, 's általmegyek nézeteim' alkalmaztatásokra.

Első kérdés, mellyre felelnem kell, ez: Melly rendszerhez tartozik e' metaphysika?

Józan synthetismus-e? — Erre nem könnyű felelni, mert a' szerző a' rendszerek' határait össze zavarja. Synthetismus azonban nem, mivel olly tárgyakat is bizonyít, mellyek közvetlenül eredeti tehetségeink' törvényességén alapúlnak.

A' 31-dik laptól kezdve, például, három hosszú cikkelyen át a' külvilág' valósága okokkal bizonyíttatik a' skeptikusok ellen. Kérdem: szükség-e ez? Erősebb meggyőződést ad-e a' *közvetett megmutatás*, mint *érzékink' közvetlen eleven tanúbizonysága*? 'S nem tesszük-e az illyesekkel magunkat nevetségessé, 's nem hozzuk-e a' philosophiát rossz hírbe a' józan ész előtt? Tudom én, hogy illyesmit Kant maga is próbált, sőt *Descartes* még létünk' valóságát is szükségesnek tartá okokkal támogatni. De sikerült-e igyekezetök?

Kant' bizonyítása, valamint a' szerzőé is — mellyet hosszúsága miatt ide nem írhatok — lényegesen oda megyen-ki: Nekünk tagadhatatlanul vannak kívülről szerzett képzeleteink, kell tehát valódilag kívülünk valaminek létezni, a' mi ezen képzeleteknek megfelel. De honnan tudjuk azt, hogy kívülről szerzett képzeleteink vannak? Eszméletünk által nemde? Úgy de ez által közvetlenül bi-

zonyosak vagyunk a' külvilág' valósága iránt is. Mit bizonyít tehát ezen körben forgó tautologia? 'S *Descartes* híres „cogito, ergo sum“ja nem épen illy megmutatás-e, 's nem szükségkép illy nemű-e akármelly lehető? Kétségesebb-e az, hogy *vagyok*, annál, hogy *gondolkodom*? 'S nem eszméletünkön alapuló 's közvetlen semmi más igazolást nem kívánó és szenvedő bizonyosság-e úgy egyik, mint másik? Ne zavarjuk tehát össze a' bizonyítás' elveit. Minden megmutatás csak fogalmakból történhető, a' hol pedig nincs észrevétel, nincs fogalom, tehát bizonyítás sincs. Az eszmélet 's észrevétel nem *tárgya*, hanem *alapja* a' megmutatásnak.

Módszerre nézve ezen metaphysikát *dogmatismus*nak nevezném, mi fejtegetései' fő irányzatiból világlik-ki leginkább. Lelkünket egyszerű, anyagtalan, szellemi lénynek lenni bizonyítja, következetesen azon állításával, hogy mi a' dolgok' lényeit is ismerjük. Nem szükségesképeni tudatlanságunk' túlhágása-e ez? Tapinthatjuk, szemlélhetjük, szagolhatjuk, vagy ízlelhetjük-e a' dolgok' lényeit? Engem legalább végetlenül lekötelezne a' szerző, ha tudatná, miben áll az anyag' vagy szellem' lénye? Ha pedig azt nem teszi, nagy kedvet támaszt bennem állításai-

ra azt mondani, mit Mephistopheles Faustnak illy nemű hajdani tanítására :

Habt ihr von Gott, der Welt und was sich d'rin bewegt,
Vom Menschen, was sich ihm in Kopf und Herzen regt
Definitionen nicht mit groszer Kraft gegeben?

Mit frecher Stirne, kühner Brust?

Und wollt ihr recht in's Innre gehen,

Habt ihr davon, ihr müszt es g'rad' gestehen

So viel, als von Herrn Schwerdtleins Tod gewuszt!

Stewart Dugald a' scót iskolának egyik dísze „Elements of the philosophy of the human mind“ című munkájának 3ik lapján így szól: „Fogalmink, mellyeket e' szavakhoz: *anyag* 's *szellem* kötni szoktunk, csupán viszonyos értelműek. Ha kérdeztetnék, mit képelek magamnak az anyag alatt? mást nem felelhetnék, hogy azt a' mi kiterjedt, alakított, színezett, kemény vagy puha, durva vagy síma, meleg vagy hideg; szóval más-kép nem tudnám magamat kimagyarázni, mint előszámlálva érezhető tulajdonit. Mert az nem anyag vagy test, mit én érzékeim által észreveszek, az egyedül kiterjedtsége, alakja, színe 's némelly más tulajdonai, mellyeket természetem' alkata szerint némi kiterjedt, alakított, színezett dolognak tulajdonítok. Egészen így van, ez szellemünkkel is. Annak közvetlen léte felől nincs ismeretünk, csak gondolati, érzeményi, akarati

munkásságunkat eszméljük; 's ezen munkásság meggyőz bennünket egy lény' léte felől, melly gondol, érez, akar, 's melly felől ki-ki ellenállhatatlanul meg van győződve, hogy gondolati, érzeményi és akarati munkássága azon lényé, mellynek min magunkat nevezük, 's melly természeti törvényei' következtében, magát a' testtől megkülönbözteti, 's ennek létszeri' csonkításával semmi fogyatkozást nem szenved." Ezt nevezem én helyes felfogásnak 's magyarázatnak! mert előadja a' dolgot, a' mint a' maga valóságában van. Mink a' lelket 's az anyagi erőket észrevehető hatásaik' következtében, mint *okot* az *okozathoz* hozzá gondoljuk, de a' puszta gondolattal 's szóval sem min magunkat, sem az anyag' lényét meg nem ismerjük. Ha ezt képesek volnánk, akkor a' dolgokat teremthetnők.

A' *lélek' halhatatlanságát* illetvén, miután a' szerző annak *egyszerűségét* megmutatta, az e' tulajdonságból következtetett bizonyítás sem maradhatott-el. De ha mi a' lélek' lényeges tulajdonit nem ismerjük, ha már egy szúnyog is a' mindenhatóság' megfoghatatlan csodája eszünk előtt, hogy lehet ezek' egyszerűségéből, szellemisségéből halhatatlanságot helyesen következtetni? Minden

a' mi e' tekintetben mondható, legfelebb csak azon nemleges (negatív) megmutatásra vezet, mellyet a' híres Johnson Rasselas-ában olly szépen ad elő: „Az anyag' praedicatumai a' gondolkodó valóra mi bennünk nem alkalmazhatók, ez nem nehéz, nem gömbölyű, nem szegletes; tehát az anyag' felozlatási törvénye sem fordítható lelkünkre 'stb.“

Szokásom ellen sokat hivatkozom másokra 's itt kivált az angolokra; mert nagy szerencsétlenség az ránk nézve, hogy kiváltkép csak a' német idealisticai rendszerű's aegyptusi sötétségű philosophiát ismerjük, ha pedig valahol, bizonyosan a' bölcselkedésben világpolgári szellemmel kell bírunk, mi okból hazámfiái' figyelmét, kivált a' scót, józan 's gyakorlati irányzatú philosophiára akarnám fordítani.

Az isten' léte megmutatásában e' metaphysika különös szerelemmel, per extensum, az onthologiai bizonyítással foglalatoskodik. Önmi-'s önkileges meggyőződésink' okai összezavarása itt tetőpontját éri. „A' végnélkülvaló, mond a' szerző 128. cikkelyében, szükségkép igaz valóság; azaz: nem csupa gondolat, nem csupa értelem szerint való, nem csupán észtl formált képzet (idea); hanem egyetlen egy dolog, tárgy, valóképp lé-

vő, mint p. o. Ferencz császár: mert mivel Ferencz császár azért van szükségkép: mert neki szabadon, önként valóságot nem tulajdoníthatunk, hanem csak az ő tulajdonit, lételét kénytelenítettünk elismerni (t. i. élt még akkoron); úgy a' végnélkülvalónak is nem mi tulajdonítunk valóságokat, hanem tulajdon valóságit kénytelenítettünk elismerni; valamint Ferencz császár' előterjesztményét nem mi tesszük önként, hanem szenvedjük, csak nézzük: úgy a' végtelenvalónak előterjesztménye sincs magunk' kényétől, hanem azt szenvedőleg nézzük, minekutána lelkünk' ösmérete elé tünt; tehát a' végnélkülvaló szinte olly szükségkép igazán való, valamint Ferencz császár igazán való.“ Szegény Kant, mély kritikáid siker nélkül maradtak! Mert itt messze utánad egy metaphysikus úgy okoskodik, mintha a' végtelen valót színről színre látná. Összehangzólag ezen czikkellyel a' 11. az isten' léte' megmutatására előhozott bizonyítások' végén, szintannyiszor azt állítja a' szerző, hogy az *tapasztaláson épült isten ösméret*. Boldog egek! szemléletünk' tárgya-e az isten, vagy pedig belső meggyőződésünk' léte iránt *eszünk' elutasíthatatlan postulatumnán* alapúl? Lehet-e itt

kétség? 'S terjeszthetnek-e illy dogmatikai túlságok mást kétkedésnél? —

Ohajtottam volna végre a' metaphysika' tartalmából több tárgyak' kihagyását, mellyekre úgy is csak a' régi Schlendrian készítette a' szerzőt. Illyen a' csodatételek' hosszas bizonyítása, mi a' philosophiai vallástudományba tartozik. Továbbá a' régi 's újabb bölcselkedők' véleményei' előhozását, eligazításaiikkal együtt. Mert nem a' philosophiai történetírás' tárgya-e ez? 'S valóban a' szerző szerfeletti lelkiösmérettel jár-el bíráló tisztében, mindegyikkel ön csatamezejére szállván-le bajvivásra. Részemről a' józan magyar ész' nevében ohajtanám, hogy hontársaim olly elméletekre, mint például Fichte' általános idealismusa, soha komolyabban ne felelnének, mint ezt Jean Paul Richter a' „Clavis Fichtiana seu Leibgeberiana“ban tévé. Végre elmaradhattak volna a' sok ellenvetések feleleteikkel, mellyek között helyyel helyyel elég furcsákat találhatni, mint például a' 295. lapon: *hogy az isten nem irigy,* 's a' 304. l. *hogy nem hiú 's magát nem fitogtató.* Vagy azt hiszi tán a' szerző, hogy a' philosophus képes minden kérdésre felelni? Hiszen támaszthat minden oktalan olly kérdéseket, mellyeket a' világ' minden philoso-

phusai meg nem fejthetnek. Mert eszünknek puszta viszonyokon kívül, minden más tárgy csak bizonyos pontig megfogható, 's azon túl a' felelet lehetetlen, de a' kérdés is helytelen. 'S lehet-e illy czáfolatokra nem mosolyognunk? (197. lap). „*Ellenvetés.* Az ember' lelke testével olly szoros összekapcsolásban van, hogy nélküle el sem lehet; ha tehát az (ez) elvesz, szükség annak is oda lenni. *Felelet.* Ez igen helytelen okoskodás: A' lélek testével bizannyal olly szoros összekapcsolatásban nincsen, mint a' fiú az atyával; még is ez annak kiholta után is megmarad. De a' művész is műszerszámának romlásával vagy vesztével oda nem lesz.“ 'stb.

Előadásában a' szerző, mint előszavában megjegyzi, a' közérthetőségre törekedett, mi német szomszédink' ebbeli rosz példájokkal szemközt, méltánylatot érdemel: de műszavainak szokatlansága, különködése, elmékedéseinek élénktelensége, nyelvére fordított kevés szorgalma, csínatlan stilusa, előadását homályossá teszik, 's az öngondolkodásra nem gerjeszt, sőt kifáraszt, 's ehhez járúl a' hihetetlen mennyiségű nyomtatási hiba, egész a' botránkoztatásig.

Ezeknek következésében tagadnom kell, hogy philosophiai literaturánk e' munka ál-

tal tudományos vagy nyelvi tekintetben előmenetelt tett volna, ámbár a' szerzőt más részről, akár hiszi, akár nem, mint hazánk' egyik legmunkásabb és széles tudományú íróját tisztetem. Bő olvasottságának itt is elég jeleit adá. Ő ismeri az újabbat, jobbat, de mint hiszem, félszázados szokástól félrevezetve, a' réginél maradott; korunk pedig 's élénken fejlődő nemzeti szellemünk valami eredetiebbet és virulóbbat kíván. — Amicus Plato, amicus Aristoteles, sed magis amica veritas.

Szamosy.

II.

Turandot. Tragicomoedia Gozzi után Schiller. Fordította Gáthy János. Budán, 1836. 12dr. 159 lap.

A' jelen fordítás kéziratban a' Tudós Társaságnak adatván-be kiadás végett, ennek heti üléséből én bizattam-meg egyik, hogy felőle véleményemet adjam, ha az nyomtatásra méltó-e? Mind a' másik véleményadó, mind pedig én, ajánlánk a' munkát közrebocsátás végett, 's az, mint íme az olvasó látja, meg is jelent már. Nehogy azonban valaki úgy vélekedjék, mintha én e' fordítást minden tekintetben bevégezettnek tartanám, szükségesnek látom itt azon véleményt közre bocsátani, mellyet iránta a' Tudós Társaságnak beadtam volt, 's melly a' fordítóval is közöltetett ugyan, de ő jónak látta annak hasznát nem venni, hanem dolgozását azon sok apró foltokkal kiadni, mellyeket benne a' valódi nyelvművész kétségkívül kárhoztatni fog.

Véleményem iránta ez vala:

Mielőtt az idézett fordításokról szólna, a' véleményadó előterjeszteni bátor, miképen ő a' tek. Akademiának nem javasolja azt, hogy ez, ha Schillernek bár kijelelt Turandot, Macbeth, Phaedra, Demetrius 's más általa is csak fordított, vagy csak töredékes szindarabjairól elfogadható fordítások érkezének is be, azokat sajtó alá bocsáttassa, mielőtt Schillernek egy pár eredeti 's egész darabját adhatná jó fordításokban a' magyar olvasó közönség' kezébe. 'S ezt azért, mivel az ilyen kora kiadást itt a' véleményadó nem csak czéltalannak hiszi, — minthogy így sem maga Schiller, ki itt csak fordító, sem Shakspeare, Gozzi vagy Racine, kiknek műveik itt csak másolat' másolatában közöltetnének, nem lennének elegendőleg 's híven megismertetve, hanem némelly tekintetekben 's a' mi publicumunkra nézve talán tévesztőnek is tartja, miután az idézett darabok' egyike (Turandot) kevert nemű, másika töredék, harmadika 's negyedike a' tragoediának kétes nagyságú 's nem épen mindenben követendő remekei. Minden esetre jónak látszik, miután szindarab-íróink is olly számosan vannak, a' szerencsésebb fordítókat arra figyelmeztetni, hogy Schillernek saját 's egész

darabjait ohajtaná a' Társaság fordítva látni, mielőtt annak most említett töredékeivel 's fordításaival előállana.

Turandotnak jelen fordítására menve által, véleményadó ezt nem hiszi elég hűnek 's művészileg kielégítőnek, de egybevetve a' kettőt *) a' Gáthy Jánosét tisztább 's bevégzettebb műdarabnak tartja a' másiknál, 's különösen jó versificatiojáért literaturánk' jelen állapotjában kinyomtatásra is érdemesnek itéli, 's mint illyet a' tek. Akademiának ajánlja, kikötvén még is, hogy a' munka' szerzőjének még egyszer adassék által, 's így az, ha lehet, már az előbbi véleményadó úr által is kijelelt hibáiból 's hiányaiból valamennyire bár kiemeltessék. Az itt ajánlott javítgatásokat öszveleg e' két fő pontba szorítja a' véleményadó. Először, legyen a' fordító a' kisebb részek' visszaadásában is hű és correct. Ne mondjon, például, csak „Látlak én“t, midőn az eredetiben ez áll: Ich durchschaute dich. Se „Jó éjszakát! lejárt szíved' nyugalma!“ e' helyett: Dein Frieden ist vorbey; du hast empfunden! 's több efféle. Másodszor, igyekezzék Gáthy úr megmaradni a' tonus', vagy is itt a' beszédnem' a-

*) Egy másik fordítás is volt beadva a' T. Társaságnak.

zon nemességében, melly az eredetit minden tragikomikus eltérései mellett is mind végig bélyegezi. Azért is irtsa-ki, ha lehet, az illyeket: „Bolondulásig ég szerelmed érte (a' németben: Du liebst ihn)“; „Utálatos, ne félj, nem lesz tied (Verhaszte, du sollst ihn nicht besitzen!)“; „Lejárt szived' nyugalma (Dein Frieden ist vorbey)“; „Fülelnem kell, mit beszél (Lass hören was sie spricht)“; „Csúf vérszopó“ e' helyett: die Grausame — 's más szám-

G á t h y.

Itt a' határnap, hullj-le rabbilincs!
 Öt éve már, hogy fojtja keblemet
 A' vad gyűlölség, a' színelt barátság
 'S hűségi lárva. Ah, csúf vérszopó,
 Bátyám' 's királyi házunk' gyilkosa,
 Rabszolgaságom' szerző fő oka!

Az én eremben szinte mint övében
 Uralkodónak vére csörgedez,
 'S térdhajtva kell még is szolgálnom őt,
 Öt véreim' kiirtóját, kitől
 Gyászos bukásom kezdetét veszi.

Schillernél.

Jetzt oder nie entstpring' ich diese Banden.
 Fünf Jahre trag' ich schon den glüh'nden Hasz
 In meiner Brust verschlossen, heuchle Freundschaft
 Und Treue für die Gransame, die mir
 Den Bruder raubte, die mein ganz Geschlecht
 Vertilgte, mich zu diesem Sklavenloos

talan aljas vagy igen prosai's mindennapi kifejtéseket 's szöfűzeteket.

Mutatványúl leírok ide egy jelenést a' fordításból, 's aztán ugyan ezt a' jelenést általam fordítva, a' német texttel együtt, hogy így, ha lehet 's némi részben legalább, példa által is mutassam-meg, mit értek a' felhozott szoros hűség 's a' beszédnem' tisztasága alatt.

Véleményadó.

Most vagy soha lerázom rabbilincsem'!
 Öt éve rejtek már ádáz boszút,
 Színlek baráti lángot hozzád, oh kegyetlen.
 Ki elraboltad tőlem a' jó testvért,
 Családomat kiirtád 's engemet
 Rabszíjra fűzél a' megmocskolóra.

Ez érben is királyi vér buzog,
 Úgy mint övében, engemet mint őt
 Thronusra szánt a' születési jog,
 'S én szolgáljam, térdhajtva, őt, egész
 Nagy nemzetemnek gyilkolóját és
 Okát az engem tiporó csapásnak?!

Schillernél.

Herunterstiesz — in diesen Adern rinnt,
 Wie in den ihren, königliches Blut;
 Ich achte mich, wie sie, zum Thron geboren.
 Und dienen soll ich ihr, mein Knie ihr beugen,
 Die meines ganzen Hauses Mörderinn,
 Die meines Falles blut'ge Ursach' ist.

Gáthy.

De nem tovább. — Lerázom únt igámat.
 Lankadt erőm nem bírja már tovább
 A' tettetésnek rég emelt pogyászát,
 Ūtött az óra, mentni kell magam'.
 El kell követnem mindent. A' szövényen
 Legyen szerelmem a' vezérfonal. —
 Vagy kedvesének titkát felfedem,
 Vagy rá bírom, hogy elszökik velem.
 Utálatos! ne félj, nem lesz tied;
 Ez egyre csalfa szívből még teszek
 Szolgálatot tenéked, — nem tenéked,
 Magamnak. Édes boszúmat gyakorlom,
 Szivedben dúlok, még hűségemet
 Dicséri büszke gögöd. — Látlak én.
 Bolondulásig ég szerelmed érte,
 De nem szabad kivallanod, nem illik;
 El kell magadtól őt taszítanod,
 Ūn (*ten*) ellened kell mérges harczot állnod,
 Mert oktalan dicsvágyad úgy telik.
 De végtelen fog dúlni kebleden
 Mérges nyilának éle. Végtelen
 Vérezni fog sebhelye. Én tudom.
 Jó éjszakát, lejárt szived' nyugalma, 'stb.

Schillernél.

Nicht länger duld' ich den verhaszten Zwang,
 Erschöpft ist mir die Kraft, ich unterliege
 Der langgetragnen Bürde der Verstellung.
 Der Augenblick ist da, mich zu befreyn:
 Die Liebe soll den Rettungsweg mir bahnen.
 All meine Künste biet' ich auf — Entweder
 Entdeck' ich sein Geheimniz oder schreck' ihn
 Durch List aus diesen Mauern weg — Verhaszte!

Véleményadó.

Nem tűnök többé gyűlölt kényszerítést,
 Erőm enyészik, és a' színelésnek
 Rég hordozott ónsúlya földre nyom.
 Most itt az óra, meg kell szabadulnom.
 'S a' szerelem vezesse léptemet! — Meg-
 Vetek minden fortélyt. 'S vagy titkát megtudom,
 Vagy e' falak közül cselem őt elúzi. De
 Te nem birandod őt, gyűlölt leány.
 Ez egy szolgálatot ravasz szívvel neked
 Még megteszem, mert enmagamnak
 'S édes boszúmnak szolgálok, szivedben
 Dúlok, midőn most gőgöd' álnokúl
 Szolgálom. — Én téged megleptelek,
 Átláttalak, Turandot. Te szereted őt,
 De nem mered megvallani. El kell
 Vetned taszítanod magadtól őt, ten
 Magad ellen kell dühöngnöd, hogy kaczagtató
 Híred 's dicsőséged megőrizzd! —
 De örökre benn marad szivedben a' nyíl.
 Én ismerem. Nincs semmi ír sebedre.
 Nyugalmad eltűnt, mert — már érezél.

Schillernél.

Du sollst ihn nicht besitzen! Diesen Dienst
 Will ich aus falschen Herzen dir noch leisten.
 Mir selber dien' ich, süsze Rache übe ich,
 Dein Herz zerreis' ich, da ich deinem Stolz
 Verrätherisch diene — ich durchschaute dich!
 Du liebst ihn, aber darfst es nicht gestehn.
 Du muszt ihn von dir stossen und verwerfen.
 Wieder dich selber muszt du thöricht wüthen

Den lächerlichen Ruhm dir zu bewahren ;
Doch ewig bleibt der Pfeil in deiner Brust,
Ich kenn' ihn; nie vernarben seine Wunden.
— Dein Frieden ist vorbey! Du hast empfunden!

Csató Pál.

**DRAMATURGIAI ÉS LOGIKAI
LECKÉK.**

MAGYAR SZÍNBIRÁLÓK'

SZÁMÁRA.

I.

SZÜKSÉGES MAGYARÁZATOK

A' RAJZOLATOK' SZÍNBIRÁLÓ COMPÁ-
NIÁJÁNAK.

A' magyar színészetről, mellynek ügyében ma, írva és beszélve, olly sok szó tétetik, én is kivántam néhány gondolatot az olvasók közé szórni, azon reménnyel, hogy az első-
randok között találkozhatnak jó magok is, mellyek alkalmas földbe esvén, gyümölcsöz-
zendőleg kelnek-ki. Magvetők vagyunk csak kik írunk, bizonytalan reményű magvetők, 's kába az, ki hízkelkedik magának, hogy minden általa vetett mag teljes bizonyossággal virulást érend. — Nézeteimet, mellyek a' pesti Társalkodó' ez évi folyamának XIX. számában közöltettek, csupán a' színművészetre szorítám, mert magáról a' játékszínről már többen értekeztek 's itt fogalmaink lassanként világosodni kezdenek, a' színművé-

szet iránt ellenben még alig hallánk alapos szót. Fő czélom volt a' művészet' barátit figyelmessé tenni, hogy azon színi bírálatok iránt, mellyek nálunk a' legújabb időben megkezdettek 's némelylek által olly nagy erőlködéssel, 's mint a' Rajzolatok' ez évi XIII. száma bizonyítja, követelt tudománnyal folytattatnak, nem mindnyájan vagyunk egy véleményben 's hogy a' dolgot nem csupán az előnkbe állított oldalról lehet és kell tekinteni; mert félszeg nézet sehol sem vezet tiszta fogalmakhoz, kritikában pedig czéltalanságán túlfonák ítéletmondásokra, 's mi ezekből következik, méltatlanságokra téveszthet. A' miket mondtam, ügyekeztem okokból mondani, hogy meggyőződést eszközöljek; valamint más alkalomkor, közönség előtt felszólalva, nem kívántam, hogy valaki vakon, szavaimat nem fontolva, részemre álljon, sem annak képzelete nem kapott-el, hogy állításaim kérdésen fölül valók: azt azonban bizton reménylettem, hogy ellenkezésem az elméket fel fogja izgatni, figyelemre és fontolásra ébreszteni 's ha ezen fontolásnak nem az lesz is következése mit én várok, és senki nem áll is részemre, eszköze leszek annak, hogy írás és magányos körbeli szóváltások által, mellyeket illy ellenkezé-

sek mindig támasztanak, a' magyar színészet és színi kritika iránt tisztább, világosabb fogalmakra jussunk 's hogy a' tudás' köre e' részben is nyerjen közöttünk terjedelmet, 's különösen, ha üdvöt hozandók most divatozó színi kritikáink, azoknak hitel és meghallgattatás szereztessék, ha pedig kártékonyak és ál útakra vivők, rontassék-le azon kis tekintetők is, melyet magoknak netalán itt ott szerzettek, és kritikusaink máskép kezdjék a' pályát most még jó korán, mielőtt rossz irányt adhattak. Azért ada isten nyelvet, hogy gondolatinkat egymással közölhesük 's egymástól kölcsönösen tanulván, szellemileg haladjunk, nem pedig, hogy mint halak némán ússzunk az elemben, nem is képzelve jobb és szebb körülményeket, mint a' mellyekbe vak sors taszított, és saját megfeneklésünk fogva tart. Bár többször, és minden oldalról vizsgálódva, hallatnók szavainkat a' napi rendre került tárgyak felett, akkor szelidülvén bennünk kölcsönös ellenmondások által lassanként az önhittség, jobban megértenők és ismernők egymást 's céljaink hamarabb sikerülnének.

Azt nem vártam, hogy színi bírálóinkat szavaim megtérítsék, mert, mint egyszer már említém, tapasztalásból tudom, miképen a'

közönség előtt kimondott ellenkező ítéletnek az érdeklett szokott legkevesebb hitelt adni, az pedig, hogy épen X et comp. urak fogadják-el nézeteimet, olly kevéssé várhattam, a' milly nagyon kitüntették ezen urak a' Rajz. XIII. számában azon boldog hiedelmöket, hogy ők ama' sors' választottai közé tartoznak, kiknek minden esetre igazságok szokott lenni. Hogy felszólalásomra épen ezen uraktól fog felelet következni, azt tökéletesen hittem, mert mellyik, kivált kezdő magyar író volna az, ki magát iróilag megholtnak ne vélné, mihelyt az ellene történt szót felelet nélkül hagyta? már csak azon közmondás miatt is: „azé az igazság, kié az utolsó szó!“ szükségesnek véli a' választ; a' jelen esetben pedig az az úgynevezett humor (mellyet, minthogy különbözik a' való humortól, tévedés' elhárítására jó leszzen még most *magyar humornak* neveznünk) az az ugy nevezett humor, mondom, melly egy idő óta mindenütt, forr, árad és habzik, sem engedte volna meg a' csendet és hallgatást.

A' felelet megjött a' Rajzolatok' részéről 's egész a' meglepésig hamar, mert az csakugyan nagy szerencsétlenség volt volna X et comp. részökre, ha valaki csak tíz napig is kételkedhetett volna, hogy az ő kriti-

káik tökéletesek. E feleletben, melly jókora neki-rugaszkodással volt dolgozva, mindenről van beszéd, röviden és hosszan, a' mint telt, csak arról van egész a' meglepésig kevéssé, a' mi általam kérdésbe vétetett. — A' Rajzolatok' sok ügyekezettű szerkesztetője, úgy látszik, engem fontosabbnak tart a' közfontosságú színészeti ügynél, mert erről legkevesebbet beszél; abban látszik fő mulatóságát találni, ha írói személyemről 's írói dolgaimról beszélhet 's minél több tárgyat találhat humori szenvedélyeire. Én ugyan nem akarom ezen elméncz barátomat játékaitól megfosztani, 's humori gyönyörűségeiben bolygatni, sőt, ha kedvét leli benne, ezenel felszabadítom őt, hogy rajtam (becsület' korláti közt) gyakorolhassa humori erejét; azt azonban, mint jó akarója fülébe súgom, hogy azon úton, mellyet választá, nem fogja ügyét kivívni, mert míg ő játszik, mulatja magát 's másról beszél mint kellene, én addig a' tárgyhoz fogok szólni, 's míg ő egy sereg nevetőt gyűjt maga körül, én addig a' komoly ítéletűeket hódítom részemre 's akkor majd ön példáján fogja tanulni, hogy humorisálni is csak a' maga helyén jó, nem mindenütt, hol szeszélyünk

támad 's kedvünk tartja. Hae nugae seria ducent in mala.....

Másodszor szólalok-meg ez úttal a' színeszeti birálatok' ügyében 's ámbár most kissé hosszasan, de reményem — ha isten színi kritikuskainknak 's közöttök kivált Munkácsi János úrnak, erőt, egészséget adand — nem utólszor. A' játékszín' ügyén országos figyelem függ, érdemli a' fáradságot, hogy róla hosszabban is beszéljünk. Megnyíltak az elménczség, a' szójáték' csatornái, várhatunk nagy humoristikai áradást, melly leginkább az én építményeimet, apró viskóimat fogja fenyegetni, azonban, mivel isten' kegyelméből gonddal vannak építve 's olykori veszélyek némileg már meg is edzették őket, reményem, most is ki fogják állani az ostromot, azért én egész nyugalommal csak azon hullámok ellen ügyekszem gátakat rakni, mellyek a' közügy ellen látszanak erejüket intézni.

Mit én a' pesti Társalkodó' ez évi folyamának XIX. számában mondtam, annak veleje röviden ennyiből áll: „Kritika úgy használ 's úgy gyakoroltatik czélirányosan, ha tanít; művészet' nem eléggé ismert nemében tanítani csak úgy lehet, ha bővebb és részletes magyarázatokba bocsátkoznak kri-

tikusaink. A' színészet nálunk, practice bölcsőjében, theoretice ismeretlen föld lévén, kritika által úgy taníttathatik, ha állításainkat minél inkább megmagyarázzuk, kritikáink pedig akkor nyerhetnek hitelt és elfogadtatást, ha elvekből folynak és okokra támasztatnak. Eddigi színi bírálóink vagy magasztaltak túlságig, vagy korholtak céltalan élességig, a' nélkül hogy elvekből 's okokkal szólván, magoknak ezen korholó élességre tanítás által szerzettek volna jogot. Bírálatainknak e' szerint nem lehet jó sikere; ártanak az ügynek, nem használnak; a' közönséget idegenítik az ügytől, a' színészeket pedig jó korán hozzá szoktatják a' kritikát olly valaminek tekinteni, a' mi pusztá személyes tetszéseket mondogat dicsérve vagy ócsárolva; hozzá szoktatják, hogy magokat bölcsébbeknek képzeljék bírálóiknál 's fölül minden kritikán. Ez okból kéretnek a' színi bírálók, hagyjanak-fel kritikáikkal, vagy ha nem, nyúljanak a' tárgyhoz több készüllettel, mint a' mit eddig bizonyítottak.“

Ezeket mondtam én, 's a' mi ezeken kívül mondva van, csak annyiban tartozott a' dologhoz, hogy ezeket világosítá, magyarázta, okokkal támogatta. Az értők, reménylem, felfogták gondolatimat, legalább nem le-

hetett nem látniok mit akarok. Állításaimnak, hol kellett, okát adám, hol nem adtam, az olvasó' vizsgálatára számoltam, mert a' tárgy, melly felől ítéletemet hallatám, a' színi kritikák t. i., a' közönség' kezében volt, 's azt rá elég vala figyelmeztetni. Axiomákat, igaz, nem bizonyítottam, 's nem is nagyon magyarázgattam, mert ezt csak gyenge elméjű gyermekeknek kell, kik egyedül ott hisznek okot látni, hol egy *azért, mert, tehát* áll 's ott is csak úgy, ha az állítással egy sorban, mert egymástól messzebb álló tárgyakat egybefogni elméjük gyenge. Iskolamesternek, nevelőnek kötelessége gyermekeket oktatni, nem pedig írónak; azonban, ha a' gyermekek már vessző alól kinöttek 's koro-sodva is gyermekek maradtak, szükség, hogy iskolán kívül is, közönség előtt, halljanak néha leczkét, én tehát ez úttal, minthogy a' tárgy is érdemli 's épen a' maga idejében is van, hív-telen leszek az írói elvhez 's orbiliusként, mind addig fogok magyarázni, meddig csak meg nem tanítatom, hogy tárgyamhoz nem értek, vagy meddig a' tanítványok meg nem esküsznek, hogy mindent tudnak és sem-mi föltétel alatt sem akarnak más' szavára hallgatni.

Mindenek előtt kijelentem, hogy én itt leginkább az én humorista barátommal, Munkácsi János úrral, fogok szót váltani. Ő *Rajzolatai*' ez évi folyamának 157. lapján minden lapjaiba iktatott czikkelyt magáévá tesz, következőleg az *X et comp.* kritikai czikkelyeit is, azért nekem a' jelen ügyben senkivel mással nem, csak vele lesz dolgom. Minek váltogatnék én szót névtelen 's ismeretlen emberekkel olly társaságban, hol régi ismerősre találok?

Az én víg, jó humorú, de egy kicsinyt haragos barátom ezt mondja a' *Rajzolatok*' ez évi folyamának XIII. számában a' 102. lapon:

„Ez évben kezdett kritikai jegyzeteinket (az *X et comp.* firmával jelelteket) mind ez ideig (ezen XIII. számig) híven folytattuk, a' nélkül, hogy nemű (jól magyarul: *némi*) bővebb észrevételekre ereszkednénk; reménylve mind örökké, hogy ha tanácsaink egyszerre nem nyereprendnek is kívánt sükert, azonban nem fogjuk azokat egészen mellőzve látni.“

Alább ugyan e' lapon ezt:

„Szinészeinken mind eddig sem szíves baráti tanács, sem érdemlett dorgálás nem fogott, ők a' baráti tanácsot döllyfösen megvetni látszanak, e' szerint dorgálásokon egészen felül emelkedetteknek gondolják magukat.“

Ezen két pontban az én szíves tanácsadó és érdem szerint dorgáló kritikusi barátom két fontos dolgot ismer-el, és vall meg, hogy t. i. *bővebb észrevételekbe nem*

ereszkedett és hogy a' színészek az ő kritikáit megvetni látszanak. Mindkettőről fogok majd szólni, most csak arra kérem az én barátomat, jegyezze fel ezeket magának.

Ugyan ezen számában a' Rajz. alább a' 103. lapon idézi Schlegel Vilhelmnek az olasz színészekről mondott ítéletét ekképen:

„Többnyire mesterségöknek abc-jét a' tiszta kiejtést és gyakorlott emlékező tehetséget sem birják. Fogalmuk sincs arról, hogy szerepüket könyv nélkül kellene (Schlegelnél: *lehetne*) tudniok és nálok minden darabot kétszer hallhatni, a' sűgó olly hangosan beszél, mint máshol a' színész, 's hogy egymástól (Schlegelnél: a' *sűgótól*) megkülönböztessék magukat, módfelett kiáltoznak. Igen nevetséges látni mint küzd a' sűgó, ha a' közfeledékenység által valamelly jelenés zavarodni kezd 's mint egy kígyó dugja-ki fejét üregéből, hogy a' beszédet és testmozgásokat megelőzze.“

E' szavak után X et comp. vagy Munkácsy János úr, azt veti: „Az igaz, hogy azt színészeinkről *épen mindig*, és *épen mindnyájokról* el nem mondhatni, de más részről mit nem mondhatna még Schlegel ha a' magyar színészeket ismerné.“

Tehát, ha *épen mindig* és *épen mindnyájokról* el nem mondhatni is Schlegel' szavait, vannak esetek és vannak színészek, mellyekben és kikről el lehet mondani, hogy a' tiszta kiejtést és gyakorlott emlékező tehetséget 's így mesterségök' abc-jét sem birják; tehát olly színészek, kiknek bár nem *épen mindenikéről*

és nem épen mindenkor, de még is *sokáról* és *sokszor*, elmondhatni, hogy mestersége' abc-jét sem birja, olly színészek nem igen mélyen hatottak a' magok mestersége' értésébe, 's ha nem hatottak mélyen be, önként következik, hogy azokról (vagy legalább nagyobb részéről) fölteheti „Bajza úr is“ és akárki is, „hogy értelmi kifejtettségök (a' magok' mesterségében) olly alant áll, hogy őket oktatni kell“, nem „iskolás gyermekeként“ ugyan és nem is „olly okok' felhordásával, mellyeket józan ész egyszerre átláthat“ (mint a' Rajzol. XX. 157. lapján mondatik), hanem *iskolás és tanulni akaró férfiaként és olly okok' felhordásával, mellyeket józan ész sem láthat egyszerre át*, ha t. i. ez a' józan ész sokszor és sokaknál mestersége' abc-jét *sem* birja. Tehát *ex concessis*, én nem mondtam valami csodálatosat és humori kaczajra méltót, midőn színészeinket semmi theoretikusoknak és középszerű praktikusoknak mondtam, sőt én kevesebbet mondtam, az az kevesebbet vettem-le a' magyar színészekről, mint az én szíves tanácsadó kritikus barátom, ki rólok azt mondja, hogy mesterségök' abc-jét sem tudják, mert középszerűnek lenni hasonlíthatlanúl többet teszen, mint *abc-ésnek*, vagy még *abc-ésnek sem* lenni.

Következik most már ezekből, hogy az én kritikus barátomnak el kell ismernie, akár van hozzá kedve akár nincs, hogy a' színművészet nálunk a' művészetek' egyik nem igen értett neme, annyira nem értett, hogy épen azok, kiknek számára az X et comp. jegyű kritikák *főkép* irattak, mesterségöknek még csak abc-jét sem bírják, 's ha nem bírják, ebből ismét következik az, hogy ezen abc-re kellene őket tanítgatni.

Így tehát az én kritikus barátom mindent elismer és vall, már a' Rajz. XIII. számában, mielőtt én megszólamlottam volna, a' mit én állítottam, névszerint:

1) Hogy a' színművészet nálunk a' művészetek' egyik nem értett neme.

2) Hogy ő a' színművészet' ezen nem értett nemében kritikai tanításokat tartván, bővebb észrevételekbe nem ereszkedett 's így tanításait nem tehetvén megfoghatókká, annak kellett következnie

3) Hogy felületesen oda hányt észrevételeinek nem volt sikere, miként maga vallja, mert a' színészek az ő kritikáit megvetni látشانak.

'S mit állítottam én a' Társal. XIX. számában? Azt, hogy mostani színi kritikáinknak semmi sikere, haszna, nem lehet; hogy

nekünk elkerülhetetlenül szükséges még most minden apróságok' magyarázatára lebecsátkozni, hogy nem szabad, 's nem lehet a' színművészetben csak kimerítő birálatokat adnunk, ha kritikáinkat megfoghatókká és így célirányosokká akarjuk tenni.

A' dolog így állván, nem fogja e minden értő látni, hogy az én kritikus barátom azon hállóban fogódik-meg, mellyet ön maga szőtt, 's hogy itt hasztalan minden további humo-risticus ficzkádozás. Én itt már feleletemet bevégezhetném, 's a' tárgy' érdemére nézve nem kellene többet szólnom, azonban mint-hogy az én sok reményű barátom a' hállóban itt ott még réseket lát, mellyeken kiszabadulást remél, szükség, hogy ezen réseket is beszőjem 's megmutassam azt az én barátomnak, hogy sehol sincs szabadulás.

Azt hiszi és állítja az én kritikus barátom a' Rajz. XX. 157. lapján (ellent mondva annak, mit a' Rajz. XIII. számában megval-lott), hogy az ő kritikái tanútságosok voltak, 's „ő bizvást mondhatja: soha sem mondta, ez rosszúl vala téve, a' nélkül hogy hozzá ne tette volna, így kellett vala tenni, a' hol csak a' szükség megkivánta“ következőleg, hogy kritikáinak nem a' bővebb észre-vételek' hiányából nem volt a' színészeknél

sikere, hanem a' színészek' elbizottsága miatt.

Hogy ezen állítás' első részét elhigye az olvasó, szükség volt volna a' kérdéses kritikáknak olly helyeire hivatkozni, mellyeket az én kritikus barátom tanulságosaknak tart, 's ha én azt mondtam pusztán 's okatlanúl (mint követeltetik), hogy az X et comp. jegyű kritikák nem tanulságosak, arra nem ismét pusztán és okatlanúl kell vala felelni, hogy *bizony azok tanulságosak*, 's épen azon vétket követni-el, melly nekem vettetik szememre, hanem az lett volna a' dolog' rendén, hogy példák idéztessenek az ellenkezőre, vagy legalább rájuk hivatkozás történjék. Idéztetik ugyan két példa, de mindkettő olly gyenge, melly nem csak le nem rontja az én állításomat, hanem még nagyobb hitelt támaszthat annak igazsága iránt. Egyik tanulságos például idéztetik azon észrevétel, mellyet a' Rajzolatok ezen kifejezés iránt „Épen itt jön ő“ tettek, másikul az idegen nevek és szavak iránti tanítás; 's ezen példáknak mindkettejét nagy fontosságú dolognak tartja az én kritikus barátom, holott az első észrevétel nem a' színművészetet érdekli (mit én kérdés alá vettem), hanem a' rendező' tisztét, a' másik pedig ma-

gában véve a' legkisebb tekintetű tárgy az egész színművészetben, mert ha az idegen nevek és szavak néha rosszul ejtetnek is ki, olly népnél, hol kevés tudja mint kellene ejteni, az még nem fogja elrontani a' színi előadás' hatását, ha egyébiránt a' szerepek jól vannak felfogva és visszaadva. 'S ez a' kis (miattam tanulságos) észrevételke magában még nem erős arra, hogy az én általános észrevételemet színi kritikáink iránt ledöntse. A' mi pedig azt illeti, hogy kritikus barátom a' budai színészeket olasz, francia, angol grammatikákkal ajándékozta-meg, hogy belőlök az idegen neveket és szavakat kiejteni tanulják, ezen buzgósága dicséretes, csak hogy általa nem egészen fogja célját elérhetni, mert például, az angol, scót, irus nevek' kimondását sem az én barátom, sem a' magyar színészek nem fogják angol grammatikából megtanulni, azért én olly buzgó kritikus lévén, mint Munkácsi úr, még egy olly lexikont is ajándékoznék, hol az idegen nevek és szavak' kimondása tanítatik, a' millyet a' német tudósok már adtak ki.

Gyanús dolog, hogy az X. et comp. jegyű kritikák' védelmére e' két példácskán kívül semmi sem idéztetik. Hogy én az én

kritikus barátomnak megmutassam, miként áll ügye, íme lebocsátkozom itt egyes jegyzetekre 's kiszorítom őt a' puszta állítgatások' tágas mezejéről, hogy futásban ne keresessen többé menedéket, hanem kénytelen legyen fegyverrel víni fegyver ellen.

Mindent, mi a' színművészethez lényegesen tartozik, következő osztályok alá kell vonni: *Szóejtés*, *felmondás* (recitatio), *szavalás* (declamatio), *testtartás* (ide tartozik a' járás, ülés, állás), *kézbeszéd* (chironomia), *arcbeszéd* (mimika, szorosabb értelemben) *charakter-felfogás* és *kifejezés*. A' mi ezeken kívül van, például: öltözködés, arcfestés, decoratiók, maschineriák 's tb. eff. az előadáshoz tartoznak ugyan, de nem a' színművészethez; a' színművész ezek' nem létében is művész marad és tökéletesen teljesítheti művészi tisztét. A' mit tehát az X. et Comp. czikkelyek az itt előszámláltak' tárgyában jót és, mint nekik praeceptorai hangozva nevezni tetszett, *ábécés* színészeinknek érthetőt mondtak, 's okokkal, győzőleg, az leszen, ítéletem szerint, tanulságos gondolat a' színművészetre nézve.

Kiírok minden észrevételt, a' maga czíme alá és osztályába helyezve, a' mi az X.

et comp. bélyegű kritikákban a' felebb előszámláltakhoz tartozólag mondatott.

S Z Ó E J T É S .

1. ÉSZREVÉTEL. „Megyeri úrnak az *a* és *ó* közt van egy közép *á*-ja, ezt indulatokban, felkiáltásokban igen használja 's ekkor néha orrából is beszél.“ (Rajz. 1836. III. szám, 23. lap).

Nem akarom kérdésbe venni, mennyiben igaz ezen észrevétel, lehet, hogy egészen az, de ha sikerét akarta a' kritikus, 's vágyott azt mind Megyeri, mind pedig hallgatói előtt is hihetővé tenni, idézni kellett volna néhány szót, mellyekben Megyeri ezen *á*-t leginkább kitűnteti, 's meg kellett volna azt is magyarázni, mellyik legyen ezen általa vétkellett közép *a*? az a' magasan ejtett rövid *a* e, mellyet nógrádi *á*-nak lehetne neveznünk, minthogy Nógrádban 's néhány vele szomszéd megyékben (Gömör, Hont, Bars) legkitünőbbben hallható, 's közel áll a' tót hangzatú *a*-hoz? vagy pedig ama' mélyen ejtett, o-hoz közeledő, *a* e, mellyet Révai *á breve obscurum*nak nevez, 's melly némelly magyar tájakon a' köznép' kiejtésében hallható? Mindkettő hibás, 's ki magának tiszta magyar kiejtést, millyen például Szolnok körül, vagy Miskolczon és tájékán a' műveltebb-

bek közt divatozik, ügyekezett megszerzeni, nem fogja mondani. Ezen észrevétel, így példa nélkül oda vetve 's meg nem magyarázva, mind Megyeri, mind hallgatói előtt használhatatlan lesz; helyességét nem fogják elhinni, vagy, ha elhiendették, nem fogják tudni — minthogy két közép *a* van, a' kritika pedig itt csak *egy középről* szól — mellyik legyen a' vétkellett, 's mellyiket kellene Megyerinek kiejtéséből kiirtania? Tanítást vár még most nálunk a' józan színész, értelmes és világos tanítást, nem pedig kétes figyelemztetéseket.

2. ÉSZR. „Marosi úr mutatni helyett, ne mondja mutatni.“ (III. 23.)

Ezen rövidke észrevétel helyes lehet, de csak egyetlenegy ama' sok száz hiba közül, melly színészeink' kiejtésében hallható, 's az általa adott tanítás igen félszeg. Én egyszer legalább általános magyarázatot tartottam volna színészeinknek a' kiejtésről; megmondtam volna, hogy ne ejtsék a' szavakat dialektus szerint. Mikép kelljen a' magánhangzókat ejteni, kimerítőleg tanítja a' jó grammatika, millyen például Révaié; röviden vagy hosszan kelljen e ejteni valamelly szótagot, megtanúlhatni a' gondosabb magyar írók' munkáiból. Színész nem egyes hely,

táj, vagy megye, hanem ország és nemzet gyönyörködtetésére játszik; előadásain mindenféle tájbeli hallgató van jelen, 's ámbár ezen hallgatók közül sok beszél saját szülő földének dialektusán, de még is mindenik' keblében él (talán csak a' pórt lehetne kivenni) bizonyos tiszta, magyar kiejtési ideál, ezen ideálhoz ügyekezzenek a' színész közelíteni, akkor fogja minden művelt hallgatóját egyenként kielégíteni, 's akkor lesz kiejtésében is nem mindennapi, hanem művész. Ezen nézet lehetne a' kiejtésre nézve általános szabályúl felállítható, de midőn felállítatnék, el kellene mondani azon kivételt is, mellyet a' szabály némelly aljas pórszerepek' előadásánál szenved. Kritikusainknak levén, én a' hibás kiejtés' irtására minden adandó alkalommal idéztem volna sok példát, mert néha színészeink egészen hamisan 's úgy ejtik a' szavakat, a' hogyan semmi művelt magyar nem, például *jóg, kör, ön* (*ön*, hosszan, egy nemét jelenti a' halaknak Balaton' vidékén), *jog, kör, ön* helyett; néha pedig dialektus szerint beszélnek, mint, *fóró, órom, lang, halalára*, *forró, orrom, láng, halálára* helyett. Illy észrevételek' tételére sem nagy bölcsesség, sem nagy fáradság nem kívántatik, haszna pedig a' színészetre nézve

hasonlíthatatlanul több volna, mint bár mi nemű humornak.

Itt következnek, mi az idegen szavak' kiejtéséről mondatott, de felebb már volt érintve.

3. Észr. „Ajánljuk színészeinknek, hogy a' kiejtésekre jól vigyázzanak 's ne mondják 'egész Béla' udvara' e' helyett: 'Béla' egész udvara.' Egészen más az, ha mondjuk, az egész budai színház' tartalma, a' mi körül belül 2000 felmenne, és ha azt mondjuk, 'a' budai színház' egész tartalma' a' mi többnyire annyi százra sem megy-föl. (VI. 46.)

Ezen észrevételt azért írtam-ki, nehogy általam készakarva kihagyottnak vétessék, mert egyébiránt nem a' szó' helyes vagy helytelen kiejtéséhez, hanem a' stylus' logikájához tartozik, vagy azon észrevételek' sorába, mellyek a' könyvnelküli tanulást illetik, miről én, mint az egész színészi művészetet megelőző 's elmulaszthatatlan készületről nem akarok beszélni. Az emlékezeti gyakorlottság olly szükséges a' színpadon fölléphetésre, mint tiszta levegő az életre. Valamint a' döcögő járású, sántikáló lábú ember nem színre való, úgy a' rossz emlékeztű sem, 's az illyet színpadról örökre száműzni kell, mert ott soha nem reménylhet előmenetelt.

4. ÉSZR. „Számos grammaticai hibák csapdosák füleinket, pedig milly kevés fáradságba, majdnem csak egy-pár órába kerülne, hogy megszűnjének.“ (XI. 87.)

Hogy egy pár óra alatt meg lehessen tanulni a' magyar grammatikát, azt az én magyar humorista barátom maga sem fogja elhinni, hanemha a' grammatika alatt az *ikes* igékről szóló tanítást érti, a' mit feltenni baráti jó vélemény miatt nem akarok. De még az *ikes* igék között is vannak olyanok, melyeket már a' miatt is, hogy kétesek 's csak a' nyelvünk' régiségeivel megbarátkozottak által ismertetnek jól, nem lehet egy-pár óra alatt megtanulni. Egyéb iránt ezen grammatikai észrevételnél sem ártott volna színészeinket koronként efféle hibákra figyelmeztetni, például: *nézel, veszel, adjál, eszek, értetődik, mondódik, szobában megyek* 's tb. melyeket mind untalan hallani színpadunkon. Az illy példák megingatták volna színészeinket azon hitben, hogy ők, született magyarok lévén, szükségképen jól is tudnak magyarul. Ohajtottam volna azonban azt is, hogy a' ki mást grammatikáz, maga is tudjon grammatikát; különben megtörténhetik, hogy olly hibákat fog megróni, melyek nem bibák, vagy ha igen, a' megrovó által is elkövettetnek, a' mi ismét nem szol-

gál a' színésznél a' kritikus' hitelének terjesztésére. Az én grammatizáló barátom pedig maga sem erős grammatikus, mint a' Rajzolatok általában bizonyítják, különösen pedig az X. et comp. bélyegű czikkelyekben ezek: *Afrika' növényeit Európába(n) meghonosítani* (l. 45.), *mindenek utána* (l. 63.), *némüleg* (l. 78.), *hatóteljes*, *czéltelen*, *férfinék*, 's tb. Tehát grammatikai hibákkal 's „pedig 1835-ben!!!“ mint a' Rajz. 95. lapján az én kritikus barátom felkiált, nem csak a' magyar színészek és Kotzebue' ugyan ezen lapon megrott fordítói, hanem magok a' korholó kritikusok és e' korholatok' tára, a' Rajzolatok, ezen „*hetenként kétszer megjelenő napi lap*“ is bővelkednek.

FELMONDÁS, SZAVALÁS.

Annyi beszéd között, mennyit kritikussaink a' budai előadásokról tartottak, mulhatatlanul szükség lett volna arról kimerítőleg értekezni, micsoda felmondást (recitatio) és micsoda szavalást (declamatio) tartanak kritikussaink helyesnek 's melly elvekből? Ezen két pontra nézve az angol színészek különböznek a' francziáktól — legalább az új, úgy nevezett romantika iskola előtt különböztek! — a' németek az olaszoktól, sőt a'

németeknél az újabbak a' régiektől, 's a' maiak is egymás között; különbözik a' vígjáték a' szomorútól, a' versben írt drama általában a' prosaitól, sőt a' versben írt úgynevezett polgári szomorújáték a' hősitől, 's mindenikben más és más tactus és időmérték szerint tartatik a' recitatio és declamatio. Ezen nagy különbözés már maga mutatja, hogy e' tárgyat egészen czéltalan dolog nálunk kezdőknel csak amúgy futtában érinteni, mint az X. et comp. jegyű kritikák' következő észrevételeiben:

5. Észr. „Örömmel tapasztaltuk, hogy (Kántorné) eddigi szokásakint, akár kívánta helyezete, akár nem, nem mindjárt síró hangon kezdette.“ (III. 22.)

Ezen észrevétel silányabb, hogysesem sok figyelmet érdemlene, azonban alkalmat nyújt egy pár szó' elmondására, melly kritikusaiknak nem lesz felesleges. A' darab, hol Kántorné, mint állíttatik, nem mindjárt síró hangon kezdette, Kotzebue' Montfaucon Johannája volt. — Kritikusaink gyakran mondják-el a' hatalomszót, hogy színészeink ne érzelegjenek, ne siránkozzanak, a' nélkül, hogy a' körülményeket szemök előtt tartanák. Kotzebue, Iffland, Jünger' siránkozó színműveik' nagyobb része elmulthatlanúl megkívánja és szükségessé teszi a' síró han-

gokat, 's valamint az illy művek korok' betegségét viselik magokon, úgy beteges bélyegeiktől megfosztva 's egészséges józan recitációval játszva, hatás nélkül maradnak, és fásak, szárazok lesznek. Én azt ohajtanám, hogy a' kotzebuei, ziegleri néző- és szomorú játékok örökre számüzetnének színpadainkról, mert azok sem a' hallgatókra, sem a' színészekre nem épületesek, azokat német érzélgéshez, ezeket hamis pathoshoz, és hibás recitációhoz szoktatják. Ha már azonban a' sors megverte velök színészeinket, kritikussaink józanúl csak azt tanácsolhatják, hogy a' siránkozó recitációt mérsékeljék, nem pedig azt, hogy egészen hagyják-el, mert ez kivihetetlen tanács. Kántornénak pedig nem ártott volna a' folyton folyó kritikákban kijelelgetni az eseteket, hol ha nem kívánta is helyzete, „síró hangon kezdette“ különben Kántorné, ha hajlandó volna is ez észrevételelt elfogadni, világ' végéig nem tudhatja, hol hibázott, 's hol kezdette mindjárt síró hangon.

6. Észr. „Málikánk' világi szüléit figyelmeztetjük, ne szoktassák (őt) affectált pathosra, ne fojtsák-el benne a' természetiség' csiráját még gyermekkorában; a' gyermek beszéljen egyszerű gyermekileg.“ (III. 23.)

Azt hiszem, hogy olly kis leányt, mint a' kiről itt szó van, sem szoktatni pathosra,

sem elszoktatni tőle még most nem lehet. Mind a' pathosnak, mind az affectáltnak fogalma felül van illy gyermek' képzeletén. 'S ha ő affectált pathossal játszik, az benne alkalmasint természet; ha tanulva volna világi szüléitől, akkor fitestvére is így játszanék 's ugyan azon iskola' színét viselné magán. Ezen észrevételt tehát Málíka' szüléinek, ha elfogadták is, el kell tenniök 8—10 év utáni időre, most korai és használhatatlan. E' helyett hasznosb lett volna a' felnőtt színész-Málíkáknak foganatos leczkéket tartani.

7. ÉSZR. „Kántorné' állásaiban, mozdulatiban, hangjában sok pathos van, de hangoztatásában pathosa többnyire elferdül, mert a' dolgot erőtetí; nem szükség érzetgerjesztéshöz kiabálás, a' kedves múltak' emlékét csöndes fájdalommal is sirathatjuk, bosszúra pedig lassú beszéddel is lehet tüzelnünk; a' mássalhangzókat igen jó, ha az ember a' legnagyobb szenvedélyben is, csak úgy ejti-ki, mint iratnak; ha a' szenvedélyre igaz ok van jelen, a' legnagyobb mássalhangzó mellett is fellobban az, például csak a' mai bosszúállókat vesszük, melly darab egy sz-vel is a' legnagyobb bosszúra ingerelt bennünket.“ (V. 38.)

Ezen általam kiírt egész szakasz mind annyi határozatlan beszédet foglal magában. Én el akarom hinni, hogy Kántorné a' dolgot erőtetí is, hogy benne felesleg pathos van, de mind ezek úgy vannak e elmondva, hogy mások is, és kivált Kántorné is tanulhassanak belőle, 's az ide hányt észrevétele-

ket hajlandóságok 's okok legyen hibáknak elismerni. Azon fölül, hogy ezen kritikusi beszédnek igen tréfás hangja van, — mit kritikában csak ott kell használnunk, hol valamit nevetségessé akarunk tenni — még érthetetlen és homályos is. Miként *ferdül-el a' pathos' hangoztatása* 's miben áll az az *elferdülés?* — Az X. et comp. kritikának fő célja a' színészekre hatni, 's lesz e tanácsainak sikere előttök, ha játékaikat ügyekszik nevetségessé tenni? ha ott is tréfát űz belőlök, hol azok azt nem érdemlik, hol komoly magyarázatot várnának? Szerencsétlen kritikus az, kinek csak egy húrja van, 's hely, személy, idő-változás nélkül mindig egy hangon pengenek kritikái! — Mi a' *boszú* szó' két sz-eli kiejtését illeti, az nem hiba; ha a' kritikusok egy sz-el szeretik, az még nem ok ellenészrevételre.

S. ÉSZR. „Bartháné asszony nagyon meglepett; csak bizonyos csevegésről szokják-le, ekkor száját összehúzza 's beszéde érthetlen.“ (VIII. 63.)

Ezen észrevételnek egyenesen tapasztalásomból mondok ellent. A' pesti színpadon játszott *Jós ige* volt az, mellyben Bartháné-nak ezen csevegése és száj-összehúzása megjegyeztetett. 'S hol csevegett itt Bartháné? Ott hol Lendvainé is csevegett, midőn t. i.

a' két leány tréfálódva beszél egymással, 's hol a' leányi csevegés nem volt hiba. Kritikusaink megjegyzték azt magoknak, hogy Bartháné csevegni szokott, a' mi sokszor igaz, és hiba, de elfelejtették, hogy ezen csevegés néha helyes is lehet. Az említett érthetetlenség pedig Barthánénál nem a' csevegés' következése szokott lenni, hanem az, hogy roszúl áll-meg a' színpadon, egészen oldalt, és fejét be felé fordítja, 's így hangjainak három negyedrésze a' színfalak (coulissák) között vész-el, a' mi a' pesti nagy színházban, melly acusticai tekintetben olly roszúl van építve, még inkább észrevehető volt.

9. ÉSZR. „Kovácsné illy szerepben (Varázs, a' Jós ígé-ben) meghaladta reménységünket, csak azt ne tüntette volna ki olly nagyon, hogy rímes versekben beszél.“ (VIII. 63.)

Kovácsnének itt nem az volt hibája a' mi mondatik, hanem az, hogy hamisan declamált. A' Jós ige' szerzője maga is ki akarta tüntetni Varázs' beszédeit, mert rövid rimelt trocheusokban beszélteti őt 's így más versformában mint többi személyeit. A' szerző szándéka' teljesítésére elég volt volna ezen helyeket lassúbb és ünnepibb hangon szavalni, 's ez meg is történt, de ezen fölül a' szavalásban kéthangúlag emelkedő és súlyedő

éneklés is volt, 's a' beszéd nem interpunctiókra, hanem versenként volt recitálva 's ezek ronták-el a' dolgot. Ha ezekről a' Rajz. kritikusi valahol tanítást tartottak volna, talán Kovácsné ehhez szabta vala magát, de a' declamatióról általában kevés szó van, 's a' mi van is haszonvehetetlen, miként mindjárt látni fogjuk bővebben.

10. ÉSZR. „A' jambusok' szavalására nézve ezeket jegyezzük-meg színészeinknek: 1-ször ne pattogtassák a' verseket, ne tüntessék olly nagyon szemükbe a' hallgatóknak, hogy ők még versekben is tudnak beszélni; — ez a' hatást rontja, a' figyelmet a' tárgy' velejéről külsőségekre vonja; mert mi őszintén megvalljuk, valahányszor illy pattogtatott jambusokat hallunk, ujaink mindenkor görcsösen (!) összevonaglanak, mint midőn gyermekkorunkban a' „simplicium legest“ scandalgattuk. 2or. Ha már csakugyan különös figyelmet akarnak nyújtani (figyelmet nyújtani??) színészeink a' jambusok iránt, tüntessek-ki azt abban, hogy az író' tollához minél hívebben ragaszkodjanak; mire nézve tartsák eszükben, hogy kötött beszédben nem mindegy: és vagy 's, — színészek' szorgalma vagy színész' szorgalma — mondok jambust vagy mondom a' jambust, — aluszom vagy alszom, neked vagy néked, — engem vagy engemet 's a' t. 3or. A' szavallást mindig a' drámában uralkodó szellemhez kell alkalmazni; a' vers közép lépcső a' próza és ének közt; 's így azt lelkesebben 's nagyobb pathossal kell szavalni mint a' prózát.“ (VIII. 64).

Találtunk tehát végtére olly szakaszt is, hol a' Rajzolatok' kritikája intést ad, melly szerint ohajtaná kívánságát teljesíttetni. Csak-hogy, fájdalom, jobb volt volna semmit nem mondani, mint azt, a' mit monda, amúgy a'

színésznek legalább nem mutattatott volna hamis irány. Való az, hogy a' vers közép lépcső (*foh* inkább) a' prosa és ének közt, de nem való az, hogy a' verset nagyobb pathossal és lelkesebben kell szavalni mint a' prosát. Ezen elvet általános szabályúl tolni a' színészekre, annyi, mint az egész felmondási és szavalási tudományt alapjaiból felforgatni 's a' változatos és charakteristikus recitatio és declamatio helyébe kellemetlen és únodalmas egyhanguságot hozni. „A' szavalást mindig a' drámában uralkodó szellemhez kell alkalmazni“, igen igaz ezen állítás, de midőn az vettetik mellé, hogy a' vers közép lépcső a' prósa és ének közt 's így azt *lelkesebben 's nagyobb pathossal* kell szavalni mint a' prosát, mi következik ezen tanításból? Az, hogy valamikor a' színdarab versben van írva, annak szelleme mindannyiszor lelkesebb és pathetikusabb, mint a' prosában írotté, a' mi már magában is képtelen állítmány, de a' belőle folyt következmény még képtelenebb, mert e' szerint a' verses vígjátékokat is általában, sőt még azon helyeket is, hol a' színész elmésségeket (a' mi ész' és épen nem indulat' kiforrása) mond, indulattal vagy is pathossal kellene szavalni, ha nem naggyal is, de még is naggyal mint a' prosában

írt drama' elmésségeit. Következik továbbá az is, hogy a' prosában írt indulatot kevesebb pathossal kell felmondani, mint a' versben írt elméskedést, azon általános szabály szerint: mert a' verseket nagyobb pathossal kell mint a' prosát. A' *lelkes* szónak pedig e' helyt értelme sincs. *Lelkes szavalásnak* azt mondhatni, hol a' színész' lelkének egész figyelme a' szavalott tárgyra van függesztve, annyira, hogy az a' hallgatók előtt is minden oldalról felfogottan és átgondoltan előadott tárgyként tűnjön-fel. Teszi a' köz divatban a' *lelkes* szó az *élénket*, *heveset* is, teszi továbbá a' *helyeset*, *jót*, *tökéleteset*. De hogy mind ezek egyképen kivántatnak-meg a' prosai és versi szavalásban 's ez utolsóban nem nagyobb mértékben, mint amaz elsőben, ezt nem szükség bizonyítgatnom.

Az én kritikus barátom hallott, vagy olvasott valamit ezen tárgyról, de sem felfogni, sem azt alkalmasan újra elmondani nem volt ügyes, pedig az elmondani-tudás maga is olly dolog már, hogy ha azt író, de kivált kritikus nem bírja, jobb volna soha tollat kezébe nem vennie, mert így a' mit jól tud is, fonákúl fogja tanítani.

Színi kritikusainknak lévén, ezen alaptalan és felületes beszédek helyett, következő

gondolatokat mondtam volna el, kifejtve és megmagyarázva, színészeinknek.

Tanuljanak színészeink metrikát már valahára; e' nélkül mesterségök a' versi szavalásban és felmondásban örökké csak vak tapogatózás lesz; 's tanuljanak kivált színésznéink, mert e' tekintetben mind, még a' legjobb is, gyenge. — A' versek' felmondásában ne declamáljanak mindig mintegy szabály szerint; itt az egyszerű recitációnak szinte úgy meg van a' maga helye mint a' prosai mű' előadásánál. — Ne énekeljék színészeink a' verseket. Énekelni kétképen szoktak; vagy úgy hogy minden egyes vers' első fele (hemistichiuma) magasabb, a' másik fele pedig mélyebb hangon mondatik és viszont, vagy pedig a' versek' páronként vétetnek 's az első emelkedett, a' második sűlyedő hangon, nem declamáltatik, hanem danoltatik előnkbe. — Ügyekezzenek a' színészek bebatni a' szavalandó költemény' értelmébe 's ekkor fogják tudni, mellyik szóra és kifejezésre kell több vagy kevesebb erőt fordítani. — A' verseket interpunctiókra kell felmondani 's a' beszéddel nem ott állani-meg, hol a' vers végződik (mint nálunk többnyire szokás), hanem ott, hol értelem és interpunctio kívánják. — Verseket ellentétben a' prosával szabályszerűleg

(in regula), az az, ha semmi más föltétel nem korlátolja a' színészt, lassúbb, ünnepibb hangon kell szavalni. — Ne legyen a' színésznek arra gondja, kitűnik e a' hallgatónak az általa felmondott vers, vagy nem: ügyekezék ő a' költő' értelmét felfogni, a' szavakat tisztán kiejteni és alkalmasan hangoztatni (intonálni), akkor nem fog elveszni a' dicitio' harmoniája 's meg van egyik fő czélja a' dramai versnek, melly nem annak tudásában áll, hogy most előttünk vers szavalatik, hanem abban, hogy a' beszéd' harmoniáját tisztán érezzük. Mihelyt a' színész a' vers' kitüntetésére iparkodik, hamisan fog intonálni 's bele esik amaz únodalmas éneklésbe. — Ifju és kezdő színésznek ajánlható, hogy otthon szobájában naponként declamáljon valamit 's eleintén olly mély hangon a' minőn csak melle engedi, ez által fog hangja terjedelmet nyerni 's minden fordulatokon szerencsével átmenni 's tb. 's tb.

Színi kritikákat írván, megmondottan volna azt is, legalább egyszer *), hogy színészeink felmondás' és szavalás' tekintetében

*) A' Honművész ez évi foly. XXVII. száma' 211. lapján, midőn éppen ezen észrevételek irattak, történt említés egy ő és új iskoláról a' színészetben. Alább majd szó leszzen felele.

régi és új iskolára oszlanak. A' régi vagy inkább *síró* és *éneklő* iskolához tartoznak színészeink közül sokan még a' jobbak is: *Kántorné*, *Szentpéteri*, *Dériné*, *Szerdahelyi*; az új iskolához: *Megyeri*, *Lendvainé*, *Lendvai*, *Telepi*. *Bartha*, *Tóth*, *Parázsoné* ezen két iskola között ingadoznak. Nem levén a' régi időkből még csak olly felületes színi kritikáink sem, mint a' mostaniak, tapogatni sem tudom, mikor alakult ezen régi iskola, kik voltak fejei? Hogy a' kotzebuei, jüngerer, iflandi színművek' előadása nagy befolyással lehetett ezen iskola' támadására, azt sok bizonyossággal merném állítani. Mai nap ezen régi iskola leginkább *Kántorné*' játékaiban tükrözi magát vissza 's ki az ő játékait jól fogja karakterisálni, az adandja legjobb képet a' régi iskolának, mellynek korunkban kérdésen kívül ő feje, 's ha van valami ezen régi iskolában dicsérni való, annak nagyobb része *Kántornét* méltán fogja illetni. Színészeink mai időben többnyire ő utána képezik magokat. Ezen iskola legtúlságosabb pontját, tudtomra, *Czelesztin* teszi, 's az ő régenten sokaktól csodált *Hamletjében* a' régi iskola szenvedhetetlen caricaturává fajult. Az új iskola' kezdőjét és teremtőjét szinte nem tudhatom; korunkban *Megyerit* lehet feje gya-

nánt tekinteni; az ő recitatói (mi az intonatiót illeti) a' legegészségesebb beszédek, mellyeket magyar színésztől valaha hallánk, de a' művészi szavaláshoz még ő sem birt föl-emelkedni a' mit természetesnek tartok színészetünk' eddigi körülményei közt. Megyerihez legközelebb *Lendvainé* áll, 's a' mit ő recitatói tekintetben eszközteni tud, az neki, úgy látszik, eredeti műve 's ő a' legjobb úton van, mellyen fiatal színészné lehet. Kár, hogy Megyeri' kiejtéssein, mi némelly víg szerepeknél észrevehető, bizonyos selypegés fordul elő, a' mi néha jól üt-ki, de többször nem illik a' szerephez. Ez a' selypegés az *s* betűk' kiejtésében tűnik-ki leginkább. *Lendvainé* pedig némelly szótagokat elharapva 's elnyelve ejt-ki, másokat ismét természetöknél fogva rövideket megnyujt és viszont, például: *hätälöm, këgyélém, jö is-ten, förö*; *hätälöm, këgyélém, jö isten, förö* helyett, 's ez által mindketten ártanak a' különben elég józan recitációnak. *Lendvainé*nak szükség volna mindennap valamitegy hozzá értő előtt olvasni, ki ezen hibákra (mellyeket megszokás miatt maga nem igen vesz már észre) figyelmessé tegye. *Telepi* az új iskolai recitációnak egyik legszélsőbb pontjához áll közel, ott, hol gyakran már minden

művészet megszűnt 's elkezdődött a' mindennapiság' országa. Az ő beszéde a' legértelmesebb vagy legalább egyike a' legértelmesebbeknek, mert minden szótagot hallhatólag mond-ki, hangja meglehetősen területű, 's erő van benne, de ezen erő néha nyersséggé válik 's ezen nyersség az, melly kívül áll a' művészi recitatio' határain. Vannak azonban esetek, hol Telepi' recitatioján szelidítve van ezen nyersség 's illy eseteknél kielégítőleg recitál. Az ő *Csókra vágyója*, mellyet egykor a' budai színpadon szavalt-el, köz kivánságra kétszer egymás után, a' legjobb szavalások' egyike volt, mellyet magyar színésztől valaha hallottam. — Fiatalszínészeinknek nem ajánlható eléggé, hogy óvakodjanak a' régi iskolát követni, mert az hamis szavalásra vezeti őket, tartásuk inkább szemök előtt az újat 's tanulják belőle a' mi megtanulásra méltó, mert a' való művészi declamációt még ez sem érte-el, de ezen iskola kezdi törni az utat, mellyen hozzá közeledhetni. — *Egresi*, ki szorgalomban sokakat halad-meg, szinte inkább az új iskola' nyomain megyen, de neki is vannak síró hangjai, mellyek érzékeny szerepeiben leginkább észrevehetők 's ez a' régi iskolából ragadt rá; kár volna, ha ettől nem

tudná magát megszabadítani. — Általában el lehet még most színészeinkről mondani, hogy a' művészi szavalást nem bírják. Kántornéban sok elemei voltak egy leendő jó szavalónénak, de neki a' régi iskola' elmulta után kellett volna születnie. Fiatalabb színésznéink' szaván többnyire bizonyos rekedtséget vehetni észre, a' mi a' női csengő hangokhoz szokott fület felette bántja; ez nagy akadálya a' valódi declamációnak. Színészeink magok is érzik, hogy gyengék a' declamációban, mert egyes versezetek' felmondásától tartózkodnak, pedig igen ohajtható volna, hogy Kölcsey, Vörösmarty 's egyebek' szavalható versezeteik, némellykor a' színpadról is nyernének életet.

Ezen itt elmondottak bővebb fejtegetést érdemlenének, mi színészbiráink' tiszte volna ott, hol egyes műveket bírálgatván, részletekbe bocsátkozhatnak, én csak figyelmeztetésül hordám-fel mind ezt, mind némelly alább következőket, hogy mind inkább kitéssék, milyen színi bírálatokat ohajtanék én most még nálunk.

A' declamáció' változatossága egész a' végtelenig menő, szindarab, karakter, helyzet, indulat, kor, nem szerint 's azt elvekre vont rendszeres értekezéssel kimeríteni szinte

lehetetlen, azonban különös eseteknél elvekből következő hasznos intéseket lehet adni a' színészeknek. De istenért! csak hozzá értő és elvekből ítélő bírák szóljanak, mert most, midőn színészetünk fejledezik, mind színészeknek, mind közönségnek fonák irányt adni, kétszerte veszedelmes és vétkes dolog.

TESTTARTÁS.

11. ÉSZR. „Egyetlenegy föltételünk vala, Nyírinének megmondani, hogy a' nyelvet legszorgalmasabban tanulja, hogy járásába, állásába, lépéseibe, mozdúlataiba, olly virgonczságot igyekezzék önteni, melly a' híres neves nyíri lányokéit megküléltse.“ (VI. 46.)

Itt az én kritikus barátom egy kis szó-játék miatt (egy neme a' magyar humornak), mellyre a' Nyíri név adott alkalmat, hamisabb tanítást mondott-el, mint a' miről képzelete lehetett volna, mellyet, minthogy az itt mindjárt következő észrevétellel egészen rokon, alább fejtendek-meg.

12. ÉSZR. „Laborfalvi Róza szépen előre haladott, de azért nem szükség többnyire előre hajolnia; legyen állandó tanulmánya a' hozzá épen nem mostoha természet.“ (VIII. 63.)

Itt ismét humornak kellett a' kritikába vegyülnie, a' mi magában nem volna hiba, de midőn annak rovására, hogy humorisálhassunk, fonák tanácsokat adunk, ez megbocsáthatatlan könnyelműség. Mivel Labor-

falvi Rózának jó külseje van, mit a' hozzá épen nem mostoha természetnek köszönhet, tehát a' természetre utasíttatik, hogy azt tegeye állandó tanulmányává.

Szerencse, hogy némelly kritikuskaink' tanításai nem lehetnek olly veszedelmesek foganatjokban, a' milly roszak és hamisak elvökre nézve. Mi magyarok, kik a' szépségnek philosophiájával olly keveset törődünk, minduntalan a' természetre hivatkozunk 's ezt akarjuk kizárólag művészeink' iskolájává tenni, 's ehhez méregetjük a' művészi szépet 's feledjük, hogy magának a' művészetnek is van természete, mellyet a' prosai (anyagi) világban nem lehet feltalálni, következőleg azon prosai természettől, mellyet ezen beszédeknél értünk, sem lehet eltanulni. Minden művésznek 's így a' színinek is, egyedüli tárgya az aesthetikai szép, 's ezen aesthetikai szép a' természetből van ugyan általvéve a' művészi világba, de a' művészi világnak levegőjében el kell változnia 's el is változik és idealitást nyer, 's ez az idealitás az, melly megkülönbözteti az anyagi világ' szépségeit a' művészi széptől; ennek közbenjövele nélkül művészség és mindennapi természet tökéletesen egyet tenne 's egy volna, így pedig nem tudom minek vesződniénk

tovább az egész művészettel, miután mind azt, a' mit művészet előállíthatna, magában az anyagi világban, a' prosai természetben fel-lelhetnők. A' szép a' természetben van ugyan még akkor is, miután ideállá változott, mert az ideál maga is megneemesített természet, de pusztán, úgy mint azt az anyagi természet alkotta, a' művészi világba nem lehet által tenni. Ki már maga is művész, ki meg tudná különböztetni ezen itt szóba hozott két természetet, annak lehetne olly utasítást adnunk, hogy tegye tanulmányává a' természetet, 's ügyekezzen közelebb járni hozzá, akkor ha észrevettük, hogy ezen művész olly magassáig űzi az idealizálást, hogy műveiben már csak földfeletti képeket láthatunk; de kezdőknek, kiknek effélékről fogalmok sincs, csak kárral tanácsolhatjuk a' természet' tanulását. „A' természet a' művészet-től, úgy mond Goethe, egy iszonyú hézag által van elkülönítve, mellyet külső segéd nélkül (millyennek kellene lenni a' valódi theoriának, az az kritikának) maga a' láng-ész sem képes átszökni.“

Ezen elvet, mellyet nem volna felesleg egykor bővebben fejtegetni, hogy lássák, kik szünetlen természet követést és utánozást prédikálnak, miként áll a' dolog — a' jelen e-

setre alkalmazva mi volna következése azon utasításnak, hogy Laborfalvi tegye a' természetet tanulmányává, Nyíriné pedig ügyekezzenek a' nyíri leányok' élénkségét és virgonczságát megközelíteni, ha ezen utasítás lelki-ösméretesen követtetnék? Az, hogy ezen kezdő színésznék egészen a' prosai természethez tartanak magokat, 's nyernénk tőlök, midőn tökéletesen kifejlettek, művészet helyett mindennapiságot, mellynek látása miatt nem szükség, hogy költséges színházakat építsünk, úton útfélen eléggé éldelhetjük. Az a' nyíri leányok' virgonczsága, melly előképül jeleltetik-ki, színpadon nem fogna kielégíteni egy műértőt sem, 's alkalmasint nem látszanék egyébnek mindennapi gratia nélküli szarkaugrándozásoknál. Virgonczság a' mindennapi életben, 's virgonczság a' színpadon, két egymástól különböző dolgok. Én tehát ezen fonák 's balútra tévesztő tanács helyet inkább azt javaslom a' nevezett két színésznéknek, hogy tegyék állandó tanulmányáa' művészetet, az az figyelmezzenek a' nálók már előbbre haladott színésznékre, 's tanulják azoktól, miként kell a' színpadon mozogni. „Bedenke der Schauspieler, dasz er nicht allein die Natur nachahmen, sondern sie auch idealisch vorstellen solle, und er also in sei-

ner Darstellung das Wahre mit dem schönen zu vereinigen habe.“ Ezt mondja egyike a' legnagyobb műértőknek, 's e' tanács felette tanúlságos 's egyenesen a' művészet' philozóphiájából vagyon merítve.

Maga ez a' pont is mutatja, micsoda studium lehetett az a' színművészet' körében, habár *hosszas* volt is, mellyel az X. et comp. jegyű czikkelyek' írója dicsekszik. Midőn az ember *hosszas* studiummal sem jutott-el az abc-ig, akkor csak ugyan hasznosabb volna felhagyni minden további fáradozásokkal, vagy legalább leczkéket nem kellene tartani olly tudományból, mellynek első alapjait is olly roszúl ismerjük.

A' többi észrevétel, melly a' színművészet' ezen ágában még tétetett, itt következik.

13. ÉSZR. „... a' másik (Róza) jó Bellának nevezi magát, 's mi valóban örömet elhisszük, hogy ő jó, 's nagyon jó, hanem azért nem szükség minden szavára egy bókolatot csinálnia.“ (V. 38).

14. ÉSZR. Bartháné hagyjon-fel egyszersminT színészeinknek majdnem általános hibájával a' test' előre hajlongásával.“ (VIII. 63).

15. ÉSZR. „Ne tegyék magukat (a' színészek) olly rút állásokba, minőket ma valánk látni kénytelenek: egyik görbe nyakkal, másik púpos háttal, harmadik kecskelábbal (?) szundikált úgy szólván nem pedig állt a' színpadon.“ (VIII. 64).

A' sokszori bókolásnak néha jelentése is lehet, például, midőn a' színésznek társalkodási ügyetlenséget kell szerepében kifejeznie. 'S valljon nem kellett-e itt is, ki fogja ezt az olvasók közül érteni, ha csak a' Róza által előadott szerep' természetéből meg nem magyaráztatik? *Löwe*, a' bécsi udvari színész, — kitől még olly nagy kritikuskok is, mint általában a' magyar színészet' bírálói, nem fogják megtagadni a' jeles művész' czímét, — egy falusi úrfi' szerepét játszván, midőn az a' városban megjelenik fentebb társasági körben, számtalan bókolatok által tünteti-ki az úrfi' ügyetlenségét, 's itt is hiba-e ez a' sok bókolat? Vagy ne mondjunk semmit, vagy világosan és okkal. — Hogy Bartháné előre hajlongott, ismét nem akarom kétleni, de ezen előre hajlás nem akkor történt-e, midőn alázatosságot kellett kifejezni? Ha igen, akkor helyén volt. Lehet-e az illy dolgokból általános szabályokat csinálni? Minden érto azt fogja felelni, hogy nem; minek beszélünk tehát általánosságban, holott tanításaink így nem igazak; mért nem szorítjuk az észrevételt egyes esetre, hol a' hibát mindenki általláthassa? — A' görbe nyak, púpos hát, kecskeláb pedig pusztá elczímezések személyek nélkül; fogják-e az ezen alkalommal

föllépett színészek tudni, mellyik cím kit illet közülök? 'S nem fogja-e egyik a' másikára tolni a' hibát?

Színészeink' nagyobb része, nem csak Budán, hanem szerte az országban is, nem igen erős annak tudásában, mint kellene a' színen megállani, járni, ülni, a' mit kritikusaink, ha valót akarnak mondani, magok is meg fognak vallani; de minél gyengébbek ők e' részben, annál erősebbeknek kellene lenni kritikusaiknak az oktatásban, 's annál több és alaposabb észrevételt tenniök; a' felebb idézett példák azonban nem igen bő tanítást foglalnak magokban.

Ha én magamat színészbíróvá tevém, más dolgokat emlegettem volna. Például: Ne feledjék-el színészeink, hogy nem magoknak, hanem a' közönségnek játszanak, ez okból úgy álljanak-meg a' színpadon, hogy fejük a' felé legyen ugyan fordítva, kihez szavok intézve van, de csak egy kevéssé, 's annyiban, hogy arcok' három negyedrészt a' nézők láthassák. Csak félarcot láttatni, valamint hátat fordítani is, bár mikor, de kivált midőn a' színész beszél, nagy hiba; mert így az arcbeszéd egészen elvész, 's a' fejnek rossz helyzetéből következik az is, hogy a' színész' szava nem hallható, mert

minden hangja a' színpadra, a' színpad falak közé van beszélve, és ott enyészik-el. Ki két gyakorlott művészt látott színpadon egymás közt egyszerre beszélve, észrevehette, hogy a' szóló kevésbé mindig előbbre mozdult a' nézők felé, hallgató társa pedig hátra vonult, melly mesterség ügyesen és feszesség nélkül használva a' legjobb hatású volt mind a' nézők' szeme előtt, mind a' declamatióra nézve. — Midőn magasabb rangúakkal szólnak a' lacsonyabb helyezetűek, tartózkodjanak hozzá igen közel menni, mert ez a' társalkodási szabályok szerint tiszteletlenség. Szolgák, hacsak szükség nem kívánja, az ajtóhoz közel állapodnak-meg. — Ügyekezzenek a' színész valamelly megszokott kellemetlen testtartástól magát megszabadítani, nem csak fenn a' színpadon, hanem külső társalkodásában is, különben a' színen ügyekezvén ezt kerülni, figyelme ide leszen fordítva, 's ez által egyéb lényeges kívánatokat fog elmulasztani. Legillendőbb állás a' színpadon az, midőn a' test perpendicularis vonalban tartatik a' színpad' lábalatti deszkázatával 's ezen vonalt kell megtartani a' járásban is. Ha ezen vonal hátra hajlik, kevélységet vagy bámulatot jelent; ha előre, restséget, lelki csüggedést, levertséget, alázatosságot. — Színpadi

járásban a' lépésnek egy formának kell lennie; helyes lábmozdulatnak azt nevezhetni, midőn a' térdek nem feszítettnek hátra felé, hogy a' lábak merevedetten mozduljanak, sem nem csüggesztetnek igen előre, hogy a' lábak szegletet képezzenek, hanem e' kettő között közép mérsék tartatik. A' kifeszített térdek kérkedő lelket ábrázolnak, az előre hajlottak póri gondatlanságot és neveletlenséget. — Tartózkodjanak a' színészek kijőni a' prosceniumba; azon vonal, hol az első kárpit leesni szokott, legyen a' határ, mellyen túl a' sugó felé senki ne lépjen, ez megzavarja azon symmetriát, mellynek a' játszó színészek és diszítványok között lennie kell, 's ezt a' gyakorlott szem a' nézőhely' közepéről azonnal észreveszi. — Midőn a' színész a' leghátulsó színfalak közül lépki, ne jőjön párvonalban a' színfalakkal, hanem diagonális vonalban a' sugó felé; e' szabály szenved ugyan ismét kivételeket, de, például, monolog' elmondásakor szorosan megtartathatik. — Ha a' színész leül, ne vesse szét lábait; ügyekezzenek tagjainak kerekded állást adni; kellemes ülést képekről tanulhatni, mellyek mesteri festők' művei; még inkább lehetne szobrokról, ha ilyenek' gyűjteményével birnánk. Férfiak, midőn leül-

vén, széköket előre húzzák, ne czombjaik közt, mert ez illetlen, hanem oldalt fogják azt meg. Kinek a' színpadi mozdulatok nem váltak még annyira második természetévé, hogy azokat játék közben egyszerre eltalálja, hasznos leszen minden szerepnél, otthon tükör előtt gyakorolni magát. Ha színészeink bókolatot (compliment) tesznek, ne hajtsák-meg magokat derékban olly nagyon. E' tekintetben sok ügyetlenséget láthatni színpadainkon; minek kiirtására hasznos volna, ha minden színész tánczolni is tanulna, 'stb. 'stb. Még itt felette sokat mondhatnék, de nem tanítani, hanem kritikusainkat figyelmeztetni szándékozom, 's ezen célra eleget, talán sokat is mondtam, mellyhez még csak azt teszem, hogy az itt mondtak számtalan módosítást szenvednek egyes eseteknél, miket kijelelni a' kritika' dolga volna most még nálunk.

KÉZBESZÉD, ARCZBESZÉD.

16. ÉSZR. „Laborfalvi Róza szorgalmasabb lehetne. Nem elég a' szerepet elmondani; indulatot, azok' változásait, arczon, mozdulatokon, hangban természetesen kell előtűntetni.“ (IV. 31).

Minden észrevétel, mi a' kéz- 's arczbeszéd' osztályába tartozott volna, ezen kis ál-

talános megjegyzésen kívül elmellőztetett, pedig sem ezen ága a' színművészetnek nem o'ly kis tekintetű, hogy könnyen mellőzni lehetne, sem színészeink nem olly erősek a' mimikában és chironomiában, hogy ne volt volna alkalom észrevételekre.

Színészeink' nagyobb része nem tud kezeivel bánni. A' has felett egymásba font karokat csak a' legkülönösebb esetekben lehet eltúrni, például, ha egy kövér anya, házasszony, matrona, nyugalmasan hallgatna valaki' hosszabb beszédére. Volt egy színészünk Budán — többé nincs ott, — kinek az egymásba font karok szabályszerinti kézállásai voltak. Van egy fiatalabb színész most, ki karjaival tűrhetőleg tudna bánni, de kezének vagy inkább újainak nem tud semmi kerekdedséget adni; keztyű nélkül ököllé szorítja újait össze, valahányszor karjai mozdulatlanul függenek; keztyűvel pedig, még mozdulatoknál is, újai egyenesen állanak 's gyakran egymástól szét, a' mi kezének kellemetlen vonaglást kölcsönöz. Az újak se ököllé ne szoríttassanak össze, se ne terjesztessenek szét, hanem álljanak feszesség nélkül gyengén meghajolva. Hogy a' karok és kezek megszokják a' független helyes állást, ne hordjanak a' színészek színpadon kívül

semmit kezeikben, a' férfiak például ne pálczát, az asszonyok ne legyezőt vagy erszényt. Óvakodjék a' színész kézmozdulat alatt kezeit arczá' elébe emelni, vagy testén keresztül; ki a' nézőkhöz bal felül áll, egy kézzel teendő mozdulatait baljával, ki jobb felől, jobbával tegye, így a' test nem fedtik-el a' nézők' szemei elől. Arczvonásait a' színész tükör' segedelmével kerítse hatalmába, a' mi legalkalmasban úgy fog történni, ha a' színész szerepét vagy halkkal mondja-el tükör előtt, vagy épen nem, hanem csak gondolja, 's hozzá alkalmazza arczvonásait, szemeit, 's mind azt, mi az arczon mozgékony; ha fenn hangon beszél, lehetetlen elkerülnie, hogy a' declamatoria is ne ügyeljen, 's ekkor két tárgyra oszlik a' figyelem.

Itt ismét sokat mondhatnék részint mások után (mert külföldön ezen dolgok már igen ki vannak fejtve, nekünk csak tanulnunk kellene), részint saját tapasztalásomból, de czélomon kívül van, a' helyett inkább egy megjegyzést a' felebbi észrevételre. Az a' *természetes* szó mit akar itt ismét jelenteni? Ha azt, mit a' *nem erőltetett, a' feszesség nélküli*, akkor békén maradok Munkácsi barátommal; ha ellenben itt ismét azon tanítás adatik a' nevezett színésznek, hogy az in-

dulatokat úgy fesse, mint a' mindennapi életben megjelenni látja, a' művészet' kívánatai nélkül, akkor ezen hamis és a' művészetet gyökereiből kiforgató tanításnak ünnepelesen ellenmondok.

CHARAKTER - FELFOGÁS ÉS KIFEJEZÉS.

Ha valahol, ezen tárgy iránt ohajtottam volna, hogy az én kritikus barátom és companiája a' dolog' velejébe bocsátkozzanak, annál inkább, minthogy itt alig lehet egyéb általános szabályt adni színiésznek, mint hogy a' karaktereket híven, a' költő' értelmében tüntesse elő. Minthogy maga ezen előtüntetés olly számtalan vegyületből áll össze, mint p. o. hang, járás, ülés, kézmozdulat 'stb. 's némelly mélyebb karakterek olly sokféle magyarázatot vesznek-fel és sokképen adatnak vissza (az egy Hamletet említenem elég), itt a' kritikusnak mind javaló, mind pedig gáncsoló észrevételeit a' legnagyobb világossággal szükség motiválni és megmagyaráznia, ha beszédének sikert óhajt. Tapasztaltatik továbbá az is, hogy a' színész valamelly karaktert általában jól fog-fel, de némelly vonásokban következetlenül visz-ki,

az illy helyeket szorgalmasan kimutogatni a' bírálónak szoros tiszte.

A' miket e' tárgyban az X. et comp. jegyű kritikák mondtak, itt következnek.

17. Észr. „Túlságos egy vígjáték (Kiki párjával), melyet Telepi úr' túlságoskodásai még túlságosabbá ténének. Lendvay úr még a' boszú' legnagyobb forrásában is olly jámborúl viselte magát, mintha előre tudta volna, hogy inasa valóban nem mátkáját vevé-el, 's így meg vala győződve a' poetai igazságról, pedig mai világban semmine-mű igazságnak, még a' poetainak sem kell sokat hinni.“ (II. 16).

A' mi itt Telepiről mondatik, pusztá nem támogatott szó, millyeneket alább egész se-
reggel fogok kimutogatni; a' mi Lendvairól, avval van motiválva, hogy mai világban semmi nemű igazságnak sem kell sokat hinni! Látszik, hogy a' mi kritikaink, kik a' budai színészeknek a' *jobb útát* akarják kimutatni, *mellyen a' művészet' szent célja felé törekedjenek* (Rajz. XIII. 102.), korán sem veszik olly komolyan a' dolgot, mint kellené, hanem csak azért írnak kritikákat, hogy hómori tréfáikat alkalom legyen kiönteni; pedig uraim, kritikus urak! illy hómorral, mellynek nincs komoly oldala, semmit sem tanítanak az urak, 's kétlem, ha az olvasóktól sok mosolygást is nyernek e? Mai világban semmi nemű igazságnak nem kell so-

kat hinni? Miért épen mai világban nem? 'S miért még az igazságnak sem? Hihetőleg azért, mivel humoristáink magok érzik, hogy igaz' és való' színe alatt áltanításokat szoktak ránk tolni, mert egy közmondás azt tartja, hogy „Ki miben bűnös abban gyanús.“ 'S a' mai világi igazság más e, mint az ó világi? —

18. ÉSZR. „A' több oldalú Egressi úr (Eberhárd, az Örültek' házában) soksok ügyességet fejtett-ki. Első berohanása 's megjőzanodása igen természetes, (talán igaz, való?) volt.“ (IV. 30).

Tehát Egressi úr azért fejtett-ki *soksok* ügyességet, mivel az *egyetlenegy* berohanás természetes volt.

19. ÉSZR. „Megyeri úr és Kántorné asszony semmi-
ből is igyekeztek valamit teremteni.“ (IV. 30—31).

Kritikusaink pedig ott is, hol semmit sem tudnak, erőlködnek valamit mondani.

20. ÉSZR. „Alessandro (Lendvay úr) ellen sem volna egyéb panaszunk, hanem azt csak hiában igyekszik velünk elhitetni, hogy mikor az ember egy mély 's halálhozandó üregbe záratik, olyan kényelmesen sétálgasson ott, a' félelemnek, borzadásnak legkisebb jele nélkül hangban és mozdulatokban. Már ezt a' marchese (Megyery úr) másként tevő, 's megjelentekor szinte látunk is borsódzott, pedig neki több reménysége lehetett a' kiszabadulásra, mint akárkinek; vagy tán azért nem félt Alessandro, mivel jó ember vala? hajh! higgye-el ön, igen gyakran vannak körülmények, mellyekben a' jó embernek jobban kell félni mint a' rosznak.“ (V. 38).

Ez észrevételben nem lehet tudni világosan, ki korholtatik, a' színész e, vagy a' drámaköltő? Ha a' drámaköltő úgy festé Alessandrót, hogy jóságában bízván, nem fél a' haláltól, akkor a' gáncsot a' költő érdemli, nem a' színész; vagy ha Alessandro olly karakter, kemény, elszánt, hogy a' haláltól semmi esetben nem fél, a' marchese pedig ennek ellenkezője, akkor mind Megyerinek, mind Lendvainak jól kellett játszania, ha úgy játszottak mint mondatik. Itt tehát a' kritikusoknak ezen két karaktert kellett volna a' költő' értelmében megmagyarázni 's a' magyarázatból mint következményt kivonni a' felebbi észrevételt, mert olly eset nem egy, de több is képzelhető, hogy valaki halálhozandó üregbe záratván sem mutatja borzadása' és félelme' jeleit 's hogy valósággal nem is fél. Emlékeztetem kritikusainkat csak a' *Neslei torony*' azon jelenésére, midőn Buridan, a' sötét tömlöczben lelánczolva és halálra kijelelve, olly teljes bátorságban mutatja magát már akkor is, mikor még nincs reménye szabadulásra.

21. ÉSZR. „A' mi ezen némának (Francisco, Celina nevű darabban) személyesítését illeti, az egészet véve Szentpéteri úrtól többet várhatánk, mert bár közvetlenül vizsgáljuk is a' természetet, látni fogjuk, hogy a' némák nem csupa csekély kézmozgások által adják-elő néma je-

leiket, mint ma Szentpéteri úr; hanem bőven használt kézmozgásokat testmozgásaikkal kísérik.“ (V. 39).

A' természetet vizsgálhatni közvetlenül, és tanulhatni is belőle, kivált nagy művész sokat fog tanulni; de a' mit a' természetben látánk, ne vigyük, majmökként, mind azt színre, mert a' színen, mint már ismételve mondám, nem természetet, hanem művésziséget akarunk látni. Ezen szerepnél az a' kérdés, kifejezett e Szentpéteri azon kevés kézmozgással, minden gondolatot és érzést, mellyet kifejeznie kellett? Másodszor, kérdés: nem volt e az általa előadott néma, nyugalmas, phlegmaticus karakter? Ha mind e' két kérdésre igennel válaszolhat Szentpéteri, vagy nézői, akkor jól játszott, kritikusai' ellenére is. Ime mi czéltalan beszéd az, ha nem bocsátkozunk bővebb fejtegetésekbe, 's észrevételeinket számtalan kérdés és kétségnek tesszük-ki.

22. ÉSZR. „Megyeri úr (Árbocz, a' Jós igében) indulatfestésével gondosan gazdálkodott a' negyedik felvonásra, a' dráma' középpontjára, melly után méltán elő is tapsoltatott. Lendvayné assz. (Edua) szerepének legkitűnőbb szakát, a' 3d. felvonást, közelégedésre adá, utána előtapsoltatott; — de az ötödik felv. az öngyilkolás' ördögének körmei közt is olly szeliden, olly jámborúl viselte magát, hogy mi egyszerre kitaláltuk, hogy egész dolga csupán tréfa és tettetés, 's így nem is féltettük az öngyilkolástól.“ (VIII. 63).

A' mi Megyeriről mondatik, ha igaz volna is keveset nyomna, de nem is igaz ezen fölül. Megyeri, ezen kétségkívül legondolódóbb színészünk, ki a' színeköltő' akarata ellen soha sem szokott túlságoskodni, Árbocz' szerepét túlságosan adá, 's a' hol lehetett indulatoskodott, kiáltozva 's gondosan nem is gazdálkodhaték, mert ezen Árbocz már a' szerzőtől elhibázott túlságos karakter, mellyet lehetett volna ugyan Megyerinek mérsékelnie, de ő maga látszott érzeni, hogy ezen mérséklettel még unalmasabbá leszzen ezen estveli előadás, mint így is volt; Árbocz t. i. azon személy, mellynek az egész darab' érdekét kell fenn tartania. Lendvai-nának hibául említett szelídségét én nem vettem észre, azonban nem akarom kétségbe venni, mert különben is olly fölületesen elmondott észrevétel, hogy felőle nem is szükség szót vesztegetnem.

24. ÉSZR. „Marosi úr az érzelő festőt egészen ellenkezőleg adá. Képén édes andalgás, szendeség helyett komorság, dacz; epedő lágy sohajtozó hang helyett többnyire erős; lassú bizonytalan lépés helyett feszes volt, mellyekhez járulni kelle még a' félelemnek, együgyűségnek bizonyos társalkodási szögletességgel egyesülve. Az érzélgők épen nem Marosi úr' szerepei.“ (X. 79).

Ezen észrevételnek egy kis elsősége van a' többiek felett: világosan megmondja ben-

ne a' kritikus mit akar. Csakhogy a' festő' érzelgősége ismét nincs eléggé igazolva 's az észrevétel kétségek alá vonható, a' mi a' szerepnek talán két három charakteristikus szavával elmellőztethetett volna. Abból pedig, hogy Marosi, a' kezdő színész, ez egyszer az érzelgő szerepet elhibázta (ha ugyan elhibázta), még nem következik, hogy az érzelgők neki *épen nem* szerepei.

25. ÉSZR. „A' Lendvay pár (Molnár György és Trézi testvérek, illy czímű vígjátékban: Kecskeméti család Bécsben) igyekeztek (pár igyekeztek?) fínomítani 's szebb színekbe önteni szerepüket; bár mindnyájan követék példájukat 's a' különben is túlságból nem csinálnak bajazókat.“ (X. 79).

Ha a' színész ellentétben az anyagi vírággal ügyekszik fínomítani, azaz művészivé tenni és szellemibb világba emelni, szerepeit, ez dicséretére szolgál, mert így a' művészet' körében és céljai szerint munkál, le ha azt ügyekszik fínomítani, mit a' költő, a' művészet' határai között maradva, alasnak akart festeni, akkor ügyekezete elvan hibázva. Itt épen ezen eset látszik előfordulni. A' költő' művéről azt mondja a' kritikus „hogy aljas túlságokból gyűlt szénét domb“, ha ez áll, szabad legyen nekem azt hinni, hogy nem a' megdicsért Lendvai

pár, hanem a' korholt bajazzók játszottak jól, vagy inkább úgy mint a' darab kívánta. A' jelen színmű' aljasságai vagy a' művészet' határai között vannak a' költőtől tartva, vagy nem. Ha igen, akkor kár a' színésznek a' költő' céljai felett finomítani, ha nem, akkor az aljasságért nem a' színészt kell megróni, hanem a' költőt. Ama' tanács, melly szinte divatozó közöttünk, hogy a' színész ügyekezzen a' költő' aljasságait finomítani, nem kezdő színészeknek való, hanem olyanoknak, kik a' művészet' kiterjedését, határait ismerik. Kezdő színésznek jobb tanácsot nem adhatunk, mint azt, hogy ragaszkodjék a' költő' céljaihoz. Szabályok' át-
szökdelése csak virtuóznak, csak mesternek engedtetik-meg, tanítvány tartózkodjék azt tenni, mert illy próbák' ismétlése végtére nyakát szegheti. Mivelt ember nem igen leli gyönyörűségét „túlságokból gyűlt szemétdomb“ nézésében, de ez nem is mivelt embernek van játszva, hanem a' karzat' boldog népének, 's ha az illy szemétdombot szeméteiből ki fogjuk is tisztogatni, semmit sem nyertünk, sőt így a' karzatot is megfosztjuk gyönyörűségeitől, a' mivelt néző' kívánatit sem elégítjük-ki. Kinek az illyeknek nem tetszenek, ne menjen színházba,

midőn előadatnak, ha pedig bement, tőrje az aljasságot, a' túlságoskodást, mint a' darabnak a' maga születésével hozott bűneit, 's ne akarja azt saját színéből és typusából kivenni, 's ne tartson egy oldalú itéletéből egy oldalú leczkéket. Színi kritikus lévén, én itt a' költő' bajzottságait feszegettem volna. — Midőn én Megyerit a' Garabonczás diákban és Lumpaciban ugrándozni látom, rajta csak sajnálkozni szoktam, korholni nem őt, hanem játékszinünk' állapotját fognám, melly szükségessé teszi, hogy színészeink' legjobbjai is pórnépnek írt aljasságokat játszanak. Illy módon el fogja nekem hinni minden értő, soha nem fogunk valódi művészeket képezni; a' pancratiastaság' iskolájából világ' kezdete óta nem láttunk nagy művészeket előlépni, 's azért ne örüljünk olly igen embereink' sok oldalúságának a' művész-pályán.

Ennyit mondtak az X. et comp. jegyű kritikák látszólag motiváltan és tanulságosan. Vannak azonban még észrevételeik, pedig nem kis számmal, hol már azon fáradságot sem vették, hogy látszatra motiváljanak, ezekkel szükség még megismertetnem az olvasót.

ÓKATLAN ITÉLETEK, HATALOMSZAVAK.

26. Észre. Túlságos egy vígjáték (Kiki párjával), melyet Telepi úr' túlságoskodásai még tulságosabbá ténének. (II. 16).

27. É. A' czímszerepben Kántorné ezen estnek koronája volt. (III. 22).

28. É. Megyeri úr csak hősoket ne játszóék, ott van Szentpéteri úr. (III. 23).

29. É. Egressy, Szilágyi urak és Bartháné assz. dícséretet érdemlenek. (III. 23).

30. É. A' czímszerepben (Tulokmányi Máté) Szentpéteri úr, valamint az egész jól megkaczagtatott. (III. 23).

31. É. Nyíriné assz. énekeit ismét örömmel hallottuk. (III. 23).

32. É. Egressi úr soksok ügyességet fejtett-ki. (IV. 30).

33. É. Telepi úr jól mulattatott, olly szépen dadog 's olly kedves részeg ő. Marosi úr nem ellenség' szeme elé való. (IV. 31).

34. É. Szentpéteri úr, Laborfalva Róza, midőn egymásra ismertek, örömuiket hathatósabban kitüntethették volna. (VI. 31).

35. É. Szilágyi úr II. Fridriknek igen jó ábrázolója volt. (VI. 31).

36. É. Szentpéteri úr ámbár rekedt volt, a' hív öreg szolga' fájdalmát méltólag tünteté elő. (IV. 31).

37. É. Egressi úr ma nem igen jól. (IV. 31).

38. É. Lendvay úr játékában jó vala. (IV. 31).

39. É. Ludovicot Egressi úr, a' mennyire e' roszat lehet, jól eljátszotta. (IV. 38).

40. É. Laborfalvi Rozának ismét örök tanulást ajánlunk. (V. 38).

41. É. Megyeri és Kovácsné jól. (V. 39).

42. É. Bartháné nagyon meglepett. (VIII. 63).

43. É. Kovácsné illy szerepben meghaladta reménységünket. (VIII. 63).

44. É. Donna Isabella (Kántorné assz.) jól; különösen sikerült legelső jelenése. (VIII. 64).

45. É. Lendvayné assz. a' szelid leányka' szerepében szokott jelességgel lépett-föl. (VIII. 64).

46. É. Don Manuelnek (Lendvay úr) több pathost kívánnánk. Don Caesar jobban kielégített bennünket. (VIII. 64).

47. É. Telepi úr mint Lámpa semmi kívánni valót se nem hagyott. (VIII. 64).

48. É. Sperber' szerepét Szentpéteri úr dicséretesen játszá. (X. 78).

49. É. Lendvay úr a' kapitányt nyert tapsaira érdemesen; Egressi úr a' cynicus tudóst dicséretesen. (X. 78).

50. É. Lendvayné Sofiát szerencsésen, a' víg kedvű tréfás Pólit Laborfalvi Róza, 's az érzelgő Luizét Bartháné assz. meglehetősen adák. (X. 79).

51. É. Szilágyi úr ma rendkívüli tűzzel játszott különös örömmünkre. (X. 79).

52. É. Telepiné és Kovácsné szerepet oserélhetének, úgy legalább egyik jó, így mind kettő rossz vala. (X. 79).

53. É. Laborfalvi Róza szép igyekezetet bizonyítja. (XI. 87).

54. É. Szilágyi úrban ismét örömmel láttuk a' régi tüzet éledni. (XI. 87).

55. É. Udvarhelyi úr akadozva és nyakát összehúzáva nem volt helyén. (XI. 87).

56. É. Telepi úr gavallérokban soha sem fog tetszeni. (XI. 87).

'S íme negyven különböző szerep puszta okatlan beszéddel megítélve! 'S ez okatlan ítéletek a' közönség' kezében forganak, a' közönség által ismertetnek 's még is az X. et comp. jegyű kritikus azt meri állítani, hogy „ő bízvást mondhatja, hogy soha

nem mondta: ez rosszul vala téve, a' nélkül, hogy hozzá ne tette volna, így kellett vala tennie.“ — Azt fogná itt mondhatni az én kritikus barátom: mindennek nem lehet okát adni, és így túlságos kívánság az tőlem, hogy a' színészbírálok mindent motiváljanak. Igaz, hogy mindent nem lehet motiválni, nem lehet például azt, a' mi érzés' dolga, vagy a' mi az anyagi (materialis) ízlés' körébe tartozik; de én illy dolgok' motivációját nem is kívánom, hanem kívánom annak okát adni, a' mi ész' és ítélet' dolga, a' mi felsőbb elvekre visszavihető. Kritikus tartózkodjék *minél kevesebbet* mondani olyat, a' mi nem motiválható, mert pusztá állításnak pusztá tagadás tétethetik ellenébe, 's egyik a' másiknál nem levén súlyosabb nyomatékú, egymást elidálják, a' miből azután végtére sem kerül-ki semmi hasznos, semmi meggyőző vagy tanító. Legfelebb az engedhet magának szabadságot kritikában érzései és személyes tetszése' elmondására, ki elvekre visszavihető állításoknál sokszor bizonyítá-be, hogy nincs okok' szükében; illy kritikus' állításai hihetőbbek lévén, legalább figyelmeztetés gyanánt szolgálhatnak: de a' mindig, vagy többnyire okok nélkül bírálót nem lehet egyébnek tekinteni pusztá csevegőnél,

's ha az ilyen csak cseveg, még haggyán! de ha csevegéseinek meghallgattatást követel, az megérdemli, hogy kissé keményebb hangon is rendre igazítottassék.

Kiírtam mindent pontosan és szorgalommal, a' mit az X. et comp. jegyű kritikák a' színművészetre tartozót mondtak; ha van még ezeken kívül valami, a' mit tévedésből — vagy Munkácsi barátom szerint — kész akarva hagytam volna el 's ellenem argumentumúl szolgálhatna, szabadságában lesz idézni; én legalább többet nem találtam, 's így nyugottan visszatérhetek oda, hol beszédemet kezdtem.

A' gondolkodónak, az el nem fogultnak, 's annak, ki egybehasonlítva olvas, elég vala az X. et comp. kritikáit áttekinteni, hogy láthassa, kinek van kettőnk közül igaza, ezen kiírásokat én azok' könnyebbítésére tettem, kik nem vesznek magoknak fáradságot egybehasonlításra, ítélgetni azonban még is szeretnének.

Az idézett bírálati mondatoknak egy része hamis nézet, más igen felületes, harmadik homályos és határozatlan, negyedik puszta személyes tetszés vagy nem tetszés 's okatlan hatalomszó, az egész kritika pedig elvek és alapok, vagy legalább józan 's a' mű-

philosophiában megállapított elvek nélküli ítéletmondások. Kérem én most már, a' bírálásnak illy módjával, mit ért-el a' Rajzolatok' szerkesztetője, mire tanítá akár a' színeszeket, akár olvasóit? Van-e arra gondja 's érdekel-e az valakit, közönség elébe való e az, mi tetszik egy névtelen kritikusknak és mi nem? Mellyik észrevételében az X. et comp. czikkelynek van jele *hosszabb tanulmány és tapasztalás által szerzett ösmereteknek*, mellyekkel a' kritikus a' Rajz. 166. lapján dicsekszik? hol van az a' szinte itt enlített *praktikai alkalmazás a' színi előadásra*? Ha bár csak olly kis észrevételkéek fordultak volna elő többször, mint itt a' 2. és 24. számokkal jegyzettek, ha nem felednők is a' Rajzolatok' negéddel teljes XIII. számát, némi részben legalább mint kritikus gyarlóságot és fiatal fellobbanást megbocsátnók. De illy parányi jegyzéske is alig fordul-elő egykettő. 'S az illy kritikák' irói mernek előttem esküdni, hogy bizony az ő kritikáik tanulságosak, 's azoknak kellett volna használniok, ha színészeink nem volnának elbizottak. — Lehet-e nagyobb elbizakodás és önhittség, mint örökké másban keresni a' hibát és nem magunkba is szállni legalább néha? mint hogy másokat csak azért, mert tanácsainkat

nem követték, *maniásoknak* és *felbőszült gulyához hasonlóknak*, sőt nem, hanem még ezeknél is *roszabbaknak* czimezgetni? Lehetett-e józan ésszel a' *bővebb észrevételekbe nem ereszkedő* bírálatoktól egyebet várni, mint azt, hogy színészeink ne hallgassanak rájuk? 'S ezen bővebb észrevételekbe nem ereszkedő, 's még is élesen korholó, bírálatok nem voltak e arra méltók, hogy színészeink őket megvessék? A' Rajzolatok' kritikái az elbizottságot akarják irtani színészeinkből. Nem akarom kérdésbe venni, mennyire sikerülhet illy cél általában kritikával, nem azt, ha kritikáknak ez volna e fő céljuk? Ha ki azonban illy célzt tűz-ki magának, szükség, hogy eszközeit okosan válassza; 's lehet-e nagyobb megfontolás nélkül eszközt választani, mint a' Rajzolatok? Elbízott embert pusztá ellenészrevétel nem csak meg nem térítend soha, hanem még makacsabbá teend, 's hogy magába szálljon, okokkal kell mintegy körülfontni, hogy elbízottsága' körében ne mozdúlhasson, 's mintegy saját lelkiösmérete előtt megszégyenítve érezze magát; továbbá, ha magunk részére ügyekszünk őt vonni, ne gyakorolgassuk rajta elmességünket (vagy a' Rajzolatok' jó magyar nyelve szerint: *Vitzünket*), hu-

morunkat, mert így még inkább elidegenítjük. Ki az olvasó közönség' tanítására írná főkép kritikáit, az korholhatna élességgel is, ezen élesség nem volna saját céljai ellen, de ki a' megbírált személyek' megtérítésére ír, az éleskedései által a' legjobb utat választja céljai ellen.

Az eddig mondottakkal eléggé bebizonyítám, úgy hiszem, hogy az X. et comp. jegyű kritikák teljességgel nem tanulságosak, következőleg, hogy egészen haszontalanok, 's hogy ha van valami foganatok, az ártalmas lehet csak, 's hogy ezen kritikákat jobb volna végkép abba hagyni, és így bebizonyítám azokat, miket a' Társalkodó' ez évi folyama' XIX. számában állítottam.

Szabad legyen még némelly egyes dolgokat, mellyek a' Rajzolatokban minden rend nélkül és tárgyon kívül egybehalmoztattak, felvilágosítanom. Ezek már nem annyira dramaturgiai, mint inkább logikai magyarázatok lesznek. Ezeket azon célból érintem, hogy szoktassuk egymást rendre és józan beszédre, 's ne keverjünk össze vissza mindent, akár kívánja tárgyunk, akár nem, 's hogy megmutassam az én kritikus barátomnak, mennyire nem fog ő boldogulni ezen velem való harczában, ha szüntelen csak be-

szelni fog pusztán, írni hirtelenkedve, humorisálni egész erejéből 's a' fennforgó tárgyat nem tartva szemei előtt.

Lássák a' Rajzolatok' kritikusai! Az eddig mondottak mind azon *fejből* kerültek, melly, még mielőtt a' Rajz. kritikái ellen felszólalna, már *jó formán el volt csóválva*. 'S ha ezen *elcsóvál* 's *könnyűsége miatt mind egyre csóválható 's napkelettől napnyúgotig csóválható* fejnek találna majd igaza lenni, 's ha ezen kritikus urak kénytelenek volnának a' harcz után vagy elhallgatni, vagy pusztá beszédekkel és az én szavaimnak gyermekes visszamondása által (mellyhez már most is saját fejtalálmányok' szükében olly sűrűn folyamodtak) harczolni, kinek leszen az szégyen? ezen *könnyű és elcsóvál* fejnek e? Korán sem; hanem azon fejeknek vagy fejnek, mellyet az önhittség 's a' bele rögzött és onnét ki nem irtható fogalmak nehézzé, merevenné, 's el nem csóválhatóvá tettek. 'S akkor majd el fogják a' kritikus urak hinni, hogy ha a' fej-*elcsóválás megcsóválás* helyett hiba volna is — a' mit sem grammatika sem szokás nem igazol — sikerére és következéseire nézve mindegy, mert az *elcsóvál* 's *könnyű fejből* is kerülhet néha olly valamicske elő,

a' mi erősebb a' *mereven* és *nehéz fejek'* találmányinál.

Azon sok kérdések, csodálkozások és meg nem foghatások, mellyekkel a' Rajzolatok' hozzám intézett válasza megtöltetett, azon nevezetes csodálkozással és kérdéssel kezdődnek, miért keltem én ki minden színészeti bírálók közt épen az X. et comp. jegyű kritikusok ellen? 'S miért épen ez idén, holott az előtt is jelentek-meg színi kritikák, mellyek nekem nem tetszettek. Ezen kérdés és csodálkozás nem egyéb egy kis kötekedésnél, mellyet a' Rajzolatok' kritikusai többet támasztottak, csakhogy, sokat beszélvén más dolgokról, annál kevesebbet legyenek kénytelenek az általam támasztott kérdés iránt mondani. Az értő az első kérdésre megfelelhetett magának a' Társalkodóban általam elmondottakból, a' másodikra ezen elmondottak' irányzata szerint saját fejéből. Azonban ha én ezen két kérdésre válaszolni nem tudnék is, az még sokat nem fogna segíteni a' Rajz. kritikusai' ügyén: de hogy feleljek ezen előttök olly fontosnak látszó kérdésekre is, elmondom, hogy én általában minden eddigi magyar színészeti bírálatok ellen kikeltem, azért, mert mind czéliránytalanoknak tartom őket; az X. et comp. jegyű kritikák ellen fő-

kép és leginkább azért szólottam-fel, mert tudtomra csak ezek' irói hitték magokat csalhatatlan bölcseknek, kik tanácsaikat minden esetre elfogadtatni kívánták; a' többi kritikák silányak voltak ugyan szinte, de szerények 's megmaradtak az illedelem' korláti közt, az X. et comp. jegyűk silányak is, szerénytelenek is, 's erőszakosan a' színészekre akarták tolni félszeg és hamis tanításaikat; 's meg nem hallgattatván, méltatlan éleskedésre, korholásra vetemedtek. Ezek voltak azon czímek, mellyekkel az X. et comp. jegyű kritikus magát minden egyéb társai felett érdemessé tette arra, hogy rendre igaztassék. Ezen rendre igazítás pedig nem csak a' kritikusra, hanem magára a' színészi kritikára is szükséges volt. Az a' felületes és még is praetensióval teljes mód, mellyel X. et comp. bírálgatott, teljességgel nem szolgált a' kritika' hitelének megalapítására, akár az olvasók, akár a' színészek előtt, pedig hogy a' kritikának hitele általában, de kivált a' színi kritikáé, illy korán el ne rontassék, az igen kívánatos dolog, mert az elvek szerint 's tudománnyal gyakorolt kritika nálunk is sokat fog tehetni, valamint tett más nemzeteknél. Mivé lett a' színi kritika Németországban? Van e annak leg-

kisebb hitele művészek és műértők előtt? Senki sem hallgat rájuk többé. 'S miért? mert felületesség és részrehajlás elsilányíták azt; a' minek ismeretet, tudományt kellett volna terjeszteni, hírlapi alaptalan csevegéssé vált; a' minek szigorú ítéletet kell vala mondania bírói nyíltsággal, szerelmi nyilatkozásokat monda kritika' palástja alatt; barátságos érzelemből folyt dicséreteket ömlesztte, vagy csak fondorkodásból gáncsolt; 's ezek valának ama' nagy okok, melyek a' színi kritika' hitelét tökéletesen leronták, annyira, hogy mai napon olly alapos és műértő színi kritikus' szavai sem hallgattatnak-meg, mint Tieck. Ójon-meg minket hasonlóktól a' sors, 's meg fog óni, ha színi birálatinkat alaposban irandjuk. Németországot ezen veszélyes időszak csak az újabb korban érte-el, kezdetben nálók a' színi kritika alapos is volt, és hitellel is bírt, ha az nálunk mindjárt kezdetben illy irányt fog venni, akkor csakugyan nem tudom, hová jutunk színészetünkkel, pedig a' felületesség, mondhatom, már eddig is jó formán divatba jött. Ezen felületesség, melly a' Rajzolatokban olly sok negéddel párosult, indíta engem arra, hogy jámbor kertészként gyomláló vasat vevén kezembe, a' magyar színi kritikában dudvákat és parajt irtsak;

senkinek sincs joga kívánni, hogy én a' Szemlélő és Honművész termette gyomokat irtsam 's ne azokat, mellyek a' Rajzolatokban tenyésznek, ha ehhez van kedvem 's azt látom, hogy ezen dudvák kezdenek leginkább a' kert' becses növényeire mind fonnyasztó árnyékot vetni, mind pedig tőlök az éltető nedvet elszívni. 'S fontos kérdés e az, miért kezdem én épen az idén a' gyomlálást? 'S kell e erre is felelet? Ha kell, tehát megmondom, hogy a' kertben az idén a' gyom már igen sűrűn mutatkozik, sőt olly dudvák is kezdenek tenyészni, mellyek az egész kert' virágait el fognák nyomni, azért én legelőbb is ezek' gyökerének feszítés a' vasat. Lehet, hogy a' gyomirtásra nem lesz elég erőm, azonban én megteszem a' magamét, azon hitttel, hogy példámra mások is felbuzdulnak, 's nem fogják a' gyomlálást magokhoz illetlennek tartani.

Az idéetlen magasztalás, valamint az idéetlen ócsárlás egyképen kártékony, a' dolgot in abstracto véve, miként én a' Társalkodóban vettem, hol a' kritikáról általános nézeteimet mondám-ki. In concreto véve, vagy az előttünk álló példákat tekintve, az ócsárló kritika kártékonyabb az idéetlenül dicsézőnél. A' Honművész' *okok nélkül magasz-*

taló kritikái színészeinket csak elbizottakká tették, a' Rajzolatok' *okok nélküli ócsárlásai* pedig elbizottakká 's ezen felül makacsokká is, a' mi még inkább kártékony. Ha a' maga felől sokat tartó de nem makacs színésznek valamit alaposan megmagyarázunk, reménységünk lehet, hogy tanácsunk elfogadtatik, de a' maga felől sokat tartó 's ezen felül makacs, megátalkodott, előre behúnyja szemeit tanácsainkra, 's előtte gyújthatunk millió szövétneket, az mind hasztalan lesz, megvetve forduland-el tanácsainktól. Erre előttünk a' világos példa. A' Honművész' és a' Rajzolatok' kezdetkori bírálógatói magasztalván okatlanul (az az, idétlenül), sok színészt elbizottá tettek. Ez évben következtek az X. et comp. kritikák, ezek már nem magasztaltak, hanem ócsárlottak okatlanul, elméskedve, korholva (az az, idétlenül), 's a' már előbb elbizottakká tett színészeket makacsokká is tették, 's én most sokat mernék föltenni, hogy ezen makacsokká lett színészek X. et comp. tanácsaiból többé semmit sem fogadnak-el, még a' jót sem, egy kis gonosz makacsságból, a' mi igen természetes; 's egy más kritikusknak kell majd jőni, ki elvekből bírálанд, körülményeket fontolанд, kritikáinak többféle tonust adанд (mert az egy-

féle tonus kritikában nem lehet nem igazságtalan), 's így talán, *talán* mondom, még megtérítendi az elmakacsultakat; mert úgy hiszem, általában elmakacsúlt kevés van, de X. et comp. iránt elmakacsúlt több, a' mit X. et comp. maga eszközlött magának idétlen ócsárlásaival.

A' Rajzolatok' szerkesztetője engem jó emberének tartott, 's ez okból azt reménylette, „hogy mielőtt megrohanám (sic!), figyelmeztetni fogom, hogy Rajzolatai rontanak 's ő akkor okos javalatom (jól magyarul *javaslatom*) örömmel fogadta volna.“ Abból a' mit a' XX. és XXI. számokban a' 155—159 és a' 165—167. lapokon a' Rajzolatok mondanak, nem igen látszik hihetőnek, hogy a' Rajz. szerkesztetője olly örömmel szokta volna fogadni a' véleményével ellenkező javaslatokat; azonban ha az „okos javaslatokat becsülő“ szerkesztető úr közlötne volna velem Rajzolatai' XIII. számát, melly leginkább szolgált alkalmúl ama' tüzet gerjesztő úgy nevezett megrohanásra, mielőtt azt kinyomatná, akkor én neki ezt mondtam volna: „Hallja ön, ezen XIII. szám igen méltatlan korholásokat foglal magában a' budai színészek ellen, igen elbizott hangon beszél, holott sem egyre, sem másra nem szerzett magának jogot előbbi kritikai tanítások által; nyomassa-le ön, ha tetszik,

a' maga Rajzolataiba, de én akkor ezen czikkely ellen ki fogok kelni.“ Azonban a' Rajzolatok' *okos javaslatokat becsülő szerkesztetője* a' XIII. számot velem nem közlé, 's igaz, hogy ezzel nem is tartozott, hanem ki nyomatá azt az X. et comp. kritikák' csalhatatlansági jeléül. Én megolvasván a' czikkelyt 's méltatlannak és károsnak találván azt, mit tehettem egyebet, minthogy ellene kikeljek 's a' bünt ott rójam-meg, hol az elkövetve volt, az olvasó közönség előtt. De a' szerkesztető úr azt várta tőlem, kit jó emberének, talán barátjának is tartott, hogy a' nyilvánosan elkövetett hibát csak úgy négy szemközt rójam-meg. Meghiszem, hogy vannak a' szerkesztető úrnak olyan jó emberei, olyan baráti, kik így cselekedtek volna, azonban nekem az a' rossz szokásom van, hogy a' jó emberség' és barátság' kíméléseit csak az igazságig gyakorlom, 's azon túl soha sem, és így minden jó emberség, minden barátság' ellenére, a' nyilván elkövetett hibát, nyilván róttam-meg, mert ki hogyan vétkezik, úgy lakoljon. Ez az én jó emberi 's baráti logikám. 'S nekem, higycék bár némelly érzelgők vagy ne, vannak, hála érte sorsomnak! sok szívem' egész érzésével szeretett barátim, de olyan még is egy sincs, kit az

igazságon felül és a' közügynél jobban szeressek. Ez legyen magyarázat Munkácsy barátomnak, ha meg nem foghatná, hogyan lehetett nekem, jó emberének, ellene kikelnem.

Kérdi a' Rajzolatok' szerkesztetője ön magától: Valljon nem annyit akartam e én tenni, hogy humiliare capita vestra? — Igen is, annyit akartam; 's ki akarjon kevesebbet, midőn valaki ellen teljes meggyőződésből és okokkal harczol? Annyit akartam, 's ezen ne is kételkedjék a' szerkesztető úr még csak egy szempillantatig is! A' fejhajtást azonban én nem csekély személyem, hanem okaim' számára kivántam, azon esetre, ha okaim helyeseknek találtatnak; olyanoknak, mellyek méltók, hogy a' véleményi uralkodó széket elfoglalják. Én magam ezen okokat helyeseknek hittem, ha nem hittem volna, nem lépek velök-fel, tehát méltán vártam nekik a' Rajzolatok' szerkesztetőjétől fejhajtást. Prófétának, ki hamis, ha *dicsőségből*, ha *olympusi magasságból pattantja is vak töltéseit*, ne hajtsa-meg fejét a' Rajzolatok' szerkesztetője, de a' próféta által elmondott okoknak mindig, ha azokat helyeseknek találja, 's ezzel tartozik; ha pedig meg nem hajtja fejét és vissza sem bírja verni hatalmasabb okokkal, akkor minden ember újjal

fog az én kritikus és szerkesztető barátomra mutatni, mint olyanra, kinek feje mereven, nem csóválható 's nem is hajtható, 's illy szomorú esetben én sem fogom többé tőle kivánni, hogy okaim előtt fejet hajtson.

Az mondatik, hogy én a 'Társalkodó' XIX. számában ékes beszédet írtam egy hatalmas intrádával, melly százszor elmondott mindennapi észrevételekből és közhelyekből áll, 's hogy ezen intráda nagyon hasonlít ahhoz is, mellyel tavál a' színészek az Őszinte Testvérek ellen felszólaltak, 's továbbá, hogy ezen intrádára nem vala szükség, *azért*, minthogy Budapest' némelly emberei között előre ki volt kürtölve, 's az X. et comp. jegyű kritikusok' több szájakból hallották, miképen én a' korholt színészeket pártfogásom alá veendem, 's hogy ezen intráda helyett a' 'Társalkodó' 24 sorát érdekesebb mondatokkal lehetett volna megtölteni. Ezekre néhány szót fogok csak megjegyezni. Azt nem tudom, ha a' 'Társalkodóban' közre bocsátott beszédem a' közönség előtt ékes volt e, hogy Munkácsy barátomnak nem lehetett *ékes* (multságot, gyönyört okozó), mutatja haraggal teljes felelete. Ha azonban ékes volt, annak örvendek, annál inkább, mert a' rákövetkezett felelet ugyancsak *éktelen*

volt ám, mind egyes kifejezéseire, mind pedig okoskodására nézve. Ha ezen úgy nevezett intráda közhelyekből és mindennapiságokból állna, annak még inkább örülnék, mert ez előttem azt mutatná, hogy a' kritika iránt nálunk már igen jó elvek divatoznak — legalább olyak, mellyeket én jóknak hiszek — nevezetesen az, hogy a' kritikának, kivált a' tudomány vagy művészet' nem eléggé ismert nemében tanítónak kell lennie, 's hogy szabad nem eléggé illedelmes hangon is szólnia, és fájásig élesnek lennie, azon föltétel alatt, ha tanító. De, hogy ezen intráda' elvei csakugyan nem mindennapiságok 's hogy vannak emberek, vannak kritikusok, kik előtt ezen elvek újak, és nem igen ismert, vagy legalább nem értett elvek, legjobban bizonyítják az X. et comp. bélyegű czikkelyek. Az sem ártana ezen intrádának semmit, ha egyébiránt ez intráda jó — pedig Munkácsy barátom is annak látszik elismereni, mert czáfolatába nem bocsátkozik, — ha százszor volt volna is mondva, én akkor itt most *százegyedíkszer* mondanám, 's azt hiszem még sem elégszer, 's még talán kétszázszor is fogjuk mondani, meddig bizonyos erős hajlású fejek, mellyek egyébiránt igazaknak látszanak azt elismerni, rá hajthatók

lesznek. 'S hogy ezen intrádára azért ne lett volna szükség, mert már Budapest' némelly emberei között ki volt kürtölve 's Munkácsy barátom több szájából hallotta, azt nem hiszem. A' kürtölésből 's azon több szájából, honnan a' Rajzolatok budapesti híreiket merítgetik (nem egyszer hamisan), azt tudta-meg a' Rajzolatok' szerkesztetője, hogy én a' budai színészeket pártfogásom alá veendem, az én intrádámból pedig nem pártfogást, hanem némelly kritikai elveket látott az olvasó, 's így a' Rajzolatok' szerkesztetője ismét kénytelen volt kürtölésekből merített híreit meghamisítva látni.

Mondatik továbbá, miképen én bölcsen megmutattam, hogy a' kritika még akkor is hasznos, ha nem eléggé illedelmes hangon íratik, ha durva, 's hogy én ezáltal nem akartam egyebet, mint a' Kritikai Lapokat illyesmi oldalokról mentve tudni. — Igaza van az én ellenkezőmnek; én azt hiszem, hogy a' mondottat megmutattam, nem ugyan valami humoros bölcseséggel, hanem amúgy szárazan 's okkal, hogy az ollyféle emberek is, kik nem mindig azért olvasnak, hogy vigyoroghassanak, állításomat elhigyék. 'S hogy a' Kritikai Lapokat akarám előre menteknek tudni, ez ismét igen igaz, 's ne is

bajlódjék az én barátom annak további találgatásával. Én mentve akartam látni a' Kritikai Lapokat, valamint mindenki a' maga kertét, mellyet saját és idegen tuskékkal és virágokkal ültetett-be, 's virágaitól azt várja, hogy tenyésszenek, tuskéitól pedig, hogy a' meggondolatlanokat szúrják, 's mind ezeknek, mind azoknak fennmaradást óhajt. Mentve akartam látni a' Kritikai Lapokat, de nem alólról, a' humor' iszapos áradozásai, hanem felülről az ész' égből csattanható villámai ellen.

Mik a' Kritikai Lapok felől itt ott több ízben, de kivált ezen szavakban mondatnak: hogy ha valaki a' Kritikai Lapokban eddig megjelent czikkelyeimből azon helyeket felhordani akarná, mellyek elbizottságra mutatnak, roppant halomra gyűlnének az idézések, ezekre szükség lesz valamit viszonzanom.

Gyanús dolog az, midőn valaki ügyét akarván védeni, védelmébe olly dolgokat kever, mellyek nem tartoznak ügyéhez. Az ilyen érezvén ügyének gyenge voltát, csak zajt akar ütni 's a' szemeket más dolgokra fordítani, hogy a' figyelem megosztatván, ne lássa át olly könnyen a' mezítelenséget. Mit akar az én kritikus barátom megmutatni? Azt úgy e, hogy a' Rajzolatok' kritikusai nem el-

bízottak? 'S hogyan mutatja ezt meg? Úgy, hogy azt mondja: én 's a' Kritikai Lapok vagyunk elbizottak. 'S ha ezt bebizonyítja, mi következik? Csupán és egyedül az, *hogy én és a' Kritikai Lapok elbizottak vagyunk.* Tehát kalandozott az én barátom környöskörül, de csak ott bukkant-ki megint, hol előbb áll a' tétel, hogy X. et comp. elbizott, még mindig áll, nem csak le nem döntve, de még csak nem is ostromolva, 's fog állani, ha az én barátom két ezerszer egymás után körül kalandozva megmutatja, hogy én elbizott vagyok. Illy furcsán mutatgat-meg az én barátom némelly dolgokat, és illy rendben járnak gondolatai.

Megtanítom az én kritikus barátomat — igen is, ezen elbizott szóval élek, *megtanítom* — mit kell itt megmutatnia és hogyan, hogy szokjék logikai rendben gondolkodni, 's ha máskor is úgy meggyűl baja valakivel, mint most velem, tudja, mint kelljen írni az észtan' (logika) szabályai szerint; mert, ha mindig így demonstrálgat, akkor az én barátommal felette sok bajok lesz a' tudósoknak, 's inkább ki fog előle mindenik térni, csak-hogy ne legyen kénytelen vele szóvitába keveredni.

Az mondatott, hogy X. et comp. a' színészeket zaklatja elbizottságokért, pedig ön maga még inkább elbizott, mert okokkal nem támogatott tanácsai el nem fogadtatván, a' színészeket korholja. Az én barátom ezt tagadja, hogy tehát tagadása hitelt nyerjen, nem az én elbizottságomat kell megmutatnia, hanem az X. et comp. el nem bizottságát, ezt pedig nem úgy, hogy a' Kritikai Lapokra hivatkozzék, hanem úgy, hogy az X. et comp. kritikáira, 's ebből idézzen roppant halmokat arra, hogy X. et comp. nem elbizott, 's miután idézett, ne maradjon a' pusztá idézetnél, hanem ha azt hiszi, hogy X. et comp. kritikái okokkal vannak támogatva, 's tanulságosak, ezen okokat és tanulságot fejtse-ki, 's így azután, ha az én barátom jó példákat tudott idézni, a' dolgot jól megfejteni, bebizonyítandja majd, vagy legalább hihetővé teendi a' mit akart, 's ekkor, ha tetszik, szabad leszen okoskodásait ezen tudós szavakkal befejeznie: quod erat demonstrandum.

Azt várná még e' helyt az én barátom, hogy védjem magamat és a' Kritikai Lapokat az elbizottsági vád ellen, de én ez egyszer az én barátom' nagy várakozását megcsalom 's egy szóval sem védem magamat; azon csekély okból, mert az *nem tartozik ide*. Ez

ok nem lesz ugyan kielégítő az én barátomnak, ki a' személyt nevezetesebbnek tartja az ügynél, 's engem is magát is a' vitába keveri, holott ez által épen nem segít baján, azonban itt már nincs tehetségemben az én barátomat felvilágosítani, 's meg kell elégednie ama' csekély okkal.

Így keveri az én kritikus barátom a' *románköltésről* írt értekezést is a' színi kritika' ügyébe, azt kérdvén, miként lehetett szabad az én elvem szerint a' költészetnek olly nemében, mint például a' román, melly nálunk mind *theoretice*, mind *practice* épen ollyan új, valamint a' színészet, Kritikai Lapjaimban nem-kimerítőt, hanem csak töredéket közölni, midőn ott bővebb hely is volt kimerítőt adhatni? Ezt, úgy mond az én barátom, mostani elvemmel nem tudja össze egyeztetni.

Ha figyelmesen olvasná az én barátom a' politikai hírlapokat 's bennök kivált az angol parlamenti vitatkozásokat, azokból rég megtanulhatta volna, mi erőtlen dialektika az, midőn valaki ellenfelének ma nyilatkoztatott elveit ellenkezésbe állítván régibb, néhány év előtti elveivel, belőle nagy következtelenséget akar kivonni. Ilyenkor ellenvetésére a' legegyszerűbb felelet ez: Évek e-

lőtt feketét hittem, ma pedig fejéret hiszek már, mert sapientis est consilium mutare in melius. A' haladás' úta csak elvek és nézetek' változása által lehető, 's nincs ember, szellemileg előrehaladó, kinek elvei egész életén át ugyanazok maradnának. Illy egyszerűn felelhetnék itt én is 's eltolhatnám magamról a' következetlenség' vádját; és az imént mondottak után az én barátom is nagyon fogja várni, hogy így felelek neki, azonban én, az ő meglepésére, itt ismét más-ként felelek; azt mondom t. i. hogy elveim, midőn a' románköltésről írtam, ugyanazok voltak, mellyek most, akkor is azt hittem, hogy a' művészetnek olly nemében, melly nálunk theoretice egészen új, practice pedig bölcsőjében van, nem szabad és nem lehet czélirányosan csak kiimerítő bírálatokat adni. Hogy az én barátom ezt nem tudja meg-egyeztetni, annak nem én vagyok oka, hanem az én barátom, ki nem tanult jól különböztetni, 's mindent összezavar, 's a' dolognak csak felületét vizsgálván, mindjárt ítél. Mit én a' románköltésről írtam, vagy felül áll az én barátom' megfogásán, vagy csak cziméből ismeri azt; ha elolvasná és megértené, látni fogná, hogy lör azon írás nem tartozik a' *bírálatok*' hanem az *érteke-*

zések' sorába; 2or, ha oda tartoznék is, sokkal kimerítőbben bocsátkozik a' maga tárgyába, hogysen a' felületes iratok közé számítathatnék, 's nincs a' komoly nemű románnak — ott csak erről vala szándékom írni — olly része, melly benne érintve ne volna, jól e, rosszúl e? máshová tartozó kérdés, elég az, hogy van, és pedig elég kimerítőleg. Az én barátom felette nagyon megcsalta magát, midőn a' czímen álló töredék szóról ítelt az értekezésre. A' *töredék* szó ott nem azt akarja jelenteni, hogy az értekezés csak úgy futtában és felületesen van írva, hanem egyedül azt, hogy az értekezés nem tesz egy összefüggő egészet, nincs rendszeres alakban szerkesztetve, hanem az ideák benne csak töredékesen vannak elszórva. — Tanuljon az én barátom jobban különböztetni, 's akkor nem lesz szüksége magyarázatra, 's illy kis dolgokat maga erejéből is meg fog egyeztetni. Különben is én nem kárhoztatok általában minden kritikát, melly ki nem merítő, hanem kárhoztatom a' ki nem merítő színi kritikát most még közöttünk.

A' mi az én kritikus barátomat leginkább fellobbantotta, az volt, hogy én a' nálunk divatozó hűmort *ügynevezett* humornak mon-

dottam. Én távolról sem gyanítám, hogy ez a' kis *ügynevezett* szócska annyira az elevenbe hasson, 's nem vártam azt sem, hogy épen az én kritikus barátom fog miatta felforranni. Én ezen szóval bántani senkit sem akartam, hanem csak azt volt szándékom kifejezni, hogy ez a' nálunk divatba jött humor csak neveztetik humornak, de valódiilag nem az, legalább akkor, ha ez a' valódi humor, Sterne, Jean Paul, 'stb. nem lesznek humoristák. Továbbá én a' humorról csak általánosan szólván, 's nem nevezvén-meg senkit, kár volt az én barátomnak a' gyanút magára vennie, annál inkább, minthogy én *fiatal* ügynevezett humoristákról szólottam, az én barátom pedig nem tartozik már az igen fiatalok' számába, mert 30dik évét velem együtt átlépte. Ha például a' 'Társalkodó 's Rajzolatok' olvasói előtt ismeretes *Hazucha* vette volna magára a' kérdéses kifejezést, az ő hozzá jobban fogott volna illeni, mint az én barátomhoz, mert ő szinte egyike magyar humoristáinknak, és a' fiatalok' számába tartozik, 's ezen felül állandó munkatársa a' Rajzolatoknak is: de az én barátom igen megdöbbsentnek látszik ezen ártatlan kifejezésre, 's illy nagy szókra fakad, hogy „humoristicai elménczségeit kiköti magának,

's azt sem általam, sem senki által a' világon eldisputáltatni nem hagyja." Illy szomorú következése van annak, ha az ember nem tudja magát óvakodva viselni. Az én barátom már most kénytelen magának *kiköt-ni* a' humoristicai elménczségeket, 's fenyegetőzik, hogy azokat nem fogja eldisputáltatni hagyni. Mondhatom, hogy az olly elménczségek' sorsa nagyon gyenge lábon áll, mellyeket csak kikötéssel lehet és kell igazolni. Arra ugyan nem igen lesz valakinek kedve, hogy Munkácsy barátomtól a' humoristikai elménczségeket eldisputálja, nekem legalább nincs; mert mi czél volna avval? azonban, ha valakinek még is kedve kerekednék hozzá, azt hiszem, az eldisputatio nem Munkácsy barátomtól fogna függeni, hanem az eldisputálni akarótól, 's legyen ez ügyes és értelmes disputáló, majd meg fogja látni az én barátom, hogy humoristicai elménczségei még is eldisputáltatnak, hagyja bár az én barátom, vagy ne. Az ember soha sem tudhatja előre, mikor és ki által hozathatik kénytelenségbe, 's ez a' kénytelenség olly hegyes ösztön (a' szónak hajdani értelmében), melly ellen nem lehet rugódozni. Mi az úgy nevezett hűmort illeti, ahhoz kívánok jó szerencsét! Én magam részéről nem

csak nem szándékozom azt Munkácsytól eldisputálni, sőt, ha épen gyönyörködik benne, megvallom, hogy ő nagy magyar humorista, 's a' magyar humorban őt még eddig tudtomra senki sem haladta felül. Vannak ugyan most már fiatal humoristáink, kik vele vetekednek, 's cikkelyeket írnak, olly sikeretlen 's kopott ötletekkel megtömve, melyek bármi nemű magyar humoristának dicseretére szolgálhatnának, azonban ezeknek még is egyike sem jutott oda, hol Munkácsy barátom a' humorban áll.

Ez a' magyar humor egyébiránt ártatlan portéka a' képzelet' világában, 's én itt nem is vagyok ellene, csak ott ne használtassék, hol észnek és hidegen fontoló ítéletnek van dolga, mert itt nem eltréfálni 's elbohóskodni, hanem kifejteni, tisztába hozni kell a' tárgyat. Mikor az én barátom a' Rajzolatokban humorisál, avval senkinek sem árt, de mikor kritikáiban, akkor humorának nincs okos célja, mert tanítás helyett eltréfálja a' dolgokat.

Az is mondatik a' hűmort védőleg, hogy tekintvén az egész literaturának divatozó vonzalmát a' humorhoz, *minden esetre* hamarább fog a' közönség bizonyos gyűjteményt unalmasnak érezni, mint az úgy nevezett hu-

mort. — Ezen bizonyos gyűjtemény, mellyet a' publicum minden esetre hamarabb fog unalmasnak találni, mint az úgy nevezett humort, vagy az én *Verseim*, vagy az *Aurora*, vagy a' *Kritikai Lapok*, egyéb általam kiadott gyűjteményt az én barátom nem érthet. Mellyike a' háromnak ama bizonyos gyűjtemény, kár volt ki nem jelelni mindjárt, nyílt beszéd jobban célhoz vezetné Munkácsy barátomat, mint az illy elburkolt. Verseimet és az Aurorát jobban feldicsérgették a' Rajzolatok — mellyekben Munkácsy úr a' cikkeket magáévá szokta tenni — hogysen most az én barátom unalmasnak merhesse mondani. A' Kritikai Lapokra nézve pedig azt jegyezhetem-meg, hogy ezek még eddig nem szűkölködtek olvasókban, jele, hogy nem találtattak unalmasoknak, 's kik az eddig kijött hat füzetnek tudtak érdekességet adni, azok ezután is fognak tudni, azért csupán rajtok, nem pedig az olvasókon fog múlni, ha ezen nem unalmas, hanem bizonyos gyenge idegű íróknak *keserves* gyűjtemény megszünend.

Hogy én az ő hírlapjai' ártalmas karakterét feszegetem, ezt nem tudom miből gondolhatta a' Rajzolatok' szerkesztetője. Az ő karakterére nekem semmi gondom, 's illyes

mi nem is szokott irásaim' tárgya lenni, mert kinek millyen személyes karaktere van, az nem tartozik a' literatura' körébe. Hírlapjainak karaktere, legyen az hasznos vagy ártó? Ez már ide tartoznék, de józan nem fogja föltehetni, hogy akkor, midőn a' Rajzolatok' színi kritikái feszegettetnek, egyszersmind az egész Rajzolatok' karaktere feszegettetnék. Különbén is tapasztalhatta azt az én barátom eddigi írásaimból, hogy én feszegetni valamelly irás' karakterét nem úgy futtában 's egy pár oda vetett szóval szoktam. Higye-el, ha mondom, hogy Rajzolatai' karakterét feszegetni ez úttal semmi szándékom nem vala, hanem csak a' Rajzolatok' színi kritikáinak hitelét — ha netalán birnának avval, és mint én hiszem, érdem nélkül — akarám rontani. Ha a' Rajzolatokét akarnám, úgy bele ereszkedném az egész Rajzolatok' birálatába. Gyöngeség az, hogy az én barátom mindjárt magára és karakterére ért mindent, azt is, a' mit nem lehet, vagy legalább nem kellene, 's ettől jó leszen magát elszoktatnia. Íróknak nem jó kényeseknek 's érzékenyeknek lenni; ők legyenek készen, mint a' thermopilaei hősek, az ellenség' minden nyilaira, 's akármi kis karczolást vagy vélt sérületet ne vegyenek mindjárt halálos

seb gyanánt, mellyért egész erővel kell bosszút állani, ne jajduljanak-el mindenre, mert ez által csak magoknak csinálnak vesződésget és bajt. Nem a' mindjárt kétségbeeső felforranás, hanem a' bátor nyugalom illik férfiakhoz.

Azt állítja az én humorista barátom, hogy én a' színi bírálatokban reformator akarnék lenni, de mivel magam is megvallom, hogy azokhoz nem értek, a' színészeket alkalmasint azon zavarba hozám, hogy már most nem tudják, hogy „kicsoda tehát MozesSök és Prophetájok.“

Valóban? 's az én barátom itt nem tréfál, 's hiszi ezt? Eddig tehát tudták színészeink ki Mozesök és prófétájok? 'S ezen Mozes és próféta az én humorista barátom lett volna? Én ugyan nem hiszek színészeink között olly bárgyút, ki az X. et comp. cikelyek' iróját prófétának tartotta volna; ha azonban volt ollyan, 's azt szavaim megintgáták a' maga hitében, felette örvendek, így felszólalásomnak a' legjobb sikere volt, mert megismertetem a' hamis prófétát és Mózes, 's megmutatám, hogy inkább semmi Mózes, mint hamis és dologhoz nem értő.

'S valljon honnan tetszik az ki, hogy én a' színi bírálatokban reformator akarnék len-

ni? Az „egészből“ a' mit írtam? Ha ezt meg bírja nekem az én barátom magyarázni, akkor én őt még egyszer olly nagy humoristának fogom tartani, mint most. — 'S hol valottam én azt, hogy a' színi bírálatokhoz nem értek? Íme megint egy példa, hogy nem jó dolog az, ha az ember úton-útfélen humorizál, mert azután kettős dolgokat lát ott is, hol alig vannak egyesek. 'S reformator lenni? 'S miben? A' magyar színi bírálatokban? 'S lehetne e ezt akarni, 's volna e benne dicsőség, ha valaki magát színi bírálóink között reformatorrá tenné? Azt hiszem, hogy ezen színi bírálatok még semmit sem vittek végbe reformálni valót, 's csak akarnak és készülnek végbe vinni némelly roszakat jövendőre; 's ha az én beszédemnek lesz sikere, az nem *reformálni* fog — mert még *formálva* sincs semmi — hanem a' felületes és czéltalanúl humorisáló kritikusok' hitelét elrontani, 's így az általok terjesztendő roszat akadályozni.

Felhozatik, és pedig egypárszor, mint nevezetes képtelenség, hogy én rovogatni merem az X. et comp. kritikai töredékeit, holott a' budai színházba mód felett ritkán járok, 's a' budai színészeket nem, vagy alig ismerem, és hogy ez a' budai színházba mód

feletti ritkán járás oka annak is, miért nem ismerem én X. et comp. urat, vagy urakat.

Az illyféle ellenvetések csalhatatlan bizonyosságai annak, mi furcsa dolgokat képes az ész feltalálni, ha olly ügy' védelmére kényszerítjük, melly nem védhető, mellynek alapossága felől magunk is kétkedünk. Mivel gyönyörűsége van a' Rajzolatok' szerkesztőjének engem számadásra vonni, hogy még nagyobb mulatságot szerezzek neki, íme megmondom, hogy a' Pest és Buda közti híd' kivétele óta, annak egész ez évi újdoni berakataásáig, én csak egyetlenegyszer voltam a' budai színházban, akkor t. i. midőn a' *Neslei Torony* című színjáték adatott, 's hogy ekkor ott voltam, emlékezni fog az én kritikus barátom, mert együtt jöttünk csolnokon vissza, jól megfázva, éjjeli 11 óra körül. Az előtt, midőn még a' híd állott, 's azóta, hogy ismét áll, gyakran voltam a' budai színházban, talán épen annyiszor, ha többször nem, mint az én barátom maga, 's merem azt is állítani, hogy én a' budai színészeket — mint színészeket — úgy legalább mint az én barátom ismerem. Azonban megengedem, ha tetszik, hogy módfelett ritkán voltam, sőt, ha még jobban tetszik, azt is, hogy egyszer sem voltam a' budai színházban, 's mit fognak az én

barátom és kritikus companiája ebből ellenem józan észszabályok szerint következtetni? Azt e, hogy így az X. et comp. kritikák' haszontalan és tanulság nélküli voltát meg nem lehet itélnem? Beh jó volna az én barátomra nézve, ha a' dolog így állhatna, 's magát, kritikus companiájával együtt, a' szövevényből illy könnyen kiszabadíthatná: de meg kell jegyeznem, hogy a' budai színházba én a' budai színészeket járok megítélni, a' Rajzolatok' kritikáinak félszogségét és felületeségeit pedig itthon itélem-meg szobámban, egész kényelemmel olvasva a' Rajzolatokat, mellyeknek egész egy évi folyamatával szíves volt engem a' szerkesztető úr megajándékozni, a' nélkül, hogy ez ajándéokra érdeemet tettem volna. Ha az én barátom és companiája a' magok kritikáit a' budai színházban olvasnák-fel, midőn a' kárpit legördült, felvonások között, akkor oda járnék ezen kritikák' silányságát megbirálni; de meddig az nem történik, addig, ne vegyék nekem rossz neven barátom és comp., ha itthon bírálgom őket, téli időben, jó fűtött szobában, valamint ők magok is otthon írják ezen kritikákat egész kényelemmel, hibázhatatlanságok' teljes érzetében.

Azt, hogy ha az ember gyakran jár a' budai színházba, Munkácsy barátom' compantistáit megismerheti, megvallom, eddig nem tudtam. E' szerint azon uraknak, minthogy egyébiránt a' Rajzolatokban névtelenül jelennek-meg, bizonyosan valami ismertető bélyegöknek, vagy czímeröknek kell lenni, talán épen kalapjokra van írva az X. et comp. firma, mellyről a' budai színházban, akarják vagy ne, rájuk kell ismernünk; akkor pedig, midőn ezen jegyet senki kalapján sem látjuk a' budai színház' nézői között, azt kell hinnünk, hogy sem X. sem companiája nincs jelen, 's ha illy előadások után még is fognak X. et comp. jegyű birálatok megjelenni, okunk leszen azt hinni, hogy a' compania akkor is birálgatja a' színészeket, midőn őket játszani nem látta. A' kalapok általam ezután figyelemmel lesznek tartva, 's úgy hiszem, figyelemmel a' budai előadások' nézőitől is.

A' könyvbirálatnak ellenőre az idő, de a' színi birálatnak ellenőre a' színész maga; ma igazságtalanul bíraltatik, fellép holnap, jól játszik, 's a' közönség kikaczagja a' bírálót, ez mondatik az X. et comp. jegyű feleletben, a' minél alig lehet nevetségesebb és zavartabb beszéd. Ha a' színész ma Hamle-

tet adá, és kritikusai igazságtalanul korholák, ezen korholást a' színész maga csak akkor háríthatná-el magáról, ha holnap ismét Hamletben lépne-föl, és jól játszva bírálóit megczáfolhatná; de mivel éppen ezen Hamlet csak hetek vagy hónapok után fog ismét általa játszani, semmit sem czáfolhat-meg. Mert ha ezen, a' kritikusok' bírálata szerint, Hamletet ma rozszúl játszó színész holnap, például, Marquis Posát jól fogná adni, abból nem következik, hogy tegnap is jól adá Hamletet. Hány színész van, ki Posát jól adja, és nem Hamletet is, és viszont? sőt nem történik e meg az is gyakran, még pedig művésszel is, hogy ma Hamletet jól adja, holnap pedig, vagy hetek után, nem lévén lelke éppen alkalmas hangulatban (Stimmung), középszerűleg 's kevésbbé jól, vagy viszont? Látni tehát, hogy ezen állítás: „a' színész ellenőre ön magának“, addig sem volt igaz, meddig papirosra iratott.

De ellenőre, úgy mondanak, a' színészi bírálónak más bíráló, 's ezt az én barátom 's companiája magok is ohajtottak volna magoknak. Bár támadt volna ilyen ellenőr, akkor én vagy nem, vagy egyéb oldalairól szóltam volna a' színésznek; de miután ellenőr nem volt, szükségesnek láttam észrevé-

teleimet elmondani, nem az előadásokra, hanem az előadások' bírálataira magokra, mert annak megítélésére, melly bírálat legyen kimerítő, okos, tanulságos, és motivált, nem szükség a' megbírált tárgyat, elég magát a' bírálatot ismerni. Ha valamely bírálatot elvében 's okaiban általán hamisnak ismerünk, arról bizvást elmondhatjuk, hogy alkalmazásaiban is hamis, czéljaiban is fonák. Szóval, a' bírálat' megítélésénél a' bírálat' elveit in abstracto vizsgáljuk, nem pedig in concreto, mennyiben illeszthetők tárgyaikra. Amerikai utazást is bírálunk itthon, az utazó' elveit és nézeteit vizsgálva, a' nélkül, hogy miatta Amerikába kelljen utaznunk, 's bírálatunk semmi olly különös paradoxum nem, mint X. és compániája képzelik. Kinek illy kicsín dolgokat is magyarázni kell, annak csakugyan igen korán van még kritikusi tisztelet vállalni.

Tagadják Munkácsy úr és comp., hogy a' budai színészek a' Rajzolatokban rosszabbnak nevezettek a' felbőszült gulyánál. Ezt tehát én hamisítottam volna meg? Íme itt vannak azon hely' szavai:

„Most semmi nem képes őket (a' budai színészeket) a' maniából kigyógyítani, lelkök annyira elgyöngült, fejökben annyira zúg a' nagy szél és kering a' gőz, szívök

annyira ingerlékeny, hogy akárki bizvástabb oda mehet a' tömött darázs-fészket piszkálni, bizvástabb rászánhatja magát egy felbőszült gulyának útját állani 's azt megtéríteni, mint csak egy szóval is színészeink közül valamelyiknek azt mondaná: „uram — ezt adni jobban is lehetne.“ Már ilyenkor: *serpitque per agmina murmur*; az az morog az egész színi kar, és *stipitibus duris agitur sudibusve praeustis.*“ 'stb. 'stb.

Szeretném ha Munkácsy úr és comp. ezen szavakból kisajtolhatná azt az *egészen más értelmet*, mint a' mit én bennök látok. Én hiszem, hogy ezeket mondani nem vala roszaság, hanem meggondolatlan negéd's más valami, a' mi érett ítéletűekkel nem igen szokott történni: egy kis fiatal pajkosság, 's az illyet megbocsátnók kinn a' szabad mezőben, laptázás közt, de birói széken soha nem.

Az én barátom felette sok bizodalommal van maga iránt, midőn, a' Lendvainéről mondott szavakat kiírván, azt reményli, hogy az olvasók eléggé vakok lesznek nem látni hasonlítást ezen kifejezésekben: „Lendvainénak a' naiv szerepekben azon mondhatatlan finomsághoz, kellemhöz 's gyöngédséghez (mellyet Bécsben csak egy Müllertől láttunk) szivünkben szerencsét kívánunk...“ Igaz, hogy ezen beszédben nincs-meg a' *hasonlítás* szó, de van valami olyan, a' mi itt nem kisebb nyomatékú, az az, mi hasonlókép ok lehetett arra, hogy Lendvainé elbizottá té-

tessék. Nálam pedig csak az volt a' vád, hogy a' Rajzolatok magok is megtettek mindent, a' mi csak kitelhetett, hogy színészeink elbizottakká legyenek, 's ha például Lendvainé ezen ugyan csak jókora magasztalásra nem leve elbizott, az nem a' Rajzolatok' kritikusaik múlt, hanem Lendvainén, 's nem a' kritikusat menti, hanem Lendvainének szolgál dicséretére. 'S mi van tehát a' felebb idézett szavakban? Szerencsekivánás! 'S mihez? Egy olly mondhatatlan finomsághoz, kellemhöz, 's gyöngédséghez a' naiv szerepekben, mellyet Bécsben csak egy Müllertől látott a' kritikus! 'S miért kívántatik ezen szerencse? Csak amúgy pusztá bókolatból (compliment), millyenből csapodár úrficskáink sokat kívángatnak és mondogatnak sok ünnepest hölgyeckének? 'S bókolat, csapodárkodás, hizelgés, kritikusokhoz illő dolgok e, 's olly kritikusokhoz, kik boszankodnak, ha a' színészek elbizottakká tétetnek? Vagy talán ezen szerencsekivánat végtére is csakugyan azért mondatott, mert kritikusaik a' Müller és Lendvainé' mondhatatlan finomsága, gyöngédsége, és kelleme között a' naiv szerepekben hasonlatot látnak? Vagy amaz elsőnek, vagy eme másodiknak kell igaznak lennie, 's akármellyik igaz, nem fog vele az

én barátom azon tömkelegből kivergődni, melybe szavaival maga súlyeszté magát, hanemha végtére azt vallaná-meg, hogy ezen szavaival semmit sem akart mondani, a' mi legszebb, és épen kritikushoz legillendőbb leszen! Ki ezeket nem látja által, annak szemeit a' sok nedvesség (humor) gyengítette-el, 's az illy szemeknek hiába mutatjuk akár Debreczent, akár a' Dunán talán egykor függendő lánczhidat, ők az elsőt „hortobágyi csárdának“, a' másikat pedig „Hortobágyon elterpeszkedő szúnyognak“ fogják nézni, a' mi nagy szerencsétlenség, de rajta a' felebaráti szeretet nem segíthet, szánakodhatik csak keresztényileg.

Az követeltetik, hogy a' Rajzolatok' kritikusi jobban ismerték a' budai színészek' állapotját, mint én, ki azt mondom, hogy e' télen semmi pénzbeli segedelmök nem volt, pedig olvashatám a' hírlapokban, hogy 'a' vármegye fizetésök' két harmadát meghagyta.

Itt az én kritikus barátom szeretett volna valami hatalmasat mondani, hogy láttassék a' dolgot nagyon érteni: de mondani valamit csak úgy tudott, hogy a' dolgot össze zavarta, ezt tehát nekem kell kibontanom. A' vármegye avval, hogy az itt maradt színésztalok' fizetésének két harmadrészét meg-

hagyta, csak néhány tagot segített; az egész társaságra csak úgy háromlott volna segedeleme, ha egy tagot sem engedett volna eltávozni, hanem mindnyájának meghagyta volna fizetését. A' vád, hogy ez nem történt, nem a' vármegyét sújtja, hanem részvétlenségünket; crején felül a' vármegye sem tehet semmit. De épen az által, hogy több tagnak el kellett távoznia, vonatott-meg a' segedelem a' budai társaságtól, 's ez okozá, hogy a' kevés itt maradott tagnak mindig kelle játszania, hogy egyik a' másikat soha sem válthatta-fel, 's ez az, a' mit én segedelem-nemlétének nevezek. Ha a' vármegye néhány tagnak nem harmadrész fizetést, hanem valamelly nagy, fejedelmi fizetést rendelne, de azon kikötéssel, hogy ezen néhány tag mindig játszék, volna e ez által segítve a' budai társaság' ügyén? Kit nem pusztá versenygési vágy ingerel, mint itt az én barátomat, meg fogja vallani, hogy az illy segedelem semmi segedelem az egész társaságra nézve, hanem segedelem egyes tagoknak. A' jelen esetben pedig nem is fejedelmi fizetésről, hanem csak két harmadrésznyiről a' szokottból, lehet említés.

Kérdik az én barátom és companiája: „Mi gondja azzal (jól magyarul *arra*) a' kritiká-

nak, hogy a' társaság most gyengébb, hogy operákat nem adhat? " Tehát a' kritikának az tiszte, hogy vakon menjen neki mindennek, a' nélkül, hogy jobbra és balra tekintene, hogy körülményeket figyelembe venne? Illy vak kritika, uraim, lehetetlen, hogy igaz úton járhasson, hogy ne botoljék. A' körülményeket nem vizsgáló bíró' ítéletei örökké félszegek és méltatlanok lesznek. Ha a' színésztársaság gyengébb, ha kevés személyből áll, szükségképen kell annak következnie, hogy gyengén is játszóék. A' művészetnek elmúlhatatlan föltétele a' tanulás és pedig a' szorgalmas, mély, hoszas tanulás, 's elmúlhatatlan föltétele a' kedv 's művészethez vonzó szenvedély. Ha a' színésznek örökké kell játszania, ezen örök játszás által lejátsza magáról a' művészséget és szenvedélyt, felületesség 's gondatlansághoz szokik, elhűl benne minden kedv, 's végtére közönséges napszámossá leszen, kinek minden munkája pusztá mechanizmus. Vannak hónapok, mellyekben némelleyek legjobb színészeink közül 16szor, 17szer lépnek-föl. Ugyan fejtsék-meg nekem most már a' magyar színi kritikások, honnan vegyen az illy színész időt, kinek egy-egy szerep' tanulására alig jut két egész nap? Ha a' magyar színé-

szetet saját részvétlenségünk által illy nyommasztó állapotban hagyjuk, fogunk e kívánhatni tőle, okosan és igazsággal, jeles előadásokat? Fogjuk e zaklatni a' színész tagokat, 's rájuk boszúnkat kiöntögetni, hogy lehetetlenséget nem teljesítnek? Íme, uraim, csak gondoljuk-meg, mire vezet a' körülményeket nem fontoló kritika. Az a' híres magyar szalmatűz, melly eleintén olly nagy lángba hozott bennünket, és seregenként hajtta-fel a' budai hegyre, ismét elhamvadt, 's most az érdekesebb előadásokon is üres a' színház, mert azt mondják némelly magyar bölcseink: ki járjon a' budai magyar színházba, midőn a' pesti németben inkább gyönyörködhetik! Mondhatom, hogy a' hazafiságnak illyen philosophiájával, minden sehonnai és országfutó bír. Illy hazafiság nem rény, hanem olly vastag egoismus, mint akármelly más. Ha mi csak ott vagyunk és akarunk lenni hazafiak, hol saját gyönyörűségünkre és hasznunkra lehetünk, akkor ne merjük vádolni a' legszebb érzéstől üres keblű hideg cosmopolitát, mert ennek tetteit sem vezetí vétkesebb és fonákabb elv, mint a' miénket, annak is mind egy, akár magyar, akár kozák-haza, csak az ő személykéjének legyen benne kéjelme! Illyen a' mi kürtöl-

getett nagy hazafiságunk' philosophiája! Azonban, midőn itt kissé a' tárgytól eltérőleg a' budapesti magyar közönséget vádolom, az igazság' tisztelete miatt kénytelen vagyok kimondani más részről, hogy a' budai színház' igazgatóságai is, kevésbé iparkodtak az előadott darabok által a' nézők' várakozásának megfelelni, mint telhetett volna. Néha olly sületlenségeket látni a' budai színpadon, melyek sem az aljasabb, sem a' fenntebb közönséget nem gyönyörködtethetik *), és mind ízlési, mind pénzbeli tekintetekben káros előadások. De visszatérek, hol tárgyamot elhagyám.

Azt fogja valaki felebbi szavaimra mondani, hogy színészeink ritkán adnak új mű-

*) Közönséges a' panasz, hogy nincs mit játszani, 's ez a' panasz, mondhatom, igen helytelen. Nemzeti művek kellene? Íme ott van Kisfaludy Károlynak tizennégy vígjátéka, melly, ügyesen előadva, mind bir színi hatással. 's ezek, egy párt kivéve, mind ritkán adatnak. Ott vannak a' régi pénzek Fáyol, és a' Vérnász Vörösmartytól, mellyeknek mindketteje adatott, és pedig tetszéssel, de többszöri előadásra, nem tudni miért, nem valának mind eddig méltatva. Ott van a' Fáyol titka czimű vígjáték Vörösmartytól, mellyet a' költő által teendő rövidítésekkel szinte lehetne színre hozni; ott vannak Kovács Pálnak jó hatással előadható több drámai munkái. Számláljam e' fordított darabokat, mellyeket a' Tud. Társaság kiad? Miért nem láttuk még egyszer sem a' budai színpadon a' Kazinczytól fordított Barnhelmi Mennát, Galotti B-

veket, következőleg olly sok idő nem kívánatik, hogy szerepeikre elkészüljenek. De arra is, hogy valaki ismert és hetek előtt játszott szerepére újra elkészüljön, kevés két nap, maga a' könyv nélküli tanulás napokat vesz-el, pedig ez X. et comp. szerint is csak abc-éje még a' szerepnek.

Azon vádra, hogy kimerítő bírálatok nem adatnak, ezt feleli az én barátom és companiája:

„Hogy kimerítő bírálatokat nem adtunk, csak töredékeket, annak oka az, mert divat újságba irtunk, mellynek nem csupán a' színészet célja, 's így kimerítő bírálatokat kezdve, még alig volnánk készen egy pár darabbal, ezen hosszú megszagatást pedig olvasóink alkalmasint meg is unták volna, 's az alatt ollyak történhetének színpadunkon, mellyeket szó nélkül hagynunk céliránytala-

miliát? Miért egyetlenegyszer a' *Botcsinálta doctort*, melly tetszést nyert? Hát azon 35. eredeti és fordított színmű, mellyet a' Tud. Társaság' játékszíni választmánya a' budai színészeknek által adott, miért hagyatik nagyobb részint használatlanul? Az a' sok németből fordított érzékeny, vagy inkább pityergő játék, azok az unalmas lovagdrámák, mellyek a' budai színen olly sűrűn fordulnak-meg, tolják-ki kétségkívül a' fenntebb előszámláltakat, a' mi tökéletesen bizonyítja, hogy a' ki az előadandó darabokat választja, bár ki legyen az, legkisebb tapintással sem bír e' tárgyban. Ohajtható, hogy illy dolgokat az igazgatóság fontolóra vegyen, mert a' darabok' választásának nem kevés mind szellemi, mind pénzbeli befolyása van a' színészet' ügyére.

nabb, mint némelly régi dolgok' feszegetése. 'S így ezen dilemma állhatott előttünk, körülményeinkhez képest vagy valamit, vagy semmit se(m) kelle írunk, már pedig jobb valami, mint éppen semmi, mert minden helyes észrevétellel egy lépéssel közelebb visz a' tökéletesség' pontjához.'

Ezen hely sok furcsa állításokat és sok zavart eszméket foglal magában. Ha a' Rajzolatok' redactiojának az kitűzött célja, hogy lapjaival csupán csak mulatságot szerezzen olvasóinak, akkor hagyjon-ki belőlök minden kritikát, mert kritikával nem mulattatni kell. Ki a' kritikának egyéb célokat tűz-ki mint tanítást, annak legfonákabb fogalma van tárgya felől, a' mi csak embernek lehet, 's az ilyen megalacsonyítására munkál a' kritikának, és bitorolja a' kritikus nevet. Ha hely' szűke miatt nem adhatnak a' Rajzolatok kimerítő birálatokat, akkor ismét fel kell hagyni a' redactionnak a' kritikákkal, mert felületes birálattal lehet ugyan szerezni mulatságot, kivált ha a' jámbor színészeken minden méltalom nélkül gyakorolgatjuk elmésségünket, de tanítani nem lehet. 'S melly fonák hit az, hogy céliránytalanabb régi dolgokat feszegetni, mint a' legújabbakat szó nélkül nem hagyni! Ha a' régi dolgok' feszegetése és a' legújabbak' szóbevételé felületesen történik, akkor a' kettő egyképen céliránytalan; de ha a' régi dolgok kimerítve feszegettet-

nek, ezen feszegetés nagyobb hasznú, mint a' legújabb történetek' szóba vétele. *Tieck'* dramaturgiai lapjai régibb dolgokat feszegetnek, mint a' magyar színi birálatok, 's mellyiket fogja a' színész czélirányosabban olvasni, ezen magyar birálatokat? 's azért, mert ezek újabban történeteket vesznek szóba? Nem az újabb vagy régibb dolgok' feszegetése dönti itt el a' dolgot, uraim, hanem az, ha a' kritika tanulságos e vagy nem? — Igaz, hogy minden helyes észrevétel közelebb visz a' tökély' pontjához? De hol vannak hát ama' helyes észrevételek? Hiszen én épen ezen helyes észrevételeket keresem, épen azt sürgetem, hogy az észrevételek mind helyesek legyenek, mind pedig helyesen (az az, színészeink' és olvasóink' értelmi köréhez mérve) előadottak, mert csak így lesznek haszonvehetők. Igaz, hogy jobb valami mint épen semmi; de hol van hát az a' valami? Alig van egyiket helyes észrevételke az X. et comp. minden kritikáiban, 's még ez az egykettő sem vezethet célhoz, mert megfejtés nélkül van oda vetve, a' többi észrevétel pedig fonák és rossz; pedig jobb épen semmi tanítás, mint valami, de rossz, fonák, tévesztő. 'S azt hiszi a' *Rajzolatok'* szerkesztetője, hogy mulatságot és nem tanítást czélzó birálatival

sok olvasókat szerzett magának? Szólítsa bár fel olvasóit, hogy adják véleményeiket, mit ohajtanának a' Rajzolatokból leginkább elhagyatni, sokat merek föltenni, azt fogja mondani olvasói' két harmada, hogy a' színi kritikákat. Miként képzelhetjük azt, hogy kivált távollévő olvasókat olly felületesen odahányt pusztá állítgatások érdekeljenek, holott a' budai színházba járók, magok is ün-ják azokat. Az értőket vagy tanulni akarókat tehát ezen birálatok ki nem elégítik, a' mulatni akaróknak pedig nem szereznek mu-latságot. A' helyett hogy az én barátom és comp. 15—20 előadást felületesen bírált, jobb volt volna kettőt, de kimerítőleg és alaposan.

Állíttatik továbbá, hogy én szépen Schil-ler szerint mondám azt, hogy a' színésznek nagyobb jogai vannak igazságos kritikát kí-vánni, mint az írónak. Először azt kell meg-jegyezmem, hogy én ezt nem *szépen* mondot-tam, hanem *jól*, az az, czéломra alkalmasan. Másodsor: én azt hiszem, hogy itt nem Schil-ler szerint beszéltem, hanem magam fejből, legalább távolról sincs emlékezetemben, hogy Schiller valamit mondott volna az írók' és színészek' jogairól kritikusaik' ellenében. Ha azonban kimutatja az én barátom és comp. ez ideát Schillernél, meg fogom köszönni, 's ma-

gamban örvendeni fogok rajta, hogy nézetem a' Schillerével egyez, barátomnak pedig és companiájának megengedem azt hinni, hogy az ideát Schillerből vettem-át. Ez idea egyébiránt nem valami olyan, melly akárki' fejéből is elő ne kerülhetett volna: azonban irónak legszebb hiúsága azon hit, hogy valami eredetit mondott, 's ezen hiúság, mit tagadjam, bennem is megvan — hiúk leszünk mig emberek — csak kérkedni nem kell vele, mint a' minapában a' Regelő' XXXIV. 265. 266 lapján egy fiatal irónk, mert ez veszedelmes; nagy várakozást is gerjeszt az olvasóban 's némelly gonosz kritikust hajlandóvá tesz az ellenkezőnek bebizonyítására. Pedig igen nehéz az eredetiség' igazlása; egy gonosz epigrammatista azt mondá, ki a' C betűt feltalálta, az is csak a' félhold' formáját utánozá. De az nem káros, sőt haszon van benne, ha hiúságaink' alaptalanságát kimutogatjuk egymásnak; azért, ha Munkácsy barátom és comp. szivesek lesznek Schillerből idézni az átvett gondolatot, én rájuk ezért nem fogok neheztelni, sőt megköszönöm, és ha kedvem lesz hozzá, szívességöket hasonló kimutogatásokkal Schlegelből viszonzandom.

Mondatik, hogy az én állításaimból a' színi kritikák iránt, valódi elfogultság, pri-

vát szenvedély 's érdekletesség tűnik-ki a' legnagyobb mértékben. Ezekre ohajtanék bővebb magyarázatot, mert így valóban sem az olvasók, sem én nem érthetjük. Én X. et comp. ellen nem lehetek sem privát szenvedéllyel, sem elfogultsággal, mert mai napig sem tudom ki legyen, 's ezután is legkisebbike leszen gondjaimnak; az a' színi bírálatok' ügyében semmit nem dönt-el, akár törpe, akár óriás legyen ő X-sége. A' Rajzolatok' szerkesztetője ellen még kevésbé lehetek elfogult, mert nekem nem vétett soha, sőt szívességekkel 's némi megelőzéssel volt irántam. De talán az fog mondatni, hogy a' budai színészek' részére vagyok elfogulva, erre kénytelen vagyok jelenteni, hogy én a' budai színészeket mint színészeket jól ismerem (ha bár módfelett ritkán járok is a' budai színházba), és néhányat közülök egész őszinteséggel becsülök, de privát életökben és köreikben épen nem ismerem, 's nem az én nemes-emberi, vagy jobban, aristokratai, büszkeségem, a' mi sokaknál elég ok volna, hanem a' történet úgy hozta magával, hogy mai napig sem voltam egyiknek is látogatására; mellyeknek mindenikéből végtére az következik, hogy még csak távolról sem lehet ok, melly miatt a' budai színészek mel-

lett elfogúljak. — Az az *érdeketesség* szó mit akar itt tenni, nem tudom; ha azt, a' mit az *érdek* (interesse), akkor valami olyat lehetne képzeln, mintha én a' budai színészeknek fogadott védője volnék, a' mit ismét sehogy' sem lehet megegyeztetni az én barátom és companiája' szavaival, kik magok megvallják, hogy én *fogadatlan prókátorkodom*; e' szerint hát csak kis *érdeketesség* 's képzelt elfogultság sem lehet állításaimban, annál kevésbbé *valódi* és *legnagyobb*. Ha az én barátom és companiája nem feleltek volna olly hirtelen, olly mohón, olly minden ok nélkül felhevülve, szavaikat legalább jobban megválogatták volna.

A' fogadatlan prókátorkodást pedig nagyon roszkor emlegeti az én barátom és comp. Tehát csak annak szabad a' magyar literatúrában valamelly ügyet védeni, ki fogadott prókátor? Illyet ne mondjanak a' Rajzolatok' kritikussai, mert ebből majd azon gyanú fog támadni, hogy ezen kritikus urak, midőn a' budai színészeket, körülmény-fontolás nélkül, józan czélok ellen, korholják, 's hitelöket rontogatják, *fogadott-prókátorkodnak*, a' mi, úgy vélem, kissé keményebb vád volna, mint az én fogadatlan prókátorkodásom. Örülünk annak, ha vannak emberek, kik

fáradtságokat nem sajnálják fogadatlanul is prókátorkodni, mert az illy prókátorkodástól mindig nagyobb részrehajlatlanságot várhatni, mint a' fogadottól.

Kell e példa arra is, hogy a' színdarabok' birálatában hamis tudomány vagyon? Íme egy, több helyett, csak annak jeléül, hogy az én barátom és comp. ezen mezőn sincsenek úgy otthon mint kellene. Ezen kritikusi urak a' Rajz. egyik számában a' franczia romantika' képét akarják a' magyar olvasóknak festeni, 's az alapszíneket a' festményhez Schlegel Vilhelm' drámai leczkéi' III. köt. 119. és köv. lapjaiból veszik, holott Schlegel' leczkéi 1808-ban tartattak Bécsben, és 1809—11. láttak először világot, tehát akkor, midőn a' franczia romanticismus (melly a' franczia restauratio alatt veszi eredetét) még nem született. „Századunk' elején, úgy mondanak a' Rajz. kritikusi, dramai országunkban is revolutio támadott, a' korcsosított antik' trónja porba dőlt, 's a' korunkhoz méltó regényes lőn a' nép' legnagyobb öröme és zajos tapsa közt a' színpad' királynéja.“ Micsoda *regényes* volt az, melly századunk elején lőn a' színpad' királynéja? az e, mellyről Schlegel szól, vagy a' franczia romanticismus? Ugyan csak jártasak az én kritiku-

saim a' historia literariában! Sem a' valódi romanticismus, sem a' francziák által úgy nevezett, nem lön századunk' elején színpad' királynéja. Amaz már Shakspeare' korában az volt, ez utóbbi pedig csak a' napoleoni időszak után született. Schlegel a' romantika iskolát, az az, a' keresztényvilágét characterisálja ellentételben az antikkal (görög és rómaival), 's lehet képzelní, mint illhetik már most ezen characteristica a' franczia romantika iskolára, melly különbözik a' Schlegel romantika iskolájának minden egyéb termékeitől, 's egy magában álló új mező. Akarnak ugyan az én barátom és comp. Schlegelen kívül ön erejökkel is néhány ismertető vonását adni a' franczia romantikának, de ezen vonások rá illenek egyéb újabbkori német 's angol színiköltőkre is, 's így a' kép hamisan van festve 's csak tévedésbe hozza a' tanulni akarót. Ez egy példa elég legyen arra, hogy a' Rajz. kritikusi nincsenek elkészülve a' drámai kritikára; többet készakarva nem idézek, mert a' Társalkodóban megjelent felszólalásomnak nem a' színművek', hanem a' színészet' kritikái voltak fő tárgya, 's én itt nem akarok versenygést támasztani, mert erre nézve a' feleletes kritika nem olly ártalmas, mint a'

szinészetre nézve, 's különben is megelégedhetnek ezen kritikus urak, ha a' színművészeti kérdésből becsülettel kigázolhatnak.

Dramaturgusokat is akart az én barátom és companiája nekem ajánlani, azonban jónak látták még is ezen dramaturgusok' neveit elhallgatni, nehogy tudtomra essék, kik azon mesterek Schlegelen kívül, kikből tudományaikat olly hamisan merítgetik. Ezen dramaturgusok' névsorát még elvárom, ha pedig nem közlendik, tökéletesen fogom hinni, hogy gyermekekkel van dolgom, kik kísértetekkel ijesztgetnek másokat, azon hozzájuk illő hitből, hogy a' kísértetektől minden úgy fél mint ők.

Végtére, humoristice is megfontolván az én humorista barátom azokat, miket én a' pesti Társalkodó' ez évi foly. XIX. számában mondtam, azt állítja, hogy én ott „a' nyerges akartam megütni azért, hogy érezze a' ló“ vagy, humor nélkül szólva, a' Rajzolatok' kritikusait akartam megütni, hogy érezze a' Rajz. szerkesztetője, „de csak a' sötétben vagdaltam, és sem a' nyerges, sem a' lovat nem találtam.“ Én pedig azt hiszem, hogy a' *nyerges* is, a' *lovat* is találtam, mert (jön a' megmutatás, 's erre figyeljen az én barátom) a' nyereg úgy viszhangzott, hogy

sok egyes ütéseit másodszor és újra hallhaták az olvasók, a' ló pedig humoristice rugdalt és „tyúkszemeit védte“, mert a' humoristák' világában *tyúkszemes lovak* is vannak. A' ki-nem-mondott gondolaton miadig uralkodhatunk, de ha egyszer kimondtuk, rajtunk fog uralkodni, ezt tartja egy keleti közmondás; azért hasznos, hogy csak olly gondolatainkat mondjuk-ki, mellyeknek rajtunki uralkodása nem fog fájni. Ezt a' tanácsot ne feledje-el az én barátom, neki mint humoristának sokkal nagyobb szüksége van reá, mint bár kinek.

Sok egyebekre kellett volna még felelnem, a' mi ellenem felhordatott, de azok nagyobb részint olyanok, mellyek czáfolataikat már magokban hordják, 's velök tovább vesződni csak idővesztés volna.

Ennyiből áll, mit az én barátomnak ez úttal mondani szükségesnek véltem. Hosszasan beszéltem, 's még sem mondtam-el mindent, a' mit még mondani lehetne a' színészet' tárgyában, azonban reménylem, hogy az én barátom és *hosszabb tanulmány és tapasztalás által ösmereteket szerzett* compániája, még tovább is fogják ez ügyet mozgatni, 's azon esetre még fenntartok magamnak némelleyeket; most azon ohajtással vég-

zem szavaimat, mellyel a' Társ. XIX. számában végzettem: Birálják kritikusaink a' magyar színészeket, de tanítólag, erre nagy szükség van; ha pedig így nem tudnak, hagyjanak-fel minden kritikával, mert az téveszt, hamis fogalmakat terjeszt, 's kezdetében elrontja a' magyar színművészetet.

II.

PRO MEMORIA,

A' KASSAI SZEMLÉLŐNEK.

A' Szemlélőnek mindennemű literatori gyarlóságokkal megterhelt redactiója is jónak látta még egy bűnnel nevelni újságirói bűneit, 's tündelmes olvasója' elébe tálalni, a' mit egyik álnevű munka-társa a' budai színeszet felől nagy ügyyel bajjal fejében kifőzött. Lapjainak 31. és 32. számában föllelheti, ki nek tetszik, ezen sovány eledelt. — Egypár állítását akarom csak itt érinteni, mindent figyelembe venni, a' mit monda, olly megkülönböztetés volna írójoknak, minőre ön maga is alig tarta számot, midőn ortographiai, grammatikai, stilistikai, nyomtatási, 's a' mi leggonoszabb, itéleti hibáktól hemzsegő nem-tudom-miét össze férczelte.

Párttalannak nevezi magát ezen úri ember, 's felette kár, hogy a' nyomtatási hi-

bákban gazdag Szemlélőben épen ezen álnév maradt hiba nélkül, 's hogy a' Párttalanból nem leve *Páratlan*, mert valóban gondolkodásmódjára nézve *párnélküli* a' maga nemében.

Az olvasó közönség tudja, mi ellenkezésben állanak az én állításaim a' szinbirálat' ügyében a' Rajzolatokéival, még is ez a' páratlan úr azt állítja, hogy mindkettőnknek egyetemben teljes igazunk van, 's ezt akkor állítja, midőn előre bocsátá „1ör, hogy kétes a' teljes igazat úgy egyik, mint másikának engedni; 2or, hogy nekem sokban van igazam, X. et comp. uraknak pedig kevésben nincs“ az az, ő szerinte tehát, némellyekben nekem sincs igazam, és X. et comp-nak sincs, még is együtt véve mindkettőnknek teljes igazunk van. Illy lágy gondolkodású 's minden egymással ellenkező dolgokra is fogékony elméknek, kár philosophiai pályára nem adni magokat 's mindjárt a' józan ész' szabályait nem reformálni, mert meddig azon logika áll, melly szerint ezredek óta az egészséges ész' gondolatkerekei járnak, addig csak tébolyodottak fogják elhinni Páratlan úrnak, hogy két egymással homlok egyenest ellenkező állítás egyszerre igaz lehessen.

Arra szólít-fel engem ezen páratlan úr, hogy, mivel nem elégszem-meg mostani színi kritikáinkkal, nyissak-meg magam színbirálati folyóiratot, és írjak jobb, kimerítőbb birálatokat ez eddigieknél. Én egypárszor megmagyaráztam már — a' gróf Dessewffy József és a' Döbrentei ellen írt feleletekben — mi alaptalan beszéd azt mondani: „mivel ez vagy amaz neked nem tetszik, csinálj jobbat!“ Állításomat e' tárgyban senki sem feszegette még eddig, ámbár az én állításaim — a' minek csak örvendhetek — nem igen szoktak feszegetés nélkül hagyatni; jele tehát, hogy azon állítás nem csak az én, hanem mások' meggyőződése is volt, még is találkoznak páratlan emberek, kik amaz őseiktől maradt bölcseségre: „csinálj jobbat!“ mindig visszamennek kérözni. Én nem fogok itt újra annak bonczolgatásába bocsátkozni, hogy *alkotó ész és ítélő ész* különböző dolgok, a' mit már egypárszor, úgy hiszem, megfejtettem, hanem csak azt kérdem ezen páratlan úrtól: Ha szabója, kinek egy általa elrontottnak, rosznak ítélt köntöst ő visszavetne, azt felelné ezen páratlan úrnak, hogy ha a' köntös nem tetszik neki, csinálja jobban; mit mondana Páratlan úr azon szabónak? Nemde, magyar szép szokás szerint, bot

után nyúlna, 's mint hóhortosat botozná-kiszobájából? — Lássá tehát ezen páratlan úr: itélnünk nem csak szabad mindenről, hanem rá természettől nyert 's elidegeníthetlen jogunk is van, jogunk van megmondani, ha valami nem tetszik, de azért sem törvényből kötelesség, sem józan észből szükség nem következik a' rosznak itéltet jobbá vagy jobban csinálnunk. Nekem jogom van megmondani, hogy a' magyar színészeti bírálatok nem tetszenek, de a' ki nem-tetszésemre azt feleli, hogy írjak jobbat, az ellen nem emelek ugyan botot, — mert botot nem emberek, hanem ebek ellen viselek kezemben, ellenére ősi szokásainknak, mellyeknek még mindig vannak nálunk baráti és hatalmas védelmezői — de azon kis gonosz ohajtást el nem fojthatom magamban, hogy bár az illy gondolkodású ember, példa-adás végett, egy órára olly házba zárassék, melly még eddig hazánkban nem volt, 's csak most épülend egy nagy lelkű püspökünk' eléggé nem dícsérhető indítványából.

Több mondani valóm nincs ezen páratlan úrnak. Szerecsent mosni nem akarok, azért tőle a' Szemlélő' szerkesztetőjéhez fordulván, arra kérem őt, tisztelje jobban olvasóit, mint hogy minden páratlanok' velőt-

len beszédeit kiadja; 's erre nem magamért — mert mit árt az nekem, bár mi sületlen dolgok állnak is a' Szemlélőben? — hanem saját javáért kérem. A' Szemlélő egyszer már megbukott, nem a' közönség' részvétlensége, hanem a' redactio' silánysága miatt; mert a' közönség egy idő óta még az igen középszerűt is pártolja. Ez a' példa legalább nagyobb gondosságra ösztönözhetné a' Szemlélő' sok szándékú, de parányi erejű és még parányibb készülletű szerkesztetőjét. Pártatlanságot kűrtől szakadatlanúl a' Szemlélő' redactiója, de ki pártosabb mint ő, ki minden sületlenségnek pártját fogja? 'S van e megbocsáthatatlannabb párt, mint midőn az ember a' tudománytól és tanulástól pártol-el, 's az alaptalan csevegőket gyűjti zászlója alá? —

Beszédem keserű, de van ok rá, mert egy egész folyóiratot tudatlanság' tárává tenni, valóban olly botránkoztató, mellyről keserű érzés nélkül emlékezni sem lehet, még kevésbbé szólni.

III.

NÉHÁNY SZÓ

A' HONMŰVÉSZ' SZÍNI KRITIKÁIRÓL.

FELVILÁGOSÍTÁSÚL GARAYNAK.

Mit a' Rajzolatok' kritikai egyesülete hosszadalmasb okoskodással ügyekezett mindenkép lerontogatni, azt Garay ez évi Honművész' 27. számában egy szem-hunyorítással vélte tönkre tehetni, csakhogy az ő szerencsétlenségére nem minden szem Kronion' szeme, melly hunyorításával Olympot ráz, 's azt se higyük, hogy Olymp' megrendültekor minden kőszál azonnal inogjon: egy hitvány kis szikladarabka néha ormok' rezgései közt is helyt áll.

Garay igen nagy hasznot lát a' magyar színi kritikákból, kivált a' Honművészből megjeleni szokottakból. Azt állítja, hogy

ezen kritikák olly nagy élénkséget hoztak mind közönségünk 's iróink, mind pedig színészeink közé, millyet a' kritika nélküli állapot századokig nem hozandott vala. Ez valóban igen szép volna, ha bebizonyodhatnék. Én a' tárgyat kissé másképp látom, 's lehet hogy roszúl, de épen azért ohajtanám, ha Garay megtanítana az ellenkezőre. Szeretném tudni mindenek előtt, miből vonja-ki Garay ezen nagy dolgot, 's miből következteti ama' századokat megelőző változást, melly a' magyar színészetre nézve olly rövid idő alatt végbement? Csupán és egyedül abból, hogy a' magyar színészet a' hírlapok által nyilvánossá lön? — Ha Garay azt mutatta volna meg, hogy ez a' nyilvánossá léétel egy egész seregét tette közdivatúvá a' színművészet iránti hasznos ideáknak magyar hazánkban, akkor hajlandók volnánk képzelni, hogy azon egykét év alatt, mióta a' Honművész megszületett, valamit, ha bár nem századokat előzőleg is, haladtunk; de ezen megmutatással Garay adós maradt, 's úgy hiszem az is fog maradni, mert a' Honművész által forgásba hozatott ideákból, a' színművészet' körében, nem nagy, hanem amollyan kis seregecskét is egybeállítani, nagyobb munka, mint a' mit Garay vagy bár ki más is teljesíteni ké-

pes lehetne. Nyilvánosság maga, tanulságos új ideák 's nézetek' terjesztése nélkül, ha még négyszer olly nyilvánosság leend is, millyennel a' Honművész jelenleg bír, nem lesz képes a' színművészetben egykét év alatt századokat megelőző változást eszközteni. Kritikák, épen olyanok, minőket a' Honművész koronként közölget, már a' Honművész előtt is jelentek-meg Kassán — 's így hamis azon állítás, hogy a' magyar színi kritikát Róthkrepf kezdte volna — 's még is azon kritikák nem vittek végbe semmi nemű reformot, sőt folytak volna tovább, ártalmat hozandottak a' színészetre, mert a' figyelmet lényeges dolgok helyett mellékésekre törekedtek fordítani. A' Honművész' kritikái, igaz, hogy dicsértek és dicsérgetnek folyvást 's alig is tesznek egyebet, de ezen dicsérgetés hogyan eszközölhessen századokat megelőző befolyást, azt Garay csak maga értheti, ki e' nagy szót kimondá. Színi előadásoknak már magokban is van nyilvánosságok, a' nyilvános színházban, hol tartatnak, 's az ő nyilvánosságokat a' hírlap nem eszközli, hanem csak nagyobbá teszi, 's ezen nagyobbá-tétel ébreszthet ugyan a' színészen nagyobb gondosságot és iparkodást, de olly nagyot, melly kevés év alatt századokat

megelőző következésű lehessen, a' legkicsapongóbb reménnyel sem remélhetünk tőle. Kiknek van nagyobb nyilvánossága, mint az íróknak? Az általok írott munka, birálatával együtt, tartományról tartományra szárnyal szét, az ő nyilvánosságok közvetlenebb befolyású, írásaikat, a' felettek elmondott itélettel, mindenki ismerheti, még sem fog nekem Garay példát idézhetni a' literaria historiából, hogy az írói nyilvánosság olly kevés idő alatt, mennyire a' Honművész' pályája terjed, olly századokat megelőző csodát teremtett volna, millyenről Garay a' színművészetben képzelődik. Vagy talán Garay az *élénkség* szónak akar igen kis erőt adni, de emlékeztetem reá, hogy minél kevesebbet fog ezen szó nála tenni, annál szilárdabban fog állani az én véleményem az övének ellenében.

Az a' haszna is van, úgy mond Garay, a' Honművész' kritikáinak, hogy a' magyar színészet' történetéből az utóvilágnak adatokat szolgáltatnak. Ez valóban fontos tekintet, de én előre sajnálom azon utóvilágot, melly a' korunkbeli színészet' történeteire's megítélésére a' Honművészből lesz kénytelen adatait szedni, mert ezen adatok a' legvisszább képét mutatandják a' színészetnek, melyet csak mutatni lehet, 's belőlök az utóvi-

lág annyi mesterszínészt képzelend, mennyivel, fájdalom, hazánk még igen sokáig nem fog dicsekedni.

A' Társalkodó' XIX. számában elmondott szavaimban Garay egy fölfedezést is tett, olytat, mellyet a' Rajzolatok' kritikai egyesülete, minden erőlködés mellett sem vala képes tenni. Én t. i. a' Társalkodó' imént nevezett számában a' 74. lapon azt mondom, hogy elejétől fogva nem tudtam azt megérteni 's nem tudom még most sem, mi czél van az eddigi magyar színészeti birálatokkal? alább pedig, a' 76. lapon, arra kérem színi kritikusainkat, szűnjenek-meg olly kritikákat írni, mint az eddigiek, mellyeknek semmi okos czélja nem lehet. Ezen két kifejezésnek elsője *semmi czélt* sem teszen-fel, másodika pedig *nem okos czélt*, 's ő bennök Garay egy kis ellenmondásocskát lát, melly, úgy mond, ön magát lerontja, 's ő nem is fárad lerontásával. Hát ha ezen két kifejezés nem rontaná-le egymást, hanem még is Garay' erejétől várná a' lerontást, mit mondana ekkor Garay? Próbáljuk-meg.

Garay igen nagy barátja a' szójátékoknak, nagyobb mint akárki iróink közt, a' mi magában nem baj; a' szójáték néha mulatságos apró cikkelyek' irására szolgáltat al-

kalmat a' Regelő 's Honművész' számára, de baj az, ha Garayt ezen szenvedélye annyira a' szavakkali bibelődéshez szoktatja, hogy szavakat nézzen ott is, hol dolgot kellene. Ha szavakhoz ragaszkodunk, akkor igen is a' *semmi czél* kizárja magából a' *nem okos czélt* is, de ha a' dolgot vesszük, mint férfiakhoz illik, akkor a' *nem okos czél* és *semmi czél* egyet jelentenek. Hogy a' magyar színi kritikáknak nem okos czéljok vagyon, vagy legalább lehet, azt, igen is, elejétől fogva megtudtam érteni, de hogy a' nem okos czél is czél lehessen, melly miatt Garay vagy más is kritikákat írjanak, ezt, megvallom, most tanulom először Garaytól. Ha én olly barátja volnék a' szójátékoknak mint Garay, akkor ezen kifejezésben: „Ezen ellenmondásocska ön magát lerontja“ csak a' szavakhoz tartanám magamat 's azt felelném, hogy mivel a' Garay által felfödözött és felállított ellenmondásocska „maga lerontja magát“ megszünik minden Garay által talált ellenmondás, 's az én kérdéses két kifejezésem tökéletes consequentiában van egymással; azonban mivel én nem vagyok olly szenvedélyes barátja a' szavakkali bibelődésnek, föltettem Garay felől, hogy itt akart valamit mondani, 's csupán a' szavakat vétette-el, 's ezen

kifejezés helyett: *ezen ellenmondásocska lerontja Bajza' állítását*, ezen hibásat tette: „*ezen ellenmondásocska lerontja ön magát*“ a' mit ő nem akarhatott mondani, minthogy saját véleménye ellen szól. Ezen kis példa, reménylem, vigyázóbbá fogja tenni Garayt, 's elszoktatandja a' szavakkali bibelődéstől; mert, higye-el nekem ezen fiatal kritikuss collega, hogy magokban a' szavakban nincs czáfoló erő, bár mi erősek legyenek is ezen szavak néha, hanem csak a' dologban és értelemben, mellyet a' szavak kifejeznek.

Tovább megyek még Garay' állításain. A' Társalkodó' 73. lapján én azt beszélem, úgy mond ő, hogy a' Honművész' kritikái nem építenek, 's ő ezen beszédet példával rontja-le, avval t. i. hogy „többen a' budai színészek közül megvallák, hogy a' Honművész' észrevételeit igen szívesen veszik 's hol lehet használni.“ Garay még nem látszik tudni azt, hogy czáfolni közönség előtt, és czáfolni szobában négy fal közt, vagy akár hol, de élő szóval, két egymástól igen különböző dolog; nem látszik továbbá azt érteni, hogy szóvita in abstracto, és szóvita in concreto, ismét különböző dolgok. Midőn az ember élő szóval czáfol, czáfolatai' erősítésére hivatkozhatik magányos vallomásokra és ta-

núk' nyilatkozásaira, hivatkozásait a' tanúk személyesen fogják igazolhatni, de ha közönség előtt írva idéz vallomásokat, ezeket ki fogja elhinni, ha csak hitelesített tanúlevelek nem igazolják? Továbbá, nem kell elfeledni, hogy az a' mi in abstracto igaz, módosítást szenved in concreto, a' mi theoriában igaz, módosítást szenved praxisban, azért a' két dolgot mindig szorosán el kell választani, mert különben nincs czélja (vagy, hogy Garay ismét ellenmondásocskát ne találjon, nincs okos czélja) beszédeinknek. Midőn én azt mondom, hogy a' Honművész' kritikái nem építenek, 's általánosan mondom, 's ezt Garay czáfolni akarja, akkor ohajtanám, hogy felsőbb nézetek szerint szólna, és elveknél maradvá mutogatná-meg az általam tagadott építés' lehetőségét. Én elhiszem, hogy a' magyar színészek a' Honművész' magasztaló kritikáit *igen szívesen* veszik, de ez a' szívesenvétel még nem teheti azt, hogy ezen kritikák épületesek is lehessenek. Garay itt ismét elégnek tartotta csak akarni az én állításom' lerontását, de az akaratnál tovább nem birt menni. Neki elég az én állításom' lerontására azon vallomása a' színészeknek, hogy a' Honművész' kritikáit hol lehet használni? Én azt állítom, hogy

ezen kritikák nem használhatók, mert nincs benne tanítás; azt kellett volna tehát Garaynak megmutatnia, mi van ezen kritikákban épületes és használható. De Garay előtt lerontó példa az is, hogy a' színész „urak és asszonyok a' nyilvánosság' befolyását magukra megismerik, 's hogy a' kritika' vakolatmeszt és köveit többé kevesebb épülésökre is fordíták.“ De én épen azon köveket nem látom a' Honművész' kritikáiban, melyekből építeni lehetett volna, azt pedig, hogy a' színészek a' nyilvánosság' befolyását magukra megismerik, ha megengedném is, nem fogna belőle Garay semmi lerontó dolgokat az én állításaim ellen következtetni, mert nyilvánossá tenni valamit, mint már érintém, még nem teszen tanítani, 's ezen nyilvánosságból legfőlebb kissé több vigyázat a' játékban következhetik, de mind ezen, mind pedig még négyszer olly nyilvánosság is, mint a' minőt a' Honművész gerjesztett; még is csak vezető 's tánító ideák nélküli nyilvánosság fog maradni.

Minthogy itt a' Kritikai Lapok' VII. füzetének 64. 's követk. lapjain álló észrevételemmel némi egybefüggésben van, még egy dolgot nem lesz felesleg említenem Garaynak. Ő a' magyar színművészetet szinte ó és új iskolá-

ra osztja, és pedig nem csak *szavalási*, hanem *chironomiai* tekintetben is, 's előszámlálván a' jobb magyar színészeket, azt mondja, hogy mind ezen színészek (többé vagy kevesebbé) egy új iskolához tartoznak. Én nem akarok itt arról aesthetikai leczkéket tartani, ha jó e ezen osztályozás chironomiai tekintetben is; de azt még is szeretném tudni Garaytól, honnan ismeri ő az ó magyar iskolát? Olly színészek' játékából e, kik már megholtak, vagy pedig a' most élőkéből? Az élőkéből nehezen ismerheti, miután őket mind egy új iskolához tartozóknak mondja, 's így csakugyan olly színészek' játékából kellett azt kivizsgálnia, kik már többé nem élnek, legalább színészileg nem; de ezen nem-élők ismét olly rég nem élnek már, hogy még én sem ismerhettem őket, ki Garaynál legalább 9—10 évvel korosabb vagyok, annál kevésbbé tehát, Garay. A' dolog nem tudom miként áll, szeretném azonban felvilágosítva látni, mert abból sülne-ki majd, mit ér az a' Garay' osztályozása, mellybe minden most élő jelesebb színész vagy színészné helyet foghat. Azt, hogy Garay az ó iskolát némelly kontár színészek' játékából vizsgálhatta volna ki, bajos leszen megmutatni, mert kontárkodás sem nem alkotott,

sem nem tartott fenn még soha művészeti iskolát, hacsak a' hibák' iskoláját annak nem vesszük, a' mit bizonyosan Garay sem fog akarhatni.

Ezeket válaszul arra, mit Garay a' Honművész' védelmére előadott, hogy észrevegye magát. Mert nem mindjárt czáfolat az, mit az ember egy kis jó kedvében leír és a' Honművészen dramaturgiai tanítás gyanánt kiád. Én egyike vagyok azoknak, kik teljes szívből örvendenek az írói pályán serdülni kezdő fiatal elméknek, mert ez nyújt reményt arra, hogy az elhanyaglottak' 's lassanként elhanyaglandók' helyei nem maradnak a' hazának minden kárpótlás nélkül. Azoknak sorába ohajtok tartozni, kik készek az elmét elismerni és annak hódolni, kor és rangi különbség nélkül; azonban mind ezen hajlandóságom mellett sem örvendek annak, hogy némelly fiatal író-társaink a' munkát olly könnyűnek veszik, 's írnak mindenről készület és hosszabb gondolkodás nélkül, 's írnak össze vissza minden nemben. Illy mód nem lehet a' fiatal elméknek kedvező 's nem lehet általában a' literaturának is hasznos, ez csak könyveink' számát szaporítja, de belső értékeket nem neveli. Lehet, hogy hibázok, de, az én nézetem szerint, Garay, mind

a' mellett, hogy korához képest már is sok nemekben próbálta-meg erejét, szerencsés sehol sem vala, kivevén a' lyrai pályát. Ezen észrevétellel nem azt akarom mondani, mintha reményemet vesztettem volna, hogy ezen társunk egyéb pályákon is szerencsével járhat valaha, hanem csak azt, hogy eddig igen könnyűnek vette a' munkát 's elégnek hitte csak akarni. Azon tanácsra, hogy keveset kell írni, de jól, az az minden oldalról megfontolva, kevésnek lesz olly szüksége fiatalabb iróink között, mint Garaynak, kivált akkor, ha kritikai pályára tökéleri magát. Nem abban van érdem, hogy sok pályákat fussunk, hanem abban, hogy szerencsével, ki csak egyet futott is így meg, méltó a' koszorúra.

**M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA**

Bajza.

Minden hiteles könyvárosnál megszerezhetni
e' következő munkákat:

(árak pengő pénzben)

- BAJZA.** Kritikai Lapok. Első füzet, 2d. kiadás. 1833. n. 12. Ára 1 f. — II. füz. 1833. 36 kr. — III. füz. 1833. 48 kr. — IV. füz. 1834. 54 kr. — V. füz. 1834. 1 f. — VI. füz. 1836. 50 kr.
- Külföldi játékszin. I. Galotti Emilia, Lessingtól, ford. *Kazinczy Ferencz*. II. A' gyűrű, Schrödertől, ford. *Bajza*. Lessing és Schröder' életök, *Bajzától*. Pest. n. 8. 1830. 1 f.
- Versei. Buda, n. 12. 1 f. 15 kr.
- *AURORA*. 1834. 1835. 1836. egy egy év 3 f.
- SZÉPLAKI ERNESZT.** Pillangó. Külföldi válogatott elbeszélések' zsebkönyve. Budán, 1836. n. 12. kemény táblába kötve 1 f.
- DAYKA'** Versei. Öszveszedte *Kazinczy Ferencz*. Második bővebb kiadás. Budán, 1833. n. 12. Kazinczy' árvái' hasznára. 48 kr.
- KAZINCZY FERENCZ'** eredeti munkái. A' m. tud. társaság' megbizásából öszszeszedék *Bajza* és *Schedel*. Első kötet: Poetai munkák. Budán, n. 12. postapap. 1 f. 36 kr. nyomt. 1 f. 12 kr.
- utja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra. — Pest, 1831. n. 8. 24 kr.
- KISFALUDY KÁROLY'** minden munkái. Öszveszedte *Toldy Ferencz*. X. kötet. Budán, 1831. n. 12. A' szerző' képével. 7 f. 12 kr.
- TOLDY FERENCZ.** A' magyar poesis' kézi könyve. Két kötet. Pest és Bécs, 1828. n. 8. 4 f.

- VÖRÖSMARTY, Salamon király. Szomorúját. 5 felv. Pest
1827. 48 kr.
- A' bujdosók. Színjáték 5 felv. Fejérvár, 1830. 1 f.
 - Csongor és Tünde. Színját. 5 felv. Fejérvár, 1830
1 f.
 - Munkái. (Versei 's hős költeményei). 3 kötet 15
képpel. Pest, 1833. 8. 6 f.
- CZUCZOR' poetai munkái. 3 rézmetszettel. Budán, 1836.
8. 1 f. 30 kr.
- OSIÁN' minden énekei. Az eredeti gael mértéken ford.
Fabián Gábor. 3 köt. 30 metszettel. Budán, 1833.
n. 16. 5 fr.
- A' M. TUDÓS TÁRSASÁG' Évkönyvei. Első kötet, Kazinczy'
képével 's négy rézmetszettel. Pesten, 1833. n.
4. Színezett képű 's vászonkötésű péld. 6 f. szí-
nezetlen, papiros tábl. 4 f. 20 kr.
- — — 2d. kötet, Imre' képével, 7 kö 's 8 réz-
metszettel. Budán 1835. n. 4. Színezett 's vászon-
kötésű példány 7 f. Színezetlen, papirost. 5 f.
 - Zsebszótár. Német-magyar rész. Budán, 1835.
k. 8. írópapiroson 3 f. postap. 3 f. 30 kr.
 - Nyelvtudományi pályamunkák. I. köt. Budán,
1834. postapap. 54 kr. nyomt. pap. 40 kr.
 - Philosophiai pályamunkák. I. köt. Budán, 1835.
postapap. 1 fr. nyomt. pap. 45 kr.
 - Tudománytár. Szerkeszteti *Schedel Ferencz*. El-
ső év, I—IV. kötet. Budán, 1834. n. 8. számo-
rezekkel, nyomt. pap. 4 fr. postapap. 6 fr. — 2d.
év, V—VIII. kötet. Budán, 1835. n. 8. számos
rezekkel, ára ugyan az.
 - Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabá-
lyai 2d. kiadás. Budán, 8. 10 kr.
-